

ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ,
ГЕОДЕЗИ, ЗУРАГ ЗҮЙН ЕРӨНХИЙ ГАЗРЫН
ДАРГЫН ТУШААЛ

2024 оны 10 сарын 24 өдөр

Дугаар А/304

Улаанбаатар хот

Аргачлал батлах тухай

Засгийн газрын Агентлагийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн 8 дугаар зүйлийн 8.4 дэх хэсэг, Газрын тухай хуулийн 23 дугаар зүйлийн 23.2.1 дахь заалт, Засгийн газрын 2024 оны 92 дугаар тогтоолоор батлагдсан "Газар зохион байгуулалт хийх журам"-ын 3.4 дэх хэсгийг тус тус үндэслэн ТУШААХ нь:

1. "Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний аргачлал"-ыг хавсралтаар баталсугай.

2. Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг боловсруулах, батлуулах, хэрэгжүүлэх, хяналт, үнэлгээг хийхдээ энэхүү аргачлалыг мөрдөж ажиллахыг аймгуудын Газрын харилцаа, барилга, хот байгуулалтын газар, сумдын газрын даамлууд, газар зохион байгуулалтын тусгай зөвшөөрөлтэй мэргэжлийн байгууллагуудад үүрэг болгосугай.

3. Батлагдсан аргачлалын дагуу холбогдох байгууллагуудыг мэргэжил арга зүйн удирдлагаар хангаж, хэрэгжилтэд хяналт тавьж ажиллахыг Газар зохион байгуулалтын хэлтэс (Ц.Ихбаяр)-т даалгасугай.

4. Энэ тушаал батлагдсантай холбогдуулан тус газрын даргын 2019 оны 07 дугаар сарын 03-ны өдрийн А/134 дүгээр тушаалыг хүчингүй болсонд тооцсугай.

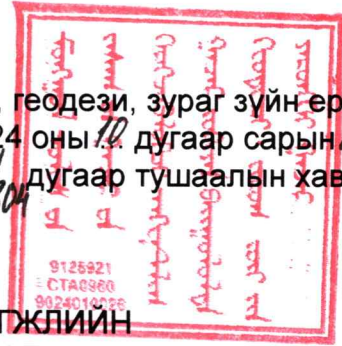
ДАРГА

А.ЭНХМАНЛАЙ

1524011313

Газар зохион байгуулалт, геодези, зураг зүйн ерөнхий
газрын даргын 2024 оны 10 дугаар сарын 24-ны
өдрийн 1/304 дугаар тушаалын хавсралт

СУМЫН НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨНИЙ АРГАЧЛАЛ

Нэг. Ерөнхий зүйл

1.1. Газрын тухай хуулийн 24 дэх зүйлийн 24.1-д заасан Газар зохион байгуулалтын цогц үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх, “Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэр, түүний удирдлагын тухай хууль”-ийн 18 дахь зүйлийн 18.1.2-ын “з”-д заасан нутаг дэвсгэрийнхээ газрыг зүй зохистой ашиглах, үржил шимийг нь дээшлүүлэх, байгаль орчныг хамгаалах бусад арга хэмжээний цогцолбор хөтөлбөрийг батлах, “е”-д заасан Бүсчилсэн хөгжлийн стратегитай нутаг дэвсгэрийнхээ эдийн засаг, нийгмийн хөгжил, хэтийн төлөвийг уялдуулах асуудлыг хэлэлцэн шийдвэрлэх, Засгийн газрын 2024 оны 92 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Газар зохион байгуулалт хийх журам”-ын 3.4 дэх хэсгийг тус тус үндэслэв.

1.2. Тухайн сумын байгалийн нөөц, нөхцөл, уур амьсгал, газар ашиглалтын онцлог, нийгэм, эдийн засаг, соёл, амьдралын уламжлалт хэв маяг, онцлогийг судлан тодорхойлж, газар ашиглалтын хэрэгцээт болон тохиромжтой байдлын үнэлгээнд үндэслэн иргэд, олон нийтийн жигд оролцоотойгоор нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал, бусад бодлогын баримт бичигт тулгуурласан сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулахад энэхүү аргазүйн зорилго оршино.

1.3. Энэ аргачлалд хэрэглэсэн дараахь нэр томъёог дор дурдсан утгаар ойлгоно.

1.3.1. “Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө” гэж Улс, аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөтэй уялдуулан боловсруулсан газар, байгалийн нөхцөл, нөөц, нийгэм, эдийн засгийн хэрэгцээ, орон нутгийн уламжлалт онцлогт нийцүүлэн олон төрөлт газар ашиглалтыг хөгжүүлэх, газрын нөөцийн үр өгөөж, бүтээмжийг дээшлүүлж урт хугацаанд тогтвортой ашиглахын зэрэгцээ экологийн тэнцвэрт байдлыг хангах замаар нутаг дэвсгэрийн тогтвортой хөгжлийг дэмжсэн дунд хугацаанд хэрэгжүүлэх газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг хэлнэ.

1.3.2. “Зүй ёсны эрх” гэж уламжлалт мал аж ахуйд голлон түшиглэж тухайн нутаг дэвсгэр дахь байгалийн бүхий л төрлийн нөөцийг түүний нөхцөлд дасан зохицож, арвижуулан, өсгөж, хамгаалж зүй зохистойгоор хэрэглэж ирсэн хараахан баталгаажаагүй байгаа уламжлалт эрх, албан бус эрх /төрийн болон иргэдийн хэрэглэж буй эрхүүд/, тэдгээрийн дагалдах эрхүүдийг ойлгоно.

1.3.3. “Байгалийн нөөц” гэж байгаль орчны бүрэлдэхүүний хэсэг болох эрчим хүч, ус, эрдэс баялаг, ургамал, амьтныг хэлнэ.

1.3.4. “Байгалийн нөхцөл” гэж байгалийн аливаа юмс үзэгдлийн үүсэх, хөгжих, оршин байхад нөлөөлөх хүчин зүйлсийг хэлнэ.

1.3.5. “Уур амьсгалын өөрчлөлт” гэдэг нь тухайн газар, нутгийн агаарын дундаж температур, жилд орох хур тунадасны хэмжээ, цаг агаарын аюултай болон гамшигт үзэгдлийн давтамж, хор хөнөөл зэрэг үзүүлэлтэд урт хугацаанд гарсан өөрчлөлтийг хэлнэ.

1.3.6. “Биологийн олон янз байдал” хуурай газар, далай тэнгисийн болон бусад усны экосистемүүд, экологийн цогцолборууд, өөр бусад бүхий л эх үүсвэрүүдийн амьд организмын төрлүүд юм. Энэ ойлголт нь зүйлийн хүрээнд дэх төрөл зүйлүүд ба экосистемийн хоорондын төрөл зүйлийг өөртөө агуулна.

1.3.7. “Экосистем” гэдэг амьтан ургамал, бичил организмын бүлгэмдэл болон тэдгээртэй бүхэл бүтэн нэгдмэл байдлаар харилцан үйлчлэгч амьгүй орчны динамик цогцолборыг хэлнэ.

1.3.8. “Жендерийн тэгш байдал” гэдэг нь эрэгтэй, эмэгтэй хүн улс төр, эрх зүй, эдийн засаг, нийгэм, соёлын ба гэр бүлийн харилцаанд тэгш эрхтэй оролцож, эдийн засаг, нийгэм, соёлын хөгжлийн үр шимээс тэгш хүртэж, хөгжилд эрх тэгш хувь нэмрээ оруулснаар жендерийн ялгаварлан гадуурхалтаас ангид байхыг хэлнэ.

1.4. Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө нь тухайн газар нутгийг бүрэн хамарч, тухайн засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд бүх шатны албан тушаалтан, иргэд, хуулийн этгээд заавал дагаж мөрдөх газрын харилцааг зохицуулсан баримт бичиг байна.

1.5. Тухайн сумын нийгэм эдийн засгийн нөхцөл, хөгжлийн бодлого болон дээд шатны газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний хэрэгжилттэй уялдуулж сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө (Цаашид “нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө” гэх)-г 5-7 жилд шинэчлэн боловсруулна.

Хоёр.Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах зарчим

2.1. Газар, байгалийн нөөц баялгийг ашиглаж буй өмчийн олон хэлбэрийг дэмжин газрыг эдийн засгийн эргэлтэд оруулж, орон нутгийн хөгжил, ард иргэдийн амьдралд эерэг нөлөө үзүүлэхийн зэрэгцээ экологийн хувьд эмзэг тогтоцтой газарт үзүүлэх аливаа ачаалал, сөрөг нөлөөллийг бууруулахад төлөвлөгөө чиглэгдэнэ.

2.2. Газар, байгалийн нөөцийн ашиглалт, хамгаалалтыг хамгийн үр ашигтай, зүй зохистой байлгах нөхцөл, боломжийг бүрдүүлсэн, эдийн засгийн үр өгөөжийг нэмэгдүүлэх бодлогын баримт бичиг болох нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулахад энэхүү арга зүйг удиртгал болгоно.

2.3. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг дараах үндсэн зарчимд тулгуурлан боловсруулна. Үүнд:

2.3.1. Иргэдийн аюулгүй орчинд, сайн сайхан амьдрах нөхцөлийг хангах;

2.3.2. иргэд, олон нийтийн оролцоог хангасан, хүний эрх, жендерийн тэгш байдлыг хангасан, ардчилсан, хэрэгжихүйц байх;

2.3.3. байгаль орчинд ээлтэй байх;

2.3.4. үр ашигтай байх;

2.3.5. орон нутгийн өрсөлдөх чадварыг дэмжихийн зэрэгцээ өнөө ба ирээдүй хойч үеийн хэрэгцээг хангасан тогтвортой хөгжлийг баримталсан байх;

2.3.6. ил тод нээлттэй байх;

2.3.7. хяналт, үнэлгээ хийх боломжтой байх;

2.3.8. оновчтой бодлогын хувилбарт үндэслэн зорилго, зорилт, хүрэх үр дүн, шалгуур үзүүлэлт, хэрэгжүүлэх арга зам, үе шат, түүнд шаардлагатай нөөцийг нарийвчлан төлөвлөсөн, улс, орон нутгийн хөгжлийн бодлого, хэтийн зорилт,

хөтөлбөрт тусгагдсан арга хэмжээ, үр дүнг хангахад чиглэсэн байх;

2.3.9. нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний зураг төсөл түүнтэй холбоотой бусад суурь судалгааны мэдээллүүд нь геодезийн байрлал, өндрийн нэгдсэн тогтолцоонд зохиогдсон байх.

Гурав. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах удирдлага, зохион байгуулалт

3.1. Аймгийн газрын алба, сумын газрын даамал газар зохион байгуулалт хийхэд шаардагдах зардлыг Газрын төлбөрийн тухайн хуулийн 10.2 дах заалт, Засгийн газрын 2016 оны 10 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Газар өмчлүүлэх, эзэмшүүлэх, ашиглуулах, дуудлага худалдаа явуулах журам”-ын 13.2 дахь заалт болон бусад хууль тогтоомжид заасан эх үүсвэрээс санхүүжүүлэх асуудлыг шийдвэрлэх ажлыг зохион байгуулна.

3.2. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний ажлын даалгавар боловсруулах, гүйцэтгэгчийг сонгон шалгаруулах, төлөвлөгөө боловсруулах болон хэрэгжилтэд хяналт тавих, тодотгох, өөрчлөлт оруулах асуудлыг сумын газрын даамал нь аймгийн газрын албатай зөвшилцөн зохион байгуулна.

3.3. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг боловсруулах ажлыг газар зохион байгуулалтын үйл ажиллагаа эрхлэх тусгай зөвшөөрөлтэй мэргэжлийн байгууллага /цаашид “мэргэжлийн байгууллага” гэх/ гүйцэтгэнэ.

3.4. Сумын Засаг даргын захирамжаар нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах ажлыг зохион байгуулах үүрэг бүхий ажлын хэсэг (цаашид “ажлын хэсэг” гэх) байгуулан төлөвлөлтийн бүх үе шатанд гүйцэтгэгчтэй хамтран ажиллана.

3.5. Аймгийн газрын алба, сумын газрын даамал нь нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний төслийг боловсруулах явцад хээрийн судалгаа, тодруулгын ажилд газар дээр нь хяналт тавих, аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө, орон нутгийн хөгжлийн бодлогын баримт бичигтэй уялдуулах талаар гүйцэтгэгчийг заавар, удирдамжаар хангаж, орон нутагт хурал, уулзалт хэлэлцүүлэг хийх ажлыг гүйцэтгэгчтэй хамтран зохион байгуулна.

3.6. Аймгийн газрын алба, сумын газрын даамал нь төлөвлөгөөний төслийг сумын Иргэдийн Төлөөлөгчдийн хурлаар хэлэлцүүлэн батлуулах ажлыг зохион байгуулна.

3.7. Сумын Иргэдийн Төлөөлөгчдийн хурал нь газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагаас өгсөн дүгнэлтийг үндэслэн нутаг дэвсгэрийн төлөвлөгөөг батална.

3.8. Батлагдсан төлөвлөгөө нь Газар зохион байгуулалт, хот төлөвлөлтийн цахим системд бүртгэгдсэнээр хэрэгжиж эхэлнэ.

Дөрөв. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах ажлын үе шат

4.1. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах ажил нь дараах үе шаттай байна. Үүнд:

4.1.1. Эхлэл;

4.1.2. Бэлтгэл ажил;

4.1.3. хээрийн судалгаа (судалгаа, хэмжилт зураглал, тодруулалтын ажлыг хийж гүйцэтгэнэ);

4.1.4. эхний төсөлжүүлэлт (судалгааны үр дүнг нэгтгэх, төлөвлөгөөний эхний хувилбар /төсөл/-ыг боловсруулах);

4.1.5. хэлэлцүүлэг (багийн иргэдийн нийтийн хурлаар төслийг хэлэлцүүлэх, төслийг иргэдэд нээлттэйгээр санал авах);

4.1.6. эцсийн төсөлжүүлэлт (төлөвлөгөөний сүүлийн хувилбар /төсөл/-ыг боловсруулж, мэдээллийн санд оруулах);

4.1.7. дүгнэлт (газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад төслийг хүргүүлж, дүгнэлт гаргуулж холбогдох засварыг хийх);

4.1.8. албажуулалт (Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг сумын иргэдийн төлөөлөгчийн хурлаар батлуулах, холбогдох байгууллагуудад хүлээлгэн өгөх);

4.1.9. хэрэгжүүлэлт (Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх);

4.1.10. мониторинг (нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний хэрэгжилтэд хяналт тавих, мониторинг хийх).

4.2. Ерөнхий төлөвлөгөө нь дараах норматив хугацаатай байна.

Хүснэгт 1. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний үндсэн үе шат, хугацаа

Д/д	Үндсэн үе шат	Норматив хугацаа
1	Үе шат 1: Эхлэл	3-4 сар
2	Үе шат 2: Бэлтгэл ажил	2 сар
3	Үе шат 3: Хээрийн судалгаа	2 сар
4	Үе шат 4: Эхний төсөлжүүлэлт	1 сар
5	Үе шат 5: Хэлэлцүүлэг	1 сар
6	Үе шат 6: Эцсийн төсөлжүүлэлт	1 сар
7	Үе шат 7: Дүгнэлт	0.5 сар
8	Үе шат 8: Албажуулалт	0.5 сар
Нийт боловсруулах хугацаа		12 сар
9	Үе шат 9: Хэрэгжүүлэлт	5-7 жил
10	Үе шат 10: Мониторинг	

4.3. Төлөвлөгөө боловсруулах хугацаа нь нормативаар 12 сар байна. Давагдашгүй хүчин зүйл болон эхлэл үеийн тендер шалгаруулалтын үйл ажиллагаа, цаг үеийн нөхцөл байдал зэргээс шалтгаалан хугацаа хойшлох тохиолдолд ажил гүйцэтгэх хугацаа хойшилж болно.

4.4. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө нь дараах дэд үе шат, норматив хугацаатай байна. Үүнд:

Хүснэгт 2. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний дэд үе шат, хугацаа (сараар)

Д/д	Үе шат	№	Дэд үе шат	Норматив хугацаа
1	Үе шат 1: Эхлэл 3-4 сар	1	1.1 Өмнөх төлөвлөгөөний үр дүнгийн мониторинг, шинжилгээг ажлын хэсэгт танилцуулах	0.2
		2	1.2 Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө хийх үндэслэл боловсруулах	0.2
		3	1.3 Ажлын даалгавар боловсруулж батлуулах	0.1
		4	1.4 Тендер зарлаж гүйцэтгэгчийг сонгон шалгаруулах, гэрээ хийх	3.0
		5	1.5 "Төлөвлөгөөний зөвлөх баг" ажлын хэсэг байгуулах	0.1
2	Үе шат 2: Бэлтгэл ажил 1-2 сар	6	2.1 Бүх шатны газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний материалуудыг цуглуулах, уялдуулах	0.1
		7	2.2 Хөгжлийн бодлогын баримт бичиг болон гадаад, дотоодын төсөл хөтөлбөрүүдийг судлах, уялдуулах;	0.1

		8	2.3 Байгалийн нөхцөл, нөөцийн судалгаа	0.2
		9	2.4 Нийгэм, эдийн засгийн суурь нөхцөлийн судалгаа	0.5
		10	2.5 Газрын нэгдмэл сан, түүний ашиглалтын суурь судалгаа	0.1
		11	2.6 Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ	0.4
		12	2.7 Хэрэгцээт байдлын үнэлгээ хийх	0.2
		13	2.8 Хээрийн судалгааны ажлын зураг бэлтгэх	0.1
		14	2.9 Бэлтгэл ажлын тайлан боловсруулж хүргүүлэх	0.1
3	Үе шат 3: Хээрийн судалгаа 1-2 сар	15	3.1 Бэлтгэл ажлын тайлангийн танилцуулга	0.1
		16	3.2 Орон нутгаас мэдээ, материал цуглуулах	0.3
		17	3.3 Газар ашиглалтын одоогийн байдлыг тодруулах	0.3
		18	3.4 Газрын ашиглалтын, хамгаалалтын, болон нөөцлөх бүсүүдийг хээрийн судалгаагаар тодруулж зураглах	0.3
4	Үе шат 4: Эхний төсөлжүүлэлт 1 сар	19	5.1 Хөгжлийн асуудалд дүн шинжилгээ хийх	0.2
		20	5.2 Тохиромжтой байдлын үнэлгээ, хэлэлцүүлэг саналд үндэслэн газар төлөвлөлтийн бүсчлэлийг тогтоох	0.4
		21	5.3 Газрын чанарын өөрчлөлт, доройтлыг тогтоох	0.3
		22	5.4 Дунд шатны тайлан боловсруулж хүргүүлэх, танилцуулах	0.1
5	Үе шат 5: Хэлэлцүүлэг 1 сар	23	4.1 Багийн иргэдийн нийтийн хурлаар хэлэлцүүлэх	0.5
		24	4.2 Иргэдийн саналыг ярилцлага, саналын хуудас, цахимаар авах	0.3
		25	4.3 Хэлэлцүүлэг, саналын үр дүнг гаргах	0.2
6	Үе шат 6: Эцсийн төсөлжүүлэлт 1 сар	26	6.1 Хэлэлцүүлэг саналын үр дүнг нэгтгэж төлөвлөгөөний эцсийн хувилбарыг боловсруулах	0.2
		27	6.2 Хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөө боловсруулах	0.4
		28	6.3 Цахим системд бүртгэх	0.2
7	Үе шат 7: Дүгнэлт 0.5 сар	29	7.1 Төлөвлөгөөний төслийг хүргүүлж, дүгнэлт гаргуулах	0.5
8	Үе шат 8: Албажуулалт 0.5 сар	30	8.1 Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлаар хэлэлцүүлж батлуулах, эсвэл ИТХ-аас гарсан саналыг нэмж тусган дахин хэлэлцүүлэх	0.1
		31	8.3 Төлөвлөгөөний зураг, тайлангуудыг архивт хүлээлгэн өгөх	0.1
		32	8.4 Кадастрын мэдээллийн санд хөрвөсөн ажлын нэгж талбарт техникийн засвар хийх	0.1
Нийт боловсруулах хугацаа				12 сар
9	Үе шат 9: Хэрэгжүүлэлт 5-7 жил	33	9.1.Төлөвлөгөөний талаар олон нийтэд сурталчилгаа, танилцуулга хийх	Жил бүр
		34	9.2.Тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд “Хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө”-ний дагуу тусгах	Жил бүр
10	Үе шат 10: Мониторинг 5-7 жил	35	10.1.Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний хэрэгжилтэнд хяналт-шинжилгээ хийх үр дүнг үнэлнэ.	Жил бүр

	36	10.2.Төлөвлөгөөнд нэмэлт өөрчлөлт оруулах	-
	37	10.3.Мониторинг, үнэлгээний эцсийн дүгнэлт	5-7 жилд

4.5. Ерөнхий төлөвлөгөөний дэд үе шатуудад хийгдэх ажлыг аргачлалын дагуу үе шат бүрд тусгасан ажлыг алгасалгүй хийж гүйцэтгэнэ.

Тав. Эхлэл үе шат

5.1. Эхлэл үе шатанд дараах ажлуудыг гүйцэтгэнэ. Үүнд:

5.1.1. Өмнөх төлөвлөгөөний хэрэгжилтэд ажлын хэсэг үнэлгээ өгч, дүн шинжилгээ хийсэн үр дүнг сумын удирдлага болон төлөвлөгөө боловсруулах ажлын хэсэгт сумын газрын даамал танилцуулна.

5.1.2. нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө хийх үндэслэл боловсруулах. Сумын газар ашиглалтыг нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн үндсэн чиглэлд харгалзуулан газрын нөөцийн хүртээмж, хэрэгцээ, ашигт байдалд түшиглэн нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд төлөвлөх асуудлыг аймгийн газрын алба, сумын газрын даамал боловсруулж, сумын удирдлагад танилцуулна. Энэхүү үндэслэл нь төлөвлөгөөний ерөнхий зорилго зорилт, арга барилыг тодорхой тайлбарлаж өгсөн байх бөгөөд одоо байгаа газар ашиглалт эдийн засгийн хувьд ашигтай, байгаль орчны хувьд тогтвортой байлгах үндсэн зарчмуудыг хамарна. Тус үндэслэлийн дагуу Засаг дарга нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах захирамж гаргана.

5.1.3. засгийн газрын “Газар зохион байгуулалт хийх журам”- д заасны дагуу төлөвлөгөө боловсруулах ажлын даалгаврыг боловсруулж батлуулна.

5.1.4. тендер зарлаж гүйцэтгэгчийг сонгон шалгаруулж, нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах ажлын гэрээ хийнэ. Ажлын гүйцэтгэгчийг “Төрийн болон орон нутгийн өмчийн хөрөнгөөр бараа, ажил, үйлчилгээ худалдан авах тухай” хуулийн дагуу газар зохион байгуулалтын үйл ажиллагаа явуулах эрхтэй мэргэжлийн байгууллагаас сонгон шалгаруулна.

5.1.5. ажлын хэсгийг сумын Засаг дарга ахалж, нарийн бичгийн дарга нь сумын газрын даамал байх бөгөөд ажлын хэсгийн гишүүдэд Засгийн газрын баталсан Газар зохион байгуулалт хийх журамд заасны дагуу төлөөллийг оролцуулна.

5.1.6. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах ажлыг зохион байгуулах ажлын хэсэгт аймгийн газрын албанаас төлөөлөл орох бөгөөд төлөвлөгөөний үе шатны тайланг хэлэлцэхэд зөвлөмж, чиглэл өгч ажиллана.

5.1.7. Ажлын хэсгийг байгуулахдаа дараах зүйлсийг анхаарна. Үүнд:

5.1.7.1. Ажлын хэсгийн гишүүд сумын хөгжлийн чиг баримжаа, нөхцөл байдлын талаар бүрэн мэдлэгтэй байх;

5.1.7.2. нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулахад шаардлагатай мэдээлэл агуулагч байгууллагын төлөөллийг бүрэн хамарсан байх;

5.1.7.3. орон нутгийн төсөв, санхүүгийн өнгөрсөн, өнөөгийн төлөв байдал болон хэтийн төлөвлөгөөний талаар мэдээлэлтэй төлөөлөл оролцуулсан байх;

5.1.8. Төлөвлөгөө боловсруулах ажлын хэсгийн төлөөллийг “Оролцоог хангасан, жендерийн мэдрэмжтэй газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө боловсруулах” сэдэвт өдрийн сургалтад хамрагдаж болно. Сургалтын хөтөлбөрийг Хавсралт 5-аар харуулав.

Зургаа. Бэлтгэл ажил

6.1.Бэлтгэл үе шатанд дараах ажлуудыг гүйцэтгэнэ. Үүнд:

6.1.1.Бүх шатны газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний материалуудыг цуглуулах, уялдуулах;

6.1.2.улс, бүс, аймаг, орон нутгаас баталсан хөгжлийн бодлогын баримт бичиг болон гадаад, дотоодын төсөл хөтөлбөрүүдийн үйл ажиллагааны тайланг судлах, уялдуулах;

6.1.3.байгалийн нөхцөл, нөөцийг судалж, үнэлэх;

6.1.4.нийгэм, эдийн засгийн мэдээ цуглуулах;

6.1.5.газар ашиглалтын судалгаа, үнэлгээ хийх;

6.1.6.газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээг хийх

6.1.7.иргэд, олон нийтийн оролцоог хангах асуулга, ярилцлага, хэлэлцүүлгийн агуулга, удирдамж, хөтөлбөр, санал авах хуудсыг боловсруулж бэлэн болгох,суурь зураг, бичгийн хэрэгслийг бэлтгэх гэх мэт ажлууд багтана.

6.1.8.Эдгээр ажлуудтай холбоотой баримт бичиг, тайлан, өгөгдөл, суурь, зураг, мэдээллийг баталгаатай албан ёсны эх сурвалжаас, хамгийн сүүлийн үеийн байдлаар, орон нутаг болон холбогдох байгууллагуудаас авна. Тайланд ашигласан материалын эх үүсвэрийг заавал байгалийн шинжлэх ухааны ишлэл хийх аргачлалаар тусгаж, ашигласан хэвлэлийн жагсаалт үйлдэнэ.

6.2.Бүх шатны газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө болон хөгжлийн бодлогын баримт бичиг, гадаад, дотоодын төсөл хөтөлбөрүүдийн үйл ажиллагааны тайланг дараах байдлаар судлаж, уялдуулна. Үүнд:

6.2.1.Улс, аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө, хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө тэдгээрийн хэрэгжилтэд дүн шинжилгээ хийж, нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг боловсруулна.

6.2.2.нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг боловсруулахдаа улс, бүс, аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй нарийвчлан тодруулж, сумын газар зохион байгуулалтын тухайн жилийн төлөвлөгөөнд шууд тусгаж, хэрэгжүүлэх боломжийг бүрдүүлнэ.

6.2.3.улс, бүс, аймгийн хөгжлийн бодлогын баримт бичгүүдэд туссан дунд болон урт хугацааны төлөвлөгөө, сумын нутаг дэвсгэр дээр хэрэгжиж буй хөгжлийн бодлого, гадаад, дотоодын төсөл, хөтөлбөрүүдтэй уялдуулна.

6.2.4.тухайн сум, орон нутагтай холбоотой газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө болон хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн баримт бичигт тусгагдсан газрын нэгдмэл сангийн үндсэн ангилалд хамаарах ХАА, хот байгуулалт, дэд бүтэц, үйлдвэр, уурхай, ойн сан, усан сан, аялал жуулчлал, байгаль хамгаалал, тусгай хэрэгцээний чиглэлээр авах арга хэмжээг түүвэрлэж үзүүлнэ. Мөн эдгээр арга хэмжээнүүдийг хэрэгжих боломжийг газрын тохиромжтой болон хэрэгцээт байдлын үнэлгээнд тулгуурлан хэрэгжүүлэх оновчтой байршил, хэмжээ, хил заагийг сумын түвшний масштабын нарийвчлалын шаардлага хангасан хэмжээнд зураглаж төлөвлөнө.

6.3.Байгалийн нөөц, нөхцөл, төрх байдлыг дараах байдлаар судална.Үүнд:

6.3.1.Улс, аймаг, сумын нутаг дэвсгэр дээр хийгдэж байсан бүх төрлийн

байгалийн нөөц, нөхцөл, төрх байдлын судалгааг судалж, нэгтгэн газарзүйн мэдээллийн системийг ашиглаж, тоон хэлбэрт оруулж, сэдэвчилсэн зургийн эхний хувилбарыг бэлтгэнэ.

6.3.2.сэдэвчилсэн зураг хийхдээ дараах шалгуур үзүүлэлтүүдийн дагуу зураглана. Үүнд:

6.3.2.1.Уур амьсгалын өөрчлөлтийн өнөөгийн байдлыг үнэлэх: Дэлхийн уур амьсгалын судалгааны хөтөлбөр (World Climate Research Programme)-ийн дагуу уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөлөл, эмзэг байдал, эрсдэлийг тооцоолж, IPCC буюу Уур амьсгалын өөрчлөлтийн асуудлаарх Засгийн газар хоорондын зөвлөлд 4-5 жил тутамд илтгэдэг Монгол улсын Уур амьсгалын өөрчлөлтийн Үндэсний илтгэлийн хамгийн сүүлийн хувилбар, УЦУОСМХ-ийн Уур амьсгалын үйлчилгээний вэбсайтад (<http://climate-service.mn/climateservice/>) шинэчлэгдэн тавигддаг агаарын температур, хур тунадасны орон зайн тархалтын зураг, Монгол орны Уур амьсгалын шинэчилсэн стандарт норм (2021 он) зэрэг цэгэн тоон мэдээ болон орон зайн тархалтын зургуудыг ашиглана. Дээрх зургуудаас тухайн сумын нутгийг тасалж зураглана.

6.3.2.2.газрын гадаргын төрх байдлын үзүүлэлтэд өндөржилт, налуужилт, байршлын зүг чигийг үзүүлэх бөгөөд 12.5 метр болон түүнээс өндөр нарийвчлалтай тоон өндрийн загвар /DEM/-ыг ашиглаж өндөржилтийн зургийг 100 метрийн интервалтайгаар, зүг зовхисийг 45 градус /жишээ нь зүүн хойд зүг 22.5-67.5 градус/-ын интервалтайгаар, налуужилтыг 0-3, 3-5, 5-10, 10-12, 12-оос дээш гэсэн градусаар тус тус зураглана.

6.3.2.3.усан хангамжийн үзүүлэлтэд гадаргын болон гүний усны мэдээлэл, усны ай сав, хагалбар, гол мөрний урсцын эх бүрэлдэх газар зэрэг усан сан бүхий газрын мэдээллийг байр зүйн зураг, агаар, сансрын зураг болон холбогдох судалгаа шинжилгээний материалаас авч зураглана.

6.3.2.4.ховор, нэн ховор ургамал, зэрлэг амьтны тархалтыг тоо толгой, байршлын үзүүлэлтээр зураглана.

6.3.2.5.зэрлэг амьтны төрөл, зүйл, ерөнхий тархац, байршлын үзүүлэлтээр зураглана.

6.3.2.6. ургамлын үзүүлэлтэд эмийн, үйлдвэрлэлийн, ахуйн /арц/, хүнсний /зэрлэг сонгино, мөөг, таана хүмүүл, зэрлэг жимс, жимсгэнэ, самар гэх мэт/ зориулалтаар ашигладаг ургамлын тархцыг зураглана.

6.3.2.7.малын бэлчээр, ан амьтдын идээшлэх, шилжилт хөдөлгөөн, өсч үржих газар нутаг, бэлчээрийн төрөл, ургамлын экологийн үндсэн хэв шинж, чадавхын хил заагийг зураглана.

6.3.2.8.хөрсний үзүүлэлтэд хөрсний хэв шинж, механик бүрэлдэхүүн зэргийг зураглана. Монгол орны 1:100000 масштабтай хөрсний зургийг ашиглана.

6.3.2.9.эмзэг экосистем, гол, мөрний урсац бүрэлдэх эх, ховор, нэн ховор амьтан, ургамлын тархац нутаг, амьдрах орчныг хамгаалах газар нутгийн схемчилсэн байршил, хэмжээ, хил заагийг холбогдох судалгааны тайланг ашиглан зураглана.

6.3.2.10.бэлчээрийн экологийн чадавхыг “Бэлчээрийн экологийн чадавхыг зураглах заавар”-ын дагуу зураглана.

6.3.2.11.газар хөдлөлт, байгалийн гамшиг, аюултай үзэгдлийн давтамжийг зураглана. Үүнд гамшигт үзэгдэл болж байсан байршлууд, үер, ган, зуд, газар хөдлөлт гэх мэт зүйлсийг хамруулна.

6.4.Нийгэм, эдийн засгийн мэдээ цуглуулах

6.4.1.Хээрийн судалгааны үе шатанд хийгдэх нийгэм, эдийн засгийн судалгаанд ашиглагдах мэдээг байрлалд суурилсан “Нийгэм, эдийн засгийн мэдээллийн сан” болон холбогдох байгууллагуудаас авч, цуглуулна. Статистикийн үндэсний хороо болон Жендерийн үндэсний хорооны мэдээллийн сангуудаас суурь мэдээлэл цуглуулахаас гадна сумын архив, мэдээллийн сан болон тухайн сумын багийн даргуудаас нарийвчилсан мэдээллийг авсан байна. Үүнд: Өрх толгойлсон эрэгтэй эмэгтэй, эмзэг бүлгийнхэн (хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, амьжиргааны түвшнээс доогуур орлоготой өрх гэх мэт).

6.5.Газрын нэгдмэл сан, түүний ашиглалтын суурь судалгааны зургийг дараах байдлаар бэлтгэнэ. Үүнд:

6.5.1.Тухайн суманд хийгдэж байсан газар ашиглалттай холбоотой судалгааны тайлан, газрын нэгдмэл сангийн тайлан, газрын кадастрын мэдээллийн сангийн бүртгэл, бусад мэдээллийг цуглуулж, хөдөө аж ахуй, тусгай хэрэгцээ, ой, усны сан бүхий газар, зам шугам сүлжээний газар ашиглалтыг зориулалт бүрээр 1:100000, 1:50000, 1:25000, 1:10000 масштаб, хот суурингийн газар, аялал жуулчлалын газар, уул уурхайн газар, хөдөө аж ахуйн суурин газарт 1:10000, 1:5000, 1:1000 масштаб зэрэг харгалзах хамгийн том масштабтайгаар сэдэвчилсэн зургийн эхний хувилбарыг бэлтгэнэ.

6.5.2.Дараах газар ашиглалтын төрлүүдийг тогтсон масштабтайгаар зураглана.

6.5.2.1.Тухайн хот, суурин газар нь улс, бүс нутгийн дэд бүтцийн сүлжээнд холбогдсон байдал, байршлын тойм зургийг 1:250000 масштабтай;

6.5.2.2.ухагдаж эвдэрсэн газар, хог хаясан газар, оршуулгын газар, нийтийн эдэлбэрийн газар зэрэг хот, суурин газрын хил заагт ашиглагдаж байгаа газрын мэдээллийг 1:200000 масштабтай;

6.5.2.3.улсын болон орон нутгийн чанартай замыг сансрын зураг ашиглан 1:100000 масштабтай;

6.5.2.4.иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагын өмчилж, ашиглаж, эзэмшиж байгаа газрын /нэгж талбар бүрийн/ байршил хэмжээ, төрийн байгууллагуудын эзэмшил газрын байршлыг 1:1000-1:5000 масштабтайгаар зураглана.

6.5.3.Эрх зүйн харилцаа үүссэн газар ашиглалттай холбоотой мэдээллийг “Газрын кадастрын мэдээллийн сан ажиллуулах журам”-ын дагуу авна. Газрын кадастрын мэдээллийн санд бүртгэгдээгүй, эсвэл шинээр бий болсон газар ашиглалтыг бүртгэж, зурагжуулах кадастрын нэмэлт судалгааг “Кадастрын зураглалын аргачилсан заавар”-ын дагуу хийж гүйцэтгэж болно.

6.6.Тохиромжтой байдлын үнэлгээ

6.6.1.“Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ хийх аргагүй”-н дагуу тухайн сумын нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд буюу том масштабын шаардлагад нийцсэн мэдээллийн нарийвчлалыг хангаж ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээг дээрх арга зүйн дагуу хийнэ.

6.6.2.Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээг дээр дурдсан аргачлалын дагуу газар ашиглалтын дараах төрлүүдээр хийнэ. Үүнд:

6.6.2.1. Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ;

6.6.2.2. бэлчээр ашиглалтын газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ;

6.6.2.3. хадлангийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ;

6.6.2.4. газар тариалангийн зориулалтаар ашиглах газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ;

6.6.2.5. хадгалан хамгаалах газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ;

6.6.2.6. эрчимжсэн фермерийн аж ахуй хөгжүүлэх газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ;

6.6.2.7. жимс, жимсгэнэ тариалах газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ;

6.6.2.8. шинээр байгуулах, өргөтгөх, нөөц газар сонгох зорилготой хот, тосгон, бусад суурин газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ;

6.6.2.9. аялал жуулчлалын бүс, замналын тохиромжтой байдлын үнэлгээ;

6.6.2.10. хөв цөөрөм байгуулахад тохиромжтой байдлын үнэлгээ;

6.6.2.11. ойжуулахад тохиромжтой байдлын газрын үнэлгээ;

6.6.2.12. тусгай хамгаалалтад авах зориулалттай газрын тохиромжтой газрын үнэлгээ;

6.6.2.13. инженерийн шугаман байгууламжийн зориулалттай газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ;

6.6.2.14. төлөвлөгөөнд шаардлагатай бусад газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ.

6.7. Хэрэгцээт байдлын үнэлгээ хийх

6.7.1. Нийгэм, эдийн засгийн газрын хэрэгцээт байдлыг дараах чиглэлүүдээр тодорхойлно. Үүнд:

6.7.1.1. нийгмийн дэд бүтцийн газрын хэрэгцээ; /сургууль цэцэрлэг, эмнэлэг, соёл, урлаг гэх мэт төрийн байгууллага, ногоон байгууламж, эмийн сан гэх мэт/

6.7.1.2. инженерийн дэд бүтцийн газрын хэрэгцээ; /цахилгаан дамжуулах шугам, зам, халуун, хүйтэн усны шугам гэх мэт/

6.7.1.3. шинээр эзэмшүүлэх, өмчлүүлэх газрын хэрэгцээ;

6.7.1.4. хүн амын ундны усны хэрэгцээ;

6.7.1.5. хүнсний гол нэрийн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ, тариалангийн газрын хэрэгцээ;

6.7.1.6. малын тэжээлийн хэрэгцээ, хадлангийн газрын хэрэгцээ;

6.7.1.7. худаг, усан сангийн хэрэгцээ;

6.7.1.8. бусад шаардлагатай хэрэгцээт байдлын үнэлгээ.

6.8. Хээрийн судалгааны ажлын зураг бэлтгэх

6.8.1. Хээрийн судалгаанд ашиглагдах тоног төхөөрөмж, программ хангамж, хэвлэмэл хуудсыг бэлтгэнэ.

6.8.1.1.1. Сумын газар ашиглалтын зургийг 1:100000-1:1000 масштабтай байр зүйн зураг болон агаар, сансрын зураг дээр нууцлалын шаардлагад нийцсэн зургийг сум, баг бүрээр хэвлэж бэлтгэнэ.

-Аймаг, сум, багийн хил, зааг;

-Хот, суурин газрын нэгж талбарын зураг;

-Авто замын зураг;

-Тариалан, атаршсан газрын зураг;

-Хадлангийн газар ашиглалтын зураг;

-Уул уурхайн ашиглалт, хайгуулын талбайн зураг;

-Өвөлжөө, хаваржаа, зуслан, намаржааны байршил;

- Гадаргын ус /худаг, булаг, шанд, гол горхи, нуур тойром, хөв цөөрөм/;
- Улсын болон орон нутгийн хамгаалалтай газрын байршил;
- Улсын тусгай хэрэгцээний газрын зураг;
- Элэгдэл эвдрэлд орсон газар;

6.8.1.1.2.Сумын бэлчээр ашиглалтын зургийг 1:100000 масштабын байр зүйн зураг болон сансрын зураг дээр сум, баг бүрээр хэвлэсэн байна.

- Аймаг, сум, багийн хил, зааг;
- Хадлангийн газар ашиглалт;
- Тариалан, атаршсан газрын байршил;
- Уул уурхайн ашиглалт, хайгуул;
- Улс, орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар;
- Өвөлжөө, хаваржаа, зуслан, намаржааны байршил;
- Иргэд, өрхийн нийгэм эдийн засгийн тойм мэдээлэл (хүйс, нас, амьжиргааны түвшин);
- Ан амьтны тархац, байршил;
- Ойн сан бүхий газрын зураг;
- Гадаргын ус /худаг, булаг, шанд, гол горхи, нуур тойром, хөв цөөрөм/;
- Бэлчээрийн ашиглалтын хэсгийн зааг;
- Бэлчээрийн улирлын хил;
- Эрчимжсэн аж ахуйн байршил;
- Ургамалжилтын зураг
- Экосистемийн ангиллын зураг
- Гол мөрний урсац бүрэлдэх эхийн зураг
- Ландшафтын зураг

6.8.1.2.Хэвлэмэл хуудас:

- Хээрийн хэмжилт, судалгаа хийх хуудас;
- Санал, асуулгын судалгааны хуудас;
- Уулзалт, хэлэлцүүлгийн удирдамж, хөтөлбөр
- Уулзалт, ярилцлагад оролцсон хүмүүсийн бүртгэлийн хуудас;
- Хэлэлцүүлэгт оролцсон хүмүүсийн бүртгэлийн хуудас;

6.8.2.Бэлтгэл ажлын тайлан боловсруулж хүргүүлэх

6.8.2.1.Мэргэжлийн байгууллага бэлтгэл ажлын тайланг боловсруулж аймгийн газрын алба, сумын газрын даамалд хүргүүлж, дүгнэлт, зөвлөмж гаргуулна.

6.8.2.2.Аймгийн газрын алба, сумын газрын даамал бэлтгэл ажлын тайланд захиалагчийн хяналтыг хийж, ажлын хэсгээр хэлэлцүүлэн дүгнэлт, зөвлөмжийг мэргэжлийн байгууллагад хүргүүлнэ.

Долоо.Хээрийн судалгаа

7.1.Газар ашиглалтын одоогийн байдлыг тодруулах

7.1.1.Газар дээр нь очиж ажиллах, хэмжилт, зураглал, тодруулалт хийх чиглэлүүд, баг бүрэлдэхүүнийг тогтооно. Хээрийн хэмжилт, тодруулалтын ажилд сумын удирдлага, газрын даамал, багийн Засаг дарга нарыг оролцуулах ба шаардлагатай бусад мэргэжилтнүүдийг тэд нартай тохиролцсоны үндсэн дээр оролцуулж, газрын нэгдмэл сангийн ангиллын дагуу байршил, заагийг нарийвчлан зураглана.

7.1.2. Газар дээр нь хэмжилт, зураглал, тодруулалт хийхдээ байршил тогтоох /GPS/ багаж, зарим тохиолдолд өндөр нарийвчлалтай хэмжилтийн багаж, агаар, сансрын зураг, дрон зэргийг ашиглана.

7.1.3. Хиймэл дагуулын зураг 30 метр болон түүнээс өндөр нарийвчлалын, 12 сар болон түүнээс богино хугацаанд авсан мэдээг ашиглана.

7.1.4. Газар ашиглалт, байгалийн нөхцөл, нөөцийн байршил, заагийг бэлтгэл үе шатанд бэлтгэсэн суурь зураг, сэдэвчилсэн зураг дээр тодруулан гараар болон компьютерээр нэмж зураглана.

7.1.5. Газар ашиглалтын тохиромжтой болон хэрэгцээт байдлын үнэлгээний зургийн таарцыг газар дээр нь шалгах, шаардлагатай хэмжилтийг хийнэ.

7.1.6. Бусад салбарын үйл ажиллагааны хүрээнд хийгдсэн баримт бичиг, тайлан, өгөгдөл, суурь зураг зэрэг хоёрдогч мэдээллийг албан ёсны эх сурвалжаас, хамгийн сүүлийн үеийн байдлаар авч ашиглана.

7.2.Хөдөө аж ахуйн газар

7.2.1.Малчин өрхийн өвөлжөө, хаваржааны байршлыг газар дээр нь хэмжиж тодорхойлох, зуслан, намаржааны газрын бүсийг тогтоох. Шинээр нэмэгдсэн өвөлжөө, хаваржааны байршлыг Газрын даамал, багийн засаг даргаас тодруулж, солбицлыг авч зурагт оруулах, гарсан захирамж, шийдвэртэй нь тулган нягтална. Байршлыг нь тодорхойлоогүй өвөлжөө, хаваржааг газар дээр нь очиж хэмжин зурагт оруулж, тухайн малчны овог нэр, засаг захиргааны харьяалал, малын тоо, толгойг төрлөөр нь, байршлыг газрын нэр болон солбицлоор нь, газар эзэмших гэрчилгээтэй эсэх гэх зэрэг мэдээллийг бүртгэнэ.

7.2.2.Улирлын бэлчээрийн заагийг тогтоох, зураглах. Малчдын 4-н улирлын байршлыг тодорхойлохдоо малчин өрхөд дугаар өгнө. Малчин өрхийн дугаар нь сумын хэмжээнд дахин давтагдашгүй байна. Өрх бүрийн 4 улирлын байршлыг зурагт тэмдэглэнэ. Ингэхдээ өвөлжөө, хаваржаа, зуслан, намаржааны таних тэмдгийн хажууд өрхийн дугаарыг давхар тэмдэглэж өгнө. Энэ нь тухайн сумын улирлын бэлчээрийн заагийг тогтоох үндэс болно. Мөн үүний зэрэгцээ дөрвөн улирал тус бүрт ашиглагддаг усны эх үүсвэрийг тодорхойлж, ашиглалтын байдлыг нь судалж бүртгэнэ.

7.2.3.Бэлчээр ашиглалтын улирлын хуваарийг тодорхойлох, зураглах. Тухайн сумын бэлчээр дэх уст цэг /худаг, булаг, шанд, гол горхи, нуур, хөв цөөрөм/-ийн тооллого, ашиглалтын байдлын судалгааг авах, шинээр нэмэгдсэн худаг, уст цэгийн байршлыг газар дээр нь очиж тогтоон, зурагт тэмдэглэхийн зэрэгцээ уст цэгийн усны нөөц, ундарга, хүчин чадал, уст цэгийг ашиглаж байгаа малчин өрх, хот айл, малын тоо, худаг хариуцсан эзний талаарх мэдээллийг бүрдүүлнэ.

7.2.4.Уур амьсгал, ургамалжилтын нөхцөл байдал, өөрчлөлтийн үзүүлэлтэнд суурилан дасан зохицох арга хэмжээг хэрэгжүүлэх газар нутгийн дэс дарааллыг тогтоож болно. Уур амьсгалын өөрчлөлтийг үнэлэх хээрийн судалгааны

үе шатанд аймгийн мэдээллийг цаг уурын станц, харуулаас цуглуулж, өөрчлөлтийн тухайн авч ашиглаж болно.

7.2.5.Эрчимжсэн, хагас эрчимжсэн мал аж ахуй эрхэлж буй байдлыг зураглах цаашид эрхлэх боломжтой газрыг газар дээр нь очиж тодорхойлох, зураглах. Тухайн суманд одоогийн байдлаар эрчимжсэн аж ахуй эрхэлж байгаа иргэн, хуулийн этгээдийн судалгааг авч, аж ахуйн төрөл, хүчин чадал, зах зээлийн талаарх мэдээллийг бүрдүүлнэ. Мөн сумын төвийн ойролцоо хагас эрчимжсэн болон уламжлалт аргаар мал маллаж өвөлжөө, бууц эзэмшиж байгаа малчин өрхийн байршлыг газар дээр нь хэмжиж зурагт тэмдэглэнэ.

7.2.6.Одоогийн ашиглаж байгаа отрын нутгийг тодорхойлж зураглах, цаашид отрын зориулалтаар ашиглах газрын байршлыг зураглах. Тухайн суманд одоо байгаа отрын бүс нутаг дахь малын тоо, 1 га талбайн ургацын хэмжээ, даац, багтаамж, төлөв байдал, уст цэгийн тоо, ашиглалтын байдлыг тодорхойлж, зурагт оруулна.

7.2.7.Мал тууврын зам маршрут, заагийг зураглах. Сумын нутаг дэвсгэр дээгүүр дайран өнгөрдөг мал тууврын замын чиглэлийг зурагт тэмдэглэх, уг тууврын замыг аль улиралд ашигладаг эсэх, замын маршрутын дагуух газар нутгийг нутгийн малчин өрх ямар улиралд ашигладаг эсэх, хичнээн тооны малчин өрх (ӨТЭ, эмзэг бүлгийн төлөөллийг заавал оролцуулах) болон мал хамрагддаг эсэх талаарх судалгааг гүйцэтгэнэ.

7.2.8.Тариалангийн газар ашиглалтын өнөөгийн байдлыг тодорхойлох, хэмжилт, зураглал хийх, тариалан эрхлэхэд тохиромжтой газрын таарцыг шалгах /таримал ургамлын төрлүүд тус бүрээр/. Сумын хэмжээгээр сүүлд шинээр нэмэгдсэн тариалан эрхлэлт байгаа бол талбайн солбицол, таримал ургамлын төрөл, талбайг өмчилж, эзэмшиж байгаа иргэн, хуулийн этгээдийн талаарх мэдээлэл гэх мэт судалгааг бүрдүүлнэ. Мөн одоо тариалангийн эргэлтэд ашиглаж байгаа болон бүртгэлтэй боловч атаршиж хаягдсан талбайн эргэлтийн цэг, хил заагийг тулгах, талбайн төрх байдал болон төлөв байдлын дэлгэрэнгүй судалгааг газар дээр нь нарийвчлан гүйцэтгэж, тэмдэглэл хөтөлнө.

7.2.9.Усалгаатай газар тариалангийн байршил, заагийг зураглах. Усалгаатай газар тариалангийн талбайн солбицол, хил заагийг газар дээр нь тулгахгаас гадна усалгааны ямар арга хэлбэр ашиглаж байгаа талаар судална. Хуучин ашиглагдаж байсан услалтын системийн барилга байгууламж, түүний бүрэн бүтэн байдал, хүчин чадал, хариуцах эзэн зэрэг мэдээллийг бүрдүүлнэ.

7.2.10.Одоо ашиглаж байгаа хадлангийн газрын байршлыг зураглах, цаашид хадлангийн зориулалтаар ашиглах газрын байршлыг зураглах, ургацыг тодорхойлох. Тухайн сумын газрын нэгдмэл сангийн тайланд бүртгэлтэй хадлангийн талбайн одоогийн ашиглалтын байдлыг газар дээр нь тулган хил зааг, хэмжээ байршлыг тодорхойлж зураглахаас гадна 1 га талбайн ургацын дээж авч, ургамлын бичиглэл үйлдэнэ. Мөн хур бороо ихтэй жилд өвс ургамал сайн ургадаг ургацын хэмжээ ихтэй хадлан авахад тохиромжтой бэлчээрийн талбайн хэмжээ, байршлыг газар дээр нь тодорхойлж, зурагт буулгана.

7.2.11.Хөдөө аж ахуйн зориулалттай барилга, байгууламжийн зориулалтаар ашиглаж буй газрын заагийг зураглах. Хөдөө аж ахуйн зориулалтаар ашиглагдаж байгаа барилга, байгууламжийн байршил, хэмжээ, зориулалтыг тулган шалгах, одоогийн ашиглалтын байдлыг тодорхойлж, бүрэн бүтэн эсэх, эвдэрч тоногдсон эсэх, байгууламжийг барьж байгуулсан огноо, хүчин чадал, багтаамж, хариуцдаг этгээд зэрэг мэдээллийг тодруулан судална.

7.2.12.Усжуулах шаардлагатай бэлчээрийн байршлыг тодорхойлох,

зураглана.

7.2.13.Нүүдлийн зам маршрут, заагийг зураглана.

7.2.14.Атаршсан газрын эргэлтийн цэг, заагийг зураглана.

7.2.15.Хамгаалах, нөхөн сэргээх газрын талбай, байршлыг тогтоох, зураглана.

7.3. Хот тосгон, бусад суурины газар

7.3.1.Шинээр нэмэгдсэн газар ашиглалтыг нэг бүрчлэн мэдээллийн сантай тулгаж, мэдээллийн санд ороогүй өөрчлөлтүүдийг хэмжиж, оруулна. Үүнд:

7.3.1.1.Суурьшлын бүс: амины орон сууц, нийтийн орон сууц, гэр хороолол;

7.3.1.2.үйлдвэр, үйлчилгээний бүс: нийтийн үйлчилгээний газар, жижиг, дунд үйлдвэрийн газар;

7.3.1.3.засаг, захиргааны бүс: төрийн үйлчилгээ, захиргааны байгууллага, сургууль, цэцэрлэг, эмнэлэг, банк зэрэг газар;

7.3.1.4.гэр хорооллын суурьшлын бүсэд ариун цэвэр, эрүүл ахуйн нөхцөлийг хангах дэд бүтэц барих газрын хил заагийг хэмжинэ.

7.3.1.5.дахин төлөвлөлт хийх газрын байршлыг газар дээр нь хэмжиж, тохиромжтой эсэхийг газар дээр нь судална.

7.4. Аялал жуулчлалын газар

7.4.1.Аялал жуулчлалын газар, жуулчны бааз, амралт, сувиллын газар, хүүхдийн зуслан, түүх, соёлын дурсгалт газар, соёлын өв бүхий газрын байршил, заагийг зураглана.

7.4.2.Байгалийн үзэсгэлэнт газар, түүх, соёлын дурсгалт газар, үнэт ховор үзмэр бүхий газруудыг тэмдэглэх, зураглана.

7.4.3.Шинээр бий болсон жуулчны бааз, отог, амралт, сувиллын газрын байршил, хил заагийг тогтоох, зураглана.

7.4.4.Шашны ач холбогдолтой дурсгалт газрын байршлыг тодорхойлон зураглана.

7.5.Уул уурхай

7.5.1.уул уурхайн ашиглалтын лицензтэй, хайгуулын лиценз бүхий ашигт малтмалын газар, түгээмэл тархацтай ашигт малтмал олборлолтын байршил, заагийг зураглана.

7.5.2.Уул уурхайн нөлөөгөөр эвдэрч, доройтсон газрыг бүртгэж, газар дээр нь хил заагийг хэмжих, шаардлагатай тохиолдолд хөрсний дээж авна.

7.5.3.Гар аргаар алт олборлосон, бохирдсон газрыг тодорхойлон зураглана.

7.6.Ойн сангийн газар

7.6.1.Ой тэлэн ургах тохиромжтой газрын таарцыг газар дээр нь шалгах, зураглана.

7.6.2.Ойн төрөл, байршил, хэмжээ, заагийг зураглана.

7.6.3.Ойн менежмент хийгдэж буй газрын байршил, заагийг зураглана /Ойн цэвэрлэгээ, түймэр, хортон шавьжид идэгдсэн ойн хил заагийг тогтоох/.

7.6.4.Хамгаалалтын болон ашиглалтын ойн хил заагийг зураглана.

7.6.5.Уур амьсгалын өөрчлөлт ойн санд нөлөөлснийг үнэлж зураглана.

Үүнд:

7.6.5.1.Ойн түймрийн давтагдал: Ус цаг уур орчны судалгаа мэдээллийн хүрээлэнгээс боловсруулан гаргадаг ой, хээрийн түймрийг хиймэл дагуулын мэдээгээр илрүүлж, шатсан талбайг зураглана. Тухайн суманд гарсан ойн түймрийн давтагдлыг “Ойн мэдээллийн сангийн бүртгэл, тайлангийн маягт, тэдгээрийг хөтлөх журам”-ын 3 дугаар хавсралт Ойн түймрийн мэдээ /ОМ-3/, Ойн сангийн хомсдол, доройтол, түүний нөхөн сэргээлт, хамгааллын тайлан /1-БОХ 3.2/ зэрэг мэдээ тайлан, бусад эх сурвалжаас авч ашиглаж болно.

7.6.5.2.ойн өвчин, хөнөөлт шавжийн тархалт, олшролт: Тухайн аймаг, сумын ойн өвчин, хөнөөлт шавжийн тархалт, олшролтыг “Ойн мэдээллийн сангийн бүртгэл, тайлангийн маягт, тэдгээрийг хөтлөх журам”-ын 4 дүгээр хавсралт Ойг хөнөөлт шавьж өвчнөөс хамгаалах тайлан /ОМ-4/, Ойн сангийн хомсдол, доройтол, түүний нөхөн сэргээлт, хамгааллын тайлан /1-БОХ 3.2/ зэрэг мэдээ тайлан, бусад эх сурвалжаас авч авч ашиглаж болно.

7.7. Усны сан бүхий газар

7.7.1.Гол, горхи, мөрөн, нуур, мөсөн голын эзлэх талбайг зураглана.

7.7.2.Гол мөрний урсац бүрэлдэх эхийн эзлэх талбайг зураглана.

7.7.3.Ширгэсэн, тасарсан гол, нууруудыг нэг бүрчлэн зураг дээр тэмдэглэнэ.

7.7.4.Уст цэгийн төрөл, байршил, ашиглалт, хүчин чадлыг тодорхойлно.

7.7.5.Хөв цөөрмийн байршил, хүчин чадал /цаашид хөв цөөрөм байгуулах боломжтой газрын судалгаа/-ын тодорхойлно.

7.7.6.Мөн тухайн сумын гадаргын усны мэдээллийг Усны нөөц, хомсдол, хамгаалал /БОХ-2.1/, Ус ашиглалт /БОХ-2.2/, Сав газрын усны тооллогын дүн мэдээ, Улсын усны менежментийн төлөвлөгөө, Байгаль орчны мэдээллийн сангийн “ус рашааны мэдээллийн сан” зэрэг мэдээ тайлан, бусад эх сурвалжаас авч ашиглаж болно.

7.8.Тусгай хэрэгцээний газар

7.8.1.Улсын тусгай хамгаалалттай газрын байршил, заагийг зураглана /Дархан цаазат газар, байгалийн нөөц газар, байгалийн цогцолборт газар, дурсгалт газар/

7.8.2.Улсын тусгай хэрэгцээний газрын байршил, заагийг зураглана. /Улсын хилийн зурвас газар, батлан хамгаалах болон аюулгүй байдлыг хангах газар, гадаад улсын дипломат төлөөлөгчийн болон консулын газар, олон улсын байгууллагын төлөөлөгчийн газарт олгосон газар; шинжлэх ухаан, технологийн сорилт, туршилтын болон байгаль орчин, цаг агаарын төлөв байдлын байнгын ажиглалтын талбай, цөмийн төхөөрөмж барих зориулалтаар олгосон газар, аймаг дундын отрын бэлчээр, чөлөөт бүсийн газар, улсын тэжээлийн сангийн хадлангийн талбай, мал тууврын зам, бүтээгдэхүүн хуваах гэрээний дагуу хайгуулын зориулалтаар ашиглах газрын тосны гэрээт талбай, бичил уурхайн зориулалтаар олгосон газар, хилийн боомтын бүс, үндэсний хэмжээний томоохон бүтээн байгуулалт, дэд бүтцийн төсөл, хөтөлбөр хэрэгжүүлэх газар, аюултай хог хаягдлын төвлөрсөн байгууламж барих газар/.

7.8.3.Аймгийн болон сумын орон нутгийн тусгай хэрэгцээний газрын байршил, заагийг зураглана /Тусгай хамгаалалтад авсан газар, аймаг дундын отрын бэлчээр, улсын тэжээлийн сангийн хадлангийн талбай, бичил уурхайн зориулалтаар олгосон газар/.

7.9.Зам, шугам сүлжээний газар

7.9.10.Авто замын газрын зориулалтаар ашиглаж байгаа газрын байршил, заагийг зураглана. /Хатуу хучилттай зам, засаж, сайжруулсан зам, хээрийн хөрсөн зам/.

7.9.11.Төмөр замын газрын зориулалтаар ашиглаж байгаа газрын байршил, заагийг зураглана.

7.9.12.Агаарын тээвэр, нисэх буудлын зориулалтаар ашиглаж буй газрын байршил, заагийг зураглана.

7.9.13.Цахилгааны шугам газрын байршил, заагийг зураглана.

7.9.14.Харилцаа, холбооны шугам сүлжээний газрын байршил, заагийг зураглана /шилэн кабел, агаарын шугам гэх мэт/.

7.9.15.Дулаан, ус хангамжийн газрын байршил, заагийг зураглана.

7.9.16.Ариутгах татуургын газрын байршил, заагийг зураглана.

7.10.Газар, байгалийн нөөц, дагалт баялаг, ашиглалт

7.10.1.Жимс, жимсгэнийн байршил, нөөцийг тодорхойлно /Нэрс, чацаргана, мөөг, хушны самар гэх мэт/.

7.10.2.Загасчлал, амьтан, ан агнуурын байршил, нөөцийг тодорхойлно.

7.10.3.Эмийн болон ховор ургамлын байршил, нөөцийг тодорхойлно.

7.10.4.Түгээмэл болон ховор тархацтай ашигт малтмалын байршил, нөөцийг тодорхойлно.

7.11.Биологийн олон янз байдал, эмзэг экосистем

7.11.1.Ховор, нэн ховор амьтны тархалт, байршил, заагийг зураглана.

7.11.2.Ховор, нэн ховор ургамлын тархалт, байршил, заагийг зураглана.

7.11.3.Эмзэг экосистем, холбоос нутгийн байршил, заагийг зураглана.

7.12.Байгалийн гамшиг, аюулт үзэгдэл

7.12.1.Урьд өмнө болж байсан байгалийн гамшиг, аюулт үзэгдлийн улмаас эвдэрч, өөрийн төрөлх хэв шинжийг алдсан болон ямар нэгэн байдлаар хортой, аюултай нөхцөл байдал үүсч байсан буюу ийм байдалд байгаа газрын байршил, хил заагийг хэмжиж, талбайгаар болон цэгээр зураглана /Газар хөдлөл, үер, цас их унадаг, нөөлөг салхи, хөрсний бохирдол, гулсалт болон бусад гамшиг, аюулт үзэгдлүүд/.

7.12.2.УАӨ-ийн эмзэг байдал, эрсдлийн үнэлгээг хийж дасан зохицох үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх зөвлөмжийг гаргаж болно.

7.12.3.Мал, амьтны гаралтай гоц халдварт өвчнүүд гарч байсан голомт бүхий газруудын байршлыг тэмдэглэх, тархцыг тодорхойлох, малын сэг, зэм устгалын газрыг тэмдэглэнэ.

7.13.Хог хаягдлын цэг, оршуулгын газар

7.13.1.Хог хаягдлын цэг, уурхайн болон ахуйн аюултай хог хаягдал, тусгай зориулалттай хогийн цэгийн газрын байршлыг тэмдэглэх, цаашид хор нөлөөг багасгаж, тогтвортой ашиглах судалгаа хийнэ.

7.13.2.Оршуулгын газрын байршлыг тэмдэглэх, цаашид тохижуулах, тогтвортой ашиглах судалгаа хийнэ.

7.14.Газар ашиглалтын хил заагийг тогтоох

7.14.1.Тухайн сумын онцлогоос хамааран газар ашиглалтын төрөл өөрчлөгдөж болно. Энэ тохиолдолд 6.2-6.13-т дурдагдаагүй газар ашиглалтын төрлийг төлөвлөгөөнд бүрэн хамааруулан хийнэ.

7.15.Нийгэм, эдийн засгийн мэдээ цуглуулах

7.15.1.Хээрийн судалгаагаар газар, байгалийн нөөц ашиглалттай холбоотой болон нийгэм, эдийн засгийн төлөвлөлтийн арга хэмжээнүүдэд шаардлагатай дараах нийгэм, эдийн засгийн үзүүлэлтүүдээр сүүлийн 5-аас доошгүй жилийн мэдээг байрлалд суурилсан “Нийгэм, эдийн засгийн мэдээллийн сан”-гаас авах ба илүү нарийвчилсан мэдээллийг холбогдох аргачлал, зааврын дагуу тооцоолж авна. Хүн ам зүй, хөдөлмөр эрхлэлт болон амьжиргааны статистикийн үзүүлэлтүүдийг “Хүн амын статистикийн үндсэн үзүүлэлт тооцох аргачлал”-ын дагуу тогтооно. Үүнд:

7.15.1.1.Хүн ам зүй:

- а. Жилийн эцсийн хүн амын тоо;
- б. Хүн амын жилийн дундаж өсөлтийн хувь;
- в. Хүн амын ердийн цэвэр өсөлт/бууралт;
- г. Хүн амын нас, хүйсийн суварга;
- д. Хүн амзүйн ачаалал;
- е.Хүн амын нягтрал;
- ж. Дотоод шилжих хөдөлгөөний цэвэр коэффициент;
- з. Өрхийн ам бүлийн дундаж тоо;

7.14.1.2.Хөдөлмөр эрхлэлт, амьжиргааны түвшин:

- а. Хөдөлмөрийн насны хүн ам, нас, хүйсээр;
- б.Эдийн засгийн идэвхтэй хүн ам /Ажиллах хүч/, нас, хүйсээр;
- в. Эдийн засгийн идэвхгүй хүн ам, нас, хүйсээр;
- г. Хөдөлмөрийн чадвартай, хөдөлмөр эрхлээгүй хөдөлмөрийн насны хүн ам, нас, хүйсээр;
- д. Хөдөлмөрийн насны суралцагч, нас, хүйсээр;
- е. Ядуурлын түвшин;
- ё. Өрх толгойлсон эрэгтэй, эмэгтэйчүүд

7.14.1.3.Мал аж ахуй:

- а.Малчин өрхийн тоо /сум, баг, бэлчээр ашиглалтын бүлэг, хэсгээр/;
- б.Малын төрөл, тоо, толгой /сум, баг, бэлчээр ашиглалтын бүлэг, хэсгээр/;
- в.Сүргийн бүтцийн өнөөгийн байдал;

Судалгаанд хамруулах малчин өрхийн тоог жишээ байдлаар Хүснэгт 3-аар харуулав.

Хүснэгт 3. Малчин өрхөөс судалгаа авах тоо

Малчин өрхийн ангилал	Нийт өрхийн тоо	Судалгаа авах өрх	
		хувь	Тоо
100 хүртэл малтай	150	25%	22-23 (үүнээс дор хаяж 3-4 нь Өрх толгойлсон эх/эцэг, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэн байх)
101-200 малтай	200	25%	30 (үүнээс дор хаяж 4-5 нь Өрх толгойлсон эх/эцэг, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэн байх)
201-500 малтай	60	25%	9
501-1000 малтай	30	25%	5
1001-ээс дээш малтай	10	25%	2

г. Малтай өрхийн тоо;

д. Сумын хэмжээнд малтай нэг өрх болон малчин нэг өрхөд ногдох малын тоо;

е. Төллөлт болон төл бойжилтын хувь;

ж. Бэлчээрийн даац, багтаамж /сум, багаар, бэлчээр ашиглалтын бүлэг, хэсгээр/;

з. Тэжээл хангамж;

и. Хадлан /байгалийн хадлан, тэжээлийн ургамал, таримал бэлчээр/

Хадлан авч буй иргэн, аж ахуйн, нэгжийн тоо, тэдгээрийн ашиглаж буй талбайн хэмжээг том, дунд, жижиг гэсэн ангиллаар тухайн аж ахуйн орлого, зарлагын дүнгийн мэдээ болон хураан авч буй ургацын хэмжээг Хүснэгт 4-ийн дагуу тодорхойлно.

Хүснэгт 4. Хадлангийн чиглэлээр үйл ажиллагаа эрхэлж буй иргэн, ААН-ын судалгаа

Д/д	Хадлан эрхэлж буй иргэн, ААН-ын нэр	Талбайн хэмжээ	Хадлангийн зориулалт				Ургацын хэмжээ	Орлого /төг/	Зарлага /төг/
			Байгалийн хадлан	Тэжээлийн ургамал	Таримал бэлчээр	Бусад			
1									
2									
3									
Нийт хэмжээ									

7.14.1.4. Газар тариалан

а. Аж ахуйн нэгжийн тоо;

б. Газар тариалангийн үйлдвэрлэл /үр тариа, төмс, хүнсний ногоо, жимс, жимсгэнэ, усалгаатай тариалан гэсэн ангиллаар/ эрхэлж буй иргэн, аж ахуйн, нэгжийн тоо, тэдгээрийн ашиглаж буй талбайн хэмжээг үр тариа эрхлэгчдийн хувьд 300 хүртэл га талбай, 300-700 га, 700 га-гаас дээш талбайтай гэсэн ангиллаар тухайн иргэн, аж ахуйн нэгжийн орлого, зарлагын дүнгийн мэдээ болон хураан авч буй ургацын хэмжээг таримлын төрөл болон нийт хэмжээг Хүснэгт 5-ийн дагуу тодорхойлно.

Хүснэгт 5. Газар тариалан эрхэлж буй иргэн, ААН-ын нэр

Д/д	Газар тариалан эрхэлж буй иргэн, ААН-ын нэр	Талбайн хэмжээ	Тариалангийн зориулалт				Ургацын хэмжээ	Орлого /төг/	Зарлага /төг/
			Үр тариа	Төмс, хүнсний ногоо	Жимс, жимсгэнэ	Бусад			
1									
2									
3									
Нийт хэмжээ									

в.Байгалийн болон таримал тэжээл бэлтгэл, тэдгээрийн хэрэгцээт хэмжээ;

г.Сумын хэмжээнд 1 га-гийн ургац /таримлын төрөл бүрээр/;

д.Хүлэмжийн тариалалт хийсэн талбай;

е.Усалгаатай талбай;

ж.Мал аж ахуй, газар тариалангийн статистик үзүүлэлтүүдийг “ХАА-н салбарын статистик үзүүлэлтийг тооцох” аргачлалын дагуу тогтооно.

7.14.1.5.Материаллаг бус орлого бүхий газар ашиглалт

Аялал жуулчлал эрхэлдэг газрын тоо, жуулчдын тоо, амралт сувиллын газар, түүх, соёлын дурсгалт газрын тоо зэргийг “Аялал жуулчлалын статистикийн үзүүлэлт, тооцох аргачлал”-ын дагуу тогтооно.

7.14.1.6.Үйлдвэр үйлчилгээ

а.Нийтийн үйлчилгээ, жижиг дунд үйлдвэрлэл эрхлэгчдийн тоо, тэдгээрийн орлого, зарлага;

б.Үйлдвэр, үйлчилгээний чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулж буй нийтийн үйлчилгээний газар, жижиг дунд үйлдвэрлэл болон бусад бизнесийн байгууллагын мэдээллийг Хүснэгт 6-ийн дагуу авна.

Хүснэгт 6. Үйлдвэр үйлчилгээ эрхлэгчдийн судалгаа

Д/д	Үйл ажиллагаа явуулж буй хуулийн этгээд (нас, хүйс)	Үйл ажиллагааны төрөл	Бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ	Хүчин чадал	Орлого /Зарлага/	Хөрөнгө оруулалтын хэмжээ
1						
2						
3						

7.14.1.7.Уул уурхайн үйл ажиллагаа

а.Түгээмэл болон ховор тархацтай ашигт малтмалаас олж буй орлого;

б.Уул уурхайн ашиглалтын болон хайгуулын тусгай зөвшөөрөлтэй газрын байршил, тоо, хэмжээг Хүснэгт 7-ийн дагуу авна.

Хүснэгт 7. Уул уурхайн үйл ажиллагаа эрхлэгчдийн судалгаа

Д/д	Уул уурхайн үйл ажиллагаа явуулж буй хуулийн этгээд (нас, хүйс)	Тусгай зөвшөөрлийн төрөл	Тусгай зөвшөөрөлтэй талбайн хэмжээ
1			
2			
3			

7.14.1.8.Аялал жуулчлал:

Аялал жуулчлал, түүх, соёлын дурсгалт газрыг иргэд, аж ахуйн нэгж ашиглаж, орлого олж буй газруудын үйл ажиллагааны хэлбэр, байршлын мэдээллийг Хүснэгт 8-ийн дагуу нэгтгэнэ.

Хүснэгт 8. Аялал жуулчлалын үйл ажиллагаа эрхлэгчдийн судалгаа

Аялал, жуулчлал ын үйл ажиллагаа эрхэлж буй	Үйл ажиллагааны хэлбэр	Байршил	Аялал, жуулчлал ын	Үйл ажиллагаа тогтмол явуулдаг эсэх /улирлын	Орлого /төг/

Д/д	иргэн (нас, хүйс), ААН-ын нэр	Жуулчны бааз	Амралтын газар	Рашаан, сувилаал	Хүүхдийн зуслан	Гэр буудал, бусад	Х	Ү	бүтээгдэх үүний хэлбэр, төрөл	шинж чанартай бол хугацааг тодорхой бичих/
1										
2										
3										
Нийт хэмжээ										

7.14.1.9. Байгалийн дагалт баялгийн ашиглалт

“Байгаль орчны статистикийн үзүүлэлтийг тооцох аргачлал”-ын дагуу тогтооно.

- а. Жимс жимсгэнэ;
- б. Самар;
- в. Загас агнуур;
- г. Ан, амьтан;
- д. Эмийн ургамал;
- е. Цайны ургамал;

ж. Байгалийн дагалдах баялаг болох жимс жимсгэнэ, самар, ан, амьтан, загас агнуур болон бусад баялаг ашиглаж байгаа иргэд, бүлэг, хэсэг, нөхөрлөл, аж ахуйн нэгжийн байршил, ашиглаж буй нөөц, баялгийн хэмжээ, орлогын хэмжээг Хүснэгт 9-ийн дагуу авна.

Хүснэгт 9. Байгалийн дагалт баялгийн судалгаа

Д/д	Иргэн, хуулийн этгээдийн нэр (нас, хүйс)	Ашиглаж буй дагалт баялгийн төрөл	Тоо, хэмжээ	Орлого /төг/
1				
2				
3				

7.14.1.10. Газрын харилцаа:

а. Тухайн сумд хэрэгжиж буй газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө, түүнийг хэрэгжүүлэхээр гаргасан шийдвэр, газар ашиглагч, эзэмшигч, өмчлөгчийн тоо, байршлын судалгаа хийнэ.

б. Хүн ам, мал аж ахуй, газар тариалан, уул уурхай, үйлдвэр үйлчилгээ, байгалийн дагалдах баялгийг ашиглаж буй иргэн, аж ахуйн нэгжийн мэдээлэл, материаллаг бус газар ашиглалт, орлого, зарлагатай холбоотой статистик мэдээллийг ашиглан сумын нийгэм, эдийн засгийн өнөөгийн нөхцөлд дүн шинжилгээ хийж, сум, орон нутгийн цаашдын хөгжлийн чиг хандлагыг тодорхойлно.

в. Хээрийн судалгаагаар нийгэм, эдийн засгийн мэдээ цуглуулахдаа бэлтгэл ажлын хүрээнд бэлтгэсэн хүснэгт, загварын дагуу авна. Гэхдээ сум бүр өөрийн онцлогтой тул дээрх мэдээнд хязгаарлагдахгүй байж болно.

Найм. Эхний төсөлжүүлэлт

8.1. Сумын хөгжлийн байдалд дүн шинжилгээ хийх

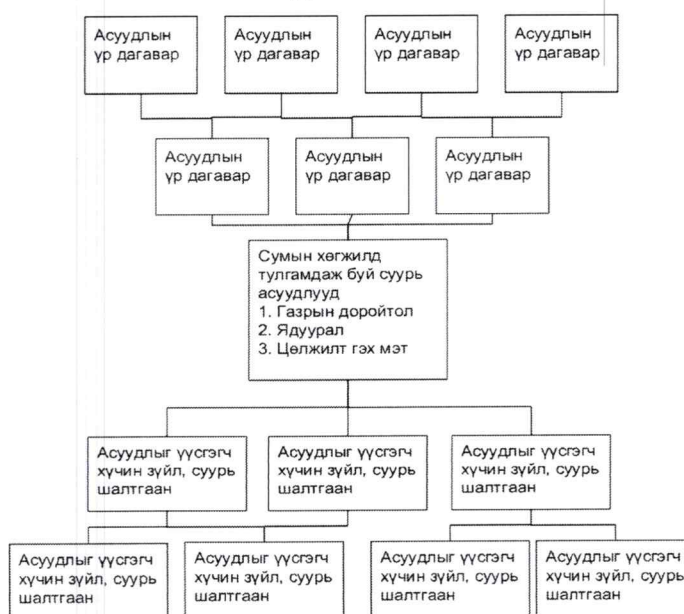
8.1.1. Сумын нийгэм, эдийн засаг, байгаль орчин, дэд бүтэц, газрын харилцааны чиглэлүүдээр SWOT /SWOT/ шинжилгээ буюу гадаад, дотоод орчны судалгаа болон ПЭСТЭЛ /PESTEL/ болон асуудлын шинжилгээний аргуудыг хослуулан хэрэглэж одоогийн байдал, тулгамдаж буй бэрхшээл, тэдгээрийг шийдвэрлэх нөөц чадавхи боломжуудыг тодорхойлно.

8.1.2. SWOT шинжилгээний асуултыг тухайн сумын орон нутгийн онцлогт тохируулж боловсруулах ба нийгэм, эдийн засгийн судлаачид, социологчид зэрэг мэргэжлийн хүмүүсийг оролцуулна.

8.1.3. ПЭСТЭЛ шинжилгээ нь улс төр, нийгэм эдийн засаг, технологи, хууль эрх зүй, байгаль орчны хүчин зүйлсийн ерөнхий төлөв байдал зэрэг макро орчны нөхцөл байдлыг судлан шинжилнэ.

8.1.4. Асуудлын шинжилгээ нь асуудлыг үүсгэж буй байж болох бүх шалтгаанууд тэдгээр шалтгаануудын цаадах шалтгаануудыг тодорхойлсны үндсэн дээр нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний хүрээнд өөрчилж, сайжруулах боломжтой шалтгаануудыг нь тодруулж шийдлүүдийг тодорхойлох аргачлал юм. Мөн үүнээс гадна “Асуудлын мод” аргачлалыг ашиглан сумын хөгжилд тулгарч буй асуудал тус бүрээр нь схем 1-д үзүүлсний дагуу асуудлыг үүсгэж буй шалтгаан, хүчин зүйл тэдгээрийн үр дагаваруудыг сумын засаг даргын тамгын газрын удирдлага, ажилтнууд, газрын даамал, хөдөө аж ахуйн мэргэжилтэн, байгаль орчны байцаагч, малчин өрх гэх мэт тодорхой зорилтод бүлгүүдийн оролцоотойгоор тодорхойлно. Үүний дараа асуудлууд тэдгээрийн шалтгаан, үр дагаварыг арилгах арга хэмжээнүүдийг оролцогчдын тусламжтайгаар тодорхойлж, арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд хэн ямар оролцоотой байх талаар оролцогч талуудын үүрэг хариуцлагыг хувиарлана.

Схем 1. Асуудлын шинжилгээ.

8.2. Сумын хөгжлийн байдлын шинжилгээний аргууд нь сумын онцлогоос шалтгаалан хамрах хүрээ, хүрэх үр дүнгээр харилцан адилгүй, өөрийн гэсэн өвөрмөц онцлогтой байхаар гүйцэтгэнэ. /Хүснэгт 10/.

Хүснэгт 10. Шинжилгээний аргууд

Аргууд	Хэрэглэх хүрээ	Онцлог	Үр дүн
СВОТ шинжилгээ	Гадаад болон дотоод орчин	Төлөвлөгөөний хэрэгжилтэд нөлөөлөх гадаад дотоодын орчныг цогц байдлаар шинжлэх бөгөөд төлөвлөлт хийх, хэрэгжилтийн үед бий болох боломж, аюул, занал, давуу, сул талыг тодорхойлсноор бүх боломжуудаа ашиглах нөхцөлөөр хангагдана.	Сумын нутаг дэвсгэр, газар, байгалийн нөөц ашиглалтын өнөөгийн төлөв байдлыг тодорхойлж, тулгамдсан асуудлуудыг шийдвэрлэх боломж, арга замуудыг илрүүлнэ.
ПЭСТЭЛ шинжилгээ	Гадаад макро орчин	Гадаад макро орчны нөхцөл байдал өнөөдөр ямар байна вэ? гэдгийг тодорхойлдог бөгөөд цаашид төлөвлөгөө бүрэн хэрэгжих нөхцөл хангагдана.	Өнөөгийн нөхцөл байдал ямар байгааг тодорхойлно.
Асуудлын мод	Асуудлын шинжилгээ	Энэ нь асуудлыг тодорхойлох, илүү нарийвчлан ойлгох бүх талын хүчин зүйлийг тодорхойлон авч үзэх боломжийг олгодог бүтээлч сэтгэлгээний аргын нэг юм.	Тулгамдаж буй асуудлууд тэдгээрийг шийдвэрлэх боломж, арга замуудыг иргэд олон нийтийн илрүүлнэ.

8.3. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн тэргүүлэх чиглэлийг тогтоох

8.3.1. Улс, аймгийн эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийн чиглэлүүдтэй нягт уялдуулсан тухайн сумын онцлог, хэв маяг, шинж чанарыг агуулсан 1-2 тэргүүлэх чиглэлүүдийг нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөнд тодорхойлж өгнө. Үүнд:

- а. Мал аж ахуй;
- б. Газар тариалан;
- в. Уул уурхай;
- г. Аялал жуулчлал;
- д. Байгалийн нөөц баялгийг түшиглэн байгальд ээлтэй үйлдвэрлэл хөгжүүлэх орон нутагтаа баялаг бүтээх;
- е. Бусад.

8.3.2. Мөн тухайн сумын орон нутгийн хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн баримт бичгүүдэд тусгасан тэргүүлэх чиглэлийг нутаг дэвсгэрийн газар, байгаль, нийгэм, эдийн засгийн нөхцөл нөөц, онцлогыг шинжлэн судалсаны үндсэн дээр мэргэжлийн зүгээс хэрэгжүүлэх боломж нөөцийг тодорхойлж, уг чиглэлийг газар зохион байгуулалтын төлөвлөлтөөр дамжуулан хэрэгжилтийг хангах, дэмжих төлөвлөлтийг боловсруулна.

8.4. Тохиромжтой байдлын үнэлгээ, хэлэлцүүлэг саналд үндэслэн газар төлөвлөлтийн бүсчлэлийг тогтоох

8.4.1. Газар ашиглалтын бодлогын бүсчлэлийг аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөгөөр тогтоож өгсөн байна. Энэхүү бүсчлэл дээр тулгуурлан сумын газар ашиглалтын чиг үүргийг урьдчилан тогтоох, ашиглалтын зориулалт, үүргийг хэрэгжүүлэх зорилго бүхий төлөвлөлтийн үндсэн баримт бичгийн төслийг боловсруулна.

8.4.2. Бүсчлэлд баримтлах газар ашиглалтын чиг үүргийн хувилбаруудыг тогтоохдоо асуудлын шийдэл олох шинжилгээний аргыг ашиглана. Энэхүү арга нь

бэлтгэл болон хээрийн судалгааны ажлын үе шатанд болон бүх шатны ярилцлага, хэлэлцүүлэг, санал асуулгын үеэр ажиглагдсан нөхцөл байдал, шалтгаан, шийдвэрлээгүй тохиолдолд үүсэх үр дагавар дээр тулгуурлан газар ашиглалтын чиг хандлагын хувилбаруудыг дэвшүүлнэ.

8.4.3. Нутаг дэвсгэрийн төлөвлөгөөг боловсруулах арга зүй нь газар бүсчлэн ашиглалтыг хуваарилах бөгөөд төлөвлөгөөнд хамрагдаж буй нутаг дэвсгэрийн газрын менежментийн ирээдүйн үйл ажиллагаанд чиглэгдсэн бүсүүдийг зөв ялгаж гаргасан байна. /Хүснэгт 11/

Хүснэгт 11. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөнд баримтлах газар ашиглалтын чиг үүргийн бүсчлэлүүд

Д/д	Төрөл	Бодлогын бүс (Аймаг, нийслэлийн ГЗБЕТ)	Газар ашиглалтын чиг үүргийн бүсчлэл (Сумын нутаг дэвсгэрт)
1		Хөдөө аж ахуйн газрын төлөвлөлт	
1.1	Бэлчээрийн газрын менежмент	Уламжлалт бэлчээрийн мал аж ахуйн бүс	Улирлын хуваарь, сүргийн эргэлт, улирлын (өвөл-хавар, зун-намар) сэлгээ тогтоосон бэлчээр
			Газар сайжруулалтын арга хэмжээ тусгайлан заасан бэлчээр
			Усжуулах шаардлагатай бэлчээр
			Отрын бэлчээр ашиглалтын бүс
			Сэргэх чадавхад суурилсан бэлчээрийн газрын менежментийн арга хэмжээ тусгасан нутаг
			Отрын мал тууврын зам
			Зэрлэг амьтдын дамжин өнгөрөх коридор
			Бусад
		Тусгай горимын зохицуулалттай бэлчээр ашиглалтын бүс	Хилийн бүс
			Тусгай горимын зохицуулалттай бэлчээр ашиглалтын бүс /тусгай хамгаалалттай газар нутаг/
			Хорио цээрийн дэглэм тогтоосон бүс
			Отрын бүс нутаг
Бусад			
Эрчимжсэн мал аж ахуйн газрын бүс	Эрчимжсэн мал аж ахуйн бүс		
	Хагас эрчимжсэн мал аж ахуйн бүс		
1.2	Хадлангийн газрын менежмент	Байгалийн хадлангийн талбай	Аймаг дундын хадлангийн талбай /тусгай хэрэгцээ/
			Сум дундын хадлангийн талбай
			Сумын хадлангийн талбай
			Хөцөөлсөн хадлангийн талбай
			Бусад
		Таримал хадлангийн талбай	Таримал хадлангийн талбай
		Сайжруулах хадлангийн талбай	Нөөшлөх хадлангийн талбай
			Төрх байдлыг сайжруулах талбай
			Өнгөц тордон сайжруулалт хийх талбай

			Үндсэн сайжруулалт хийх талбай
			Хадах хугацаа, сэлгээ хийх талбай
			Бусад
1.3	Тариалангийн газрын төлөвлөлт	Газар тариалангийн бүс	Төмс, хүнсний ногоо
			Хүлэмжийн аж ахуйн бүс
			Тэжээлийн ургамал
			Тосны ургамал
			Техникийн ургамал
			Эмийн болон цэцэгт ургамал, гоёл чимэглэлийн ургамал
			Үр тариа
			Бусад
			А. Атар зэмших талбай Б. Дахин эргэлтэнд оруулах атаршсан талбай
		Төмс, хүнсний ногоо	
		Тэжээлийн ургамал	
		Тосны ургамал	
		Техникийн ургамал	
		Эмийн, гоёл чимэглэлийн ургамал	
		Бусад	
		Эргэлтэнд оруулахгүй атаршсан талбай	Хадгалах талбай
			Түр өөр зориулалтаар ашиглах талбай
			Бусад ангилал руу шилжүүлэх талбай
		Тариалангийн талбайн хамгаалалтын зурвас	Эргэлт-ашиглалтын зурвас /100 м/
			Хамгаалалтын зурвас /500 м/
		Тариалангийн талбайг хамгаалах, арчилж тордох, сайжруулах бүс	Төрх байдлыг сайжруулах шаардлагатай талбай
Тордон сайжруулалт хийх шаардлагатай талбай			
Бэлчээр, хадлангийн зориулалтаар нөхөн сэргээлт хийх талбай			
Хамгаалалтын ойн зурвас			
Усалгаатай газар тариаланд шилжих талбай			
Тариалангаас бусад ангилал руу шилжүүлэх талбай			
Бусад			
1.4	ХАА-н барилга, байгууламжийн дэвсгэр газрын төлөвлөлт	Худаг уст цэгийн барилга, байгууламж бүхий бэлчээр	Уст цэгийн хайгуул хийх нутаг
			Засварлах шаардлагатай худаг уст цэг
		Хөв цөөрмийн барилга, байгууламж төлөвлөх бэлчээр	Бэлчээрийн зориулалтаар шинээр байгуулах хөв цөөрмийн газар
			Бэлчээрийн зориулалттай сэргээн засварлах шаардлагатай хөв цөөрмийн газар
		Газар тариалангийн барилга, байгууламжийн	Шинээр услалтын систем байгуулах газар
			Сэргээн засварлах шаардлагатай услалтын системтэй талбай
			ХАА-н бүтээгдэхүүний логистик төв

		дэвсгэр газар /Бүсийн шалгуур хангасан тохиолдолд төлөвлөнө/	Хөдөө аж ахуйн цогцолбор бүс Газар тариалангийн зориулалтаар шинээр байгуулах хөв цөөрмийн газар Газар тариалангийн зориулалттай сэргээн засварлах шаардлагатай хөв цөөрмийн газар Бусад
1.5	Хадгалан хамгаалах газрын төлөвлөлт	Газар нөөшлөх бүс	Зөгийний аж ахуйн бэлчээр Ан амьтны үржүүлгийн нутаг Ашиглахгүй нөөшлөх нутаг Ховор, нэн ховор ургамлын тархац, байршил нутаг Эмзэг экосистем, холбоос нутаг Бусад
		Чөлөөт ашиглалтын бэлчээрийн бүс	Чөлөөт ашиглалтын бэлчээр /1.1-ээс 1.5 хүртэлх бүсчлэлд төлөвлөгдөөгүй бусад газар/
Хот тосгон бусад суурины газар төлөвлөлт			
2	2.1 Хот тосгон бусад суурины газар төлөвлөлт	Суурьшлын бүс	Хуваарьт эдлэн газартай хувийн сууцны бүс Нам давхрын орон сууцны бүс Дунд давхрын орон сууцны бүс Өндөр давхрын орон сууцны бүс Гэр хорооллын бүс Бусад
		Олон нийт, ажил хэргийн бүс	Олон нийт, ажил хэргийн бүс Худалдаа, ажил хэргийн бүс Үйлчилгээний төрөлжсөн бүс Тээвэр, бөөний худалдаа, агуулахын бүс Бусад
		Хот тэлэх нөөц бүс	Хот тэлэх нөөц бүс
		Ногоон байгууламжийн бүс	Ногоон байгууламж задгай талбай Цэцэрлэгт хүрээлэн, ногоон байгууламжийн бүс Тусгай зориулалтын ойн зурвас, талбай Бусад
		Холимог ашиглалтын бүс	Үйлдвэр, сууцны холимог бүс Худалдаа, үйлдвэр, сууцны холимог бүс Үйлдвэр, худалдааны холимог бүс Бусад
		Инженерийн шугам сүлжээ, зам тээврийн бүс	Инженерийн шугам сүлжээний бүс Инженерийн барилга байгууламжийн бүс Гудамж, зам, болон шугаман дэд бүтцийн хамгаалалтын бүс Бусад
		Тусгай зориулалтын бүс	Тусгай зориулалтын бүс МАН эрхлэхийг хориглох бүс
		Хот орчмын ногоон бүс	Зуслангийн бүс Рекреацийн бүс /Амралт зугаалгын бүс/ Экологийн хязгаарлалттай бүс Бусад
		Хот орчмын хөдөө аж ахуйн	Эрчимжсэн мал аж ахуйн бүс Хагас эрчимжсэн мал аж ахуйн бүс

		бүс	Хучлагат хөрсний ногооны аж ахуйн бүс Бусад	
		Уламжлалт ёс заншлын бүс	Уламжлалт ёс заншлын болон наадмын талбай Уламжлалт ёс заншлын талбайн хамгаалалтын бүс Уламжлалт баяр, наадмын морин уралдааны зам Бусад	
		Үйлдвэрийн бүс	Хөнгөн үйлдвэр Хүнд үйлдвэр Бусад	
2	2.2 Тусгай зориулалттай бүс нутгийн төлөвлөлт	Хог хаягдлын газрын менежментийн бүс	Төлөвлөж буй хог хаягдлын бүс	
			Нөхөн сэргээлт хийхээр төлөвлөж буй хог хаягдлын бүс	
			Төлөвлөж буй хог хаягдал боловсруулах үйлдвэрийн талбай	
		Оршуулгын газрын менежментийн бүс	Хог хаягдлын талбайн хамгаалалтын бүс	
			Төлөвлөж буй энгийн уламжлалт оршуулгын газар	
			Төлөвлөж буй тохижилттой уламжлалт оршуулгын газар	
			Төлөвлөж буй чандарлах үйлчилгээтэй оршуулгын газар	
			Тохижуулалт хийхээр төлөвлөж оршуулгын газар	
			Нөхөн сэргээлт хийхээр төлөвлөж буй оршуулгын газар	
		Тусгай зориулалттай бүс	Бусад	
			Батлан хамгаалах аюулгүй байдлыг хангах зориулалттай газар	
			Тэсэрч, дэлбэрэх бодисын агуулахын бүс	
			Төлөвлөж буй аюултай хог хаягдлын бүс	
			Гадаад улсын дипломат төлөөлөгчийн болон консулын газар, олон улсын байгууллагын төлөөлөгчийн газарт олгосон газар	
			Шинжлэх ухаан, технологийн сорилт, туршилт болон байгаль орчин, цаг агаарын төлөв байдлын байнгын ажиглалтын талбай	
3	Уул уурхайн газрын төлөвлөлт	Уул уурхайн газар /холбогдох хууль, журмын дагуу/	Түүх соёлын дурсгалыг хадгалан хамгаалах бүс	
			Бусад	
			Уул уурхайн газрын төлөвлөлт	
			Түгээмэл	Ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл лиценз бүхий талбай
				Хайгуулын тусгай зөвшөөрөл лиценз бүхий талбай
				Нөхөн сэргээлт хийхээр төлөвлөж буй эвдэрсэн газар
		Дүйцүүлэн хамгаалах арга хэмжээ авах нутаг		
		Бусад		
		Ашиглахаар төлөвлөж буй түгээмэл		

		тархацтай ашигт малтмалын уурхайн газар /Холбогдох хууль, журмын дагуу/	тархацтай ашигт малтмалын уурхай Хайгуул болон нөөц тогтоолгохоор төлөвлөж түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын уурхай Нөхөн сэргээлт хийхээр төлөвлөж эвдэрсэн газар Дүйцүүлэн хамгаалах арга хэмжээ авах нутаг Бусад		
Усны сан бүхий газрын төлөвлөлт					
4	Усны сан бүхий газрын төлөвлөлт	Усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс	Онцгой хамгаалалтын бүс		
			Энгийн хамгаалалтын бүс		
		Ундны усан хангамжийн эх үүсвэрийн хамгаалалтын бүс	Эрүүл ахуйн хориглолтын бүс		
			Эрүүл ахуйн хязгаарлалтын бүс		
			Гадаад тэжээгдэх муж		
			Дотоод тэжээгдэх муж		
		Усны эх газрыг хамгаалах бүс	Бусад		
			Гол, горхины эх газрын хамгаалалтын бүс		
			Булаг шандын тархи эх газрын хамгаалалтын бүс		
Усархаг чийглэг газар					
			Усны эх газрын хамгаалах тусгай зориулалтын ойн зурвас		
			Бусад		
Ой сан бүхий газрын төлөвлөлт					
5	Ой сан бүхий газрын төлөвлөлт	Онцгой бүсийн ой	Онцгой бүсийн ой		
		Хамгаалалтын бүсийн ой	Хамгаалалтын бүсийн ой		
		Ашиглалтын бүсийн ой	Ойн нөөцийг ашиглах бүс		
			Ойн орчин ашиглах бүс		
			Ойн дагалт баялгийг ашиглах бүс		
			Ойн газрыг ашиглах бүс		
					Бусад
		Агро-ойжуулалт хийх менежментийн бүс	Шинээр ойжуулах бүс		
			Мод үржүүлэг, тарьц суулгац бэлдэх талбай		
			Агро-ойжуулалт хийх талбай		
			Жимс, жимсгэнэ мод, бут тариалах бүс		
					Бусад
Ойн нөөцийг хамгаалах, тордох, нөхөн сэргээх менежментийн бүс	Ойн нөөцийг хамгаалах бүс				
	Гал түймрээс хамгаалах зурвас				
	Ойг хөнөөлт шавж, ургамлын өвчнөөс хамгаалах ой				
	Нөхөн сэргээлт хийхээр төлөвлөж буй ой				
	Байгалийн сэргэн ургалтыг дэмжих ой				
			Бусад		
Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн төлөвлөлт					
6	Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн төлөвлөлт	Улсын тусгай хамгаалалтад авах, гаргах бүс нутаг /Зөвхөн тухай	Дархан цаазат газар		
			Байгалийн цогцолборт газар		
			Байгалийн нөөц газар		
			Дурсгалт газар		

		шатны/ Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутаг /хадгалан үлдээх/	/Аймаг, нийслэлийн нутгийн өөрөө удирдах байгууллага хуулийн хүрээнд шийдвэрлэх боломжгүй бүх газрын төлөвлөлтийг дээд шатны байгууллагын тогтоосон хил заагаар нь төлөвлөх/
7	Орон нутгийн тусгай хэрэгцээний газрын төлөвлөлт	Орон нутгийн тусгай хамгаалалтад авах, гаргах бүс нутаг /Зөвхөн тухайн шатны/	Байгалийн нөөц газар Дурсгалт газар
		Отрын бэлчээр /Зөвхөн тухай шатны/	Аймаг дундын отрын бэлчээрээс хасах, нэмэх талбай
			Сум дундын отрын бэлчээр
			Сумын отрын бэлчээр
		Хадлангийн талбай /Зөвхөн тухайн шатны/	Улсын тэжээлийн сангийн хадлангаас хасах, нэмэх талбай
			Сум дундын тэжээлийн сангийн хадлангийн талбай
			Сумын тэжээлийн сангийн хадлангийн талбай
			Бусад
		Үйлдвэр, уурхай	Бичил уул уурхай зориулалтаар олгох талбай
			Үйлдвэр, технологийн парк
Аймаг дундын отрын бэлчээр	/Аймаг, нийслэлийн нутгийн өөрөө удирдах байгууллага хуулийн хүрээнд шийдвэрлэх боломжгүй бүх газрын төлөвлөлтийг дээд шатны байгууллагын тогтоосон хил заагаар нь төлөвлөх/		
Улсын тэжээлийн сангийн хадлангийн талбай			
Түүх соёлын дурсгалт газар	Түүх соёлын дурсгалт газрын хамгаалалтын бүс		
		Бусад	Бусад
Аялал жуулчлалын бүсийн төлөвлөлт			
8	Аялал жуулчлалын бүсийн төлөвлөлт	Байгалийн нөөц, соёлын өвд тулгуурласан аялал жуулчлалын бүс	Байгалийн үзэсгэлэн өвд тулгуурласан аялал жуулчлалын бүс
			Соёлын өв нөөцөд тулгуурласан аяллын бүс
			Байгалийн танин мэдэхүйн аялал жуулчлалын бүс
			Бусад
		Хил орчмын аялал жуулчлалын бүс	Хил орчмын аялал жуулчлалын бүс
		Түүх соёлын ул мөртэй танилцах аялал жуулчлал	Байгаль түүхийн ул мөртэй танилцах аяллын маршрут
			Газар хөдлөлтийн ул мөртэй танилцах аяллын маршрут
Түүх соёлын ул мөртэй танилцах аяллын маршрут			
		Хүн үүслийн ул мөртэй танилцах аяллын	

			маршрут Бусад
		Экстрим аялал жуулчлал хөгжүүлэх бүс	Газрын экстрим аялалын газар Агаарын экстрим аялалын газар Усны экстрим аялалын газар Бусад
		Тусгай сонирхлын аялал жуулчлалын бүс	Ан агнуурын аялал жуулчлалын бүс Шувуу ажиглах аялал жуулчлалын бүс, маршрут Зэрлэг амьтан ажиглах аялал жуулчлалын бүс Эмийн ургамлын аялал жуулчлалын бүс Галт уул сонирхогчдын аялал жуулчлалын бүс Шашны аялал жуулчлалын бүс Бусад
		Амралт, эрүүл мэндийн аялал жуулчлалын бүс	Амралт сувиллын бүс Рашаан сувиллын бүс Бусад
		Зохион байгуулалттай спорт амралтын бүс	Тэмээн поло аялал жуулчлалын газар Гольф тоглох аялал жуулчлалын газар Уулын спортын аялал жуулчлалын газар Нохой чарганы зохион байгуулалттай аялал жуулчлалын газар Орон нутгийн эвент арга хэмжээний аялалын газар Бусад
		Бусад	Бусад
Зам шугам сүлжээний газрын төлөвлөлт			
9	Зам шугам сүлжээний газрын төлөвлөлт	Төмөр замын газар	Төмөр замын зурвас газар
		Авто замын газар	Авто замын зурвас газар
		Шугам сүлжээний газар	Шугам сүлжээний хамгаалалтын бүс
		Агаарын тээврийн газар	Байнгын ажиллагаатай нисэх буудал Байнгын бус, нөөц, түр нисэх буудал
		Дэд бүтцийн барилга, байгууламжийн бүс	Дэд бүтцийн барилга байгууламжийн бүс
10	Тусгай хэрэгцээний газрын төлөвлөлт	Тусгай хэрэгцээний газар /Аймаг, нийслэлийн нутгийн өөрөө удирдах байгууллага хуулийн хүрээнд шийдвэрлэх боломжгүй бүх газрын төлөвлөлтийг дээд шатны байгууллагын тогтоосон хил заагаар нь	Улсын хилийн зурвас газар Хот суурины гаднах улсын батлан хамгаалах болон аюулгүй байдлыг хангах зориулалтаар олгосон газар Бүтээгдэхүүн хуваах гэрээний дагуу хайгуулын зориулалтаар ашиглах газрын тосны гэрээт талбай Чөлөөт бүсийн газар Цөмийн төхөөрөмж барих, ашиглах зориулалтаар олгосон газар Бусад

		төлөвлөх/	
11	Бусад	Бусад	Бусад

8.5.Газрын чанарын өөрчлөлт, доройтлыг тогтоох

8.5.1. Бэлчээр, тариалан болон атаршсан газар, хот, тосгон бусад суурины газар, улсын тусгай хамгаалалттай газарт газрын төлөв байдал, чанарын улсын хянан баталгаа судалгааны хамгийн сүүлийн үеийн үр дүн, зөвлөмжийг судлана.

8.5.2. Бэлчээрийн газрын фотомониторингийн үр дүнд гарсан бэлчээрийн сэргэх чадавхын зэрэглэлийг ашиглан бэлчээрийн газрын өөрчлөлт, доройтлыг тогтооно.

8.5.3. Газрын төлөв байдал, чанарын хянан баталгааны газрын мониторингийн сүлжээний цэггүй нутаг дэвсгэрт газрын доройтлын индекс LDI -ийг дангаар ашиглан тандан судалгааны аргаар газрын доройтлыг тодорхойлно.

8.6. Дүйцүүлэн хамгаалах шаардлагатай газар нутгийг тогтоох

8.6.1. Биологийн олон янз байдалд үзүүлэх нөлөөллийг бодитойгоор тогтоож ямар хэмжээний газарт, ямар төрлийн дүйцүүлэн хамгаалах арга хэмжээг, ямар хугацаанд хэрэгжүүлэх зэрэг асуудлуудыг тодорхойлно.

8.6.2. Хот суурин газар, олборлолтын үйл ажиллагаа явуулж буй газар, дэд бүтцийн газарт дүйцүүлэн хамгаалах шаардлагатай газар нутгийн байршил, зааг, хэмжээг тогтооно.

8.6.3. Дүйцүүлэн хамгаалах арга хэмжээ тогтоох, төлөвлөлтийн арга хэмжээнд тусгахдаа “Байгаль орчны нөлөөллийн нарийвчилсан үнэлгээ хийх аргачлал”-ыг баримтална.

8.7. Дунд шатны тайлан боловсруулж хүргүүлэх, танилцуулах.

8.7.1. Мэргэжлийн байгууллага хээрийн судалгаа, эхний төсөлжүүлэлтийн үе шатыг хамруулсан дунд шатны гүйцэтгэлийн тайланг боловсруулж аймгийн газрын алба, сумын газрын даамалд хүргүүлнэ.

8.7.2. Аймгийн газрын алба, сумын газрын даамал дунд шатны тайланд захилагчийн хяналтыг хийж, ажлын хэсгээр хэлэлцүүлэн дүгнэлт, зөвлөмжийг мэргэжлийн байгууллагад хүргүүлнэ.

Ес. Уулзалт, ярилцлага, иргэд олон нийтийн санал асуулга, бүлгийн хэлэлцүүлэг

9.1. Багийн иргэдийн нийтийн хурлаар хэлэлцүүлж, гарсан саналуудыг тусгах

9.1.1. Мэргэжлийн байгууллагын боловсруулсан нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний төслийг багуудын Иргэдийн нийтийн хурал болон иргэд, олон нийтээр хэлэлцүүлж, тэднээс нэмж өгсөн санал, өөрчлөлтүүдийг төлөвлөлтийн байршил бүрээр хэлэлцүүлэн олонхын саналаар шийдүүлж, төлөвлөгөөний төслийг дэмжсэн тухай багийн Иргэдийн нийтийн хурлын тогтоол гаргаж баталгаажуулна. Багийн хурлаас тогтоол гарч нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний төсөлд оруулах санал, өөрчлөлтүүдийг тусгана.

9.1.2. Төлөвлөгөөний төсөлд цахимаар болон бичгээр санал авах

9.1.2.1. Засгийн газрын баталсан “Газар зохион байгуулалт хийх журам”-д заасны дагуу төслийг батлуулахаас өмнө 30-аас доошгүй хоногийн хугацаанд нэгдсэн цахим системд байршуулж, иргэд, олон нийтийн саналыг авна.

9.2. Иргэд, олон нийтийн оролцоо

9.2.5.1. Багийн Иргэдийн нийтийн хурал:Багийн Иргэдийн нийтийн хуралд дараах иргэдийн төлөөллийг оролцуулна. Үүнд:

- а. Малчид;
- б. аж ахуйн нэгж эрхлэгч /Бизнесийн үйл ажиллагаа/;
- в. төрийн албан хаагч;
- г. ахмад настан;
- д. залуучууд;
- е. бусад;

9.2.5.2.Зорилтот бүлгүүд:

а.Сумын Засаг даргын тамгын газрын ажилтан /Удирдах болон гүйцэтгэх түвшний албан хаагчид/;

б.төрийн үйлчилгээний ажилчид /Багш, эмч, туслах үйлчилгээний ажилтан гэх мэт/;

в.төрийн бус байгууллагууд /Эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүд, залуучуудын эрх ашгийг хамгаалдаг байгууллагын төлөөлөл гэх мэт/;

г.банк, санхүү, үйлдвэрлэл, үйлчилгээ, аж ахуй эрхлэгчид;

д.нийгмийн эмзэг бүлгийн иргэд /Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, өрх толгойлсон иргэд, амьжиргааны түвшнээс доогуур орлоготой өрх, иргэд гэх мэт/;

9.2.5.3. Хэлэлцүүлэгт оролцогчдоор газар, байгалийн нөөц эдэлбэрийн зүй ёсны эрх эдлэгчдийн хил заагийг тэдний харилцан зөвшилцлөөр баталгаажуулж, зуруулна.

9.2.5.4.Нийгэм, эдийн засгийн эрэлт, хэрэгцээнд тулгуурлан шинээр бий болгох жуулчны бааз, отог, амралт, сувиллын газрын байршлыг тогтоох, зураглах болон тухайн сумын онцлогоос хамаарсан бусад асуудлуудыг нэмж тодорхойлж, зураглана.

9.2.6. **Асуулгын судалгаа:** Сумын нийгэм, эдийн засгийн холбогдолтой судалгааг нийт өрх, аж ахуйн нэгж, байгууллагуудын төлөөллөөс авна. Тэднээс газар ашиглалт, байгалийн нөөц, баялгийн ашиглалттай холбоотой саналыг загвар/5/-ын дагуу авна.

Загвар 5. Санал авах хуудас

Санал авах хуудас №	
Овог, нэр...../иргэн, хуулийн этгээд/ доогуур зурах	20__оны __сар __өдөр
Аймаг:..... Сум:..... Баг:..... Утас:.....	
Санал:	
Тэмдэглэл:	
САНАЛ ӨГСӨН:	/
ТЭМДЭГЛЭЛ ХӨТӨЛСӨН:	/

Уулзалт, ярилцлага, хэлэлцүүлэг, санал асуулгын судалгаанд тухайн сумын нийт иргэд, айл өрх, хөдөлмөр эрхлэгчдээс /Хүснэгт 12/-т үзүүлсэн хувиас багагүй хүмүүсийг оролцуулна.

Хүснэгт 12. Иргэд, олон нийтийн оролцоо

Д/д	Иргэн/хуулийн этгээд	Оролцуулах хувь
1	Малчин өрх	25 %
2	Сумын төвийн өрх	15 %
3	Тариалан эрхлэгчид	15 %
4	Үйлдвэр, үйлчилгээ эрхлэгчид	25 %
5	Засаг даргын тамгын газрын албан хаагчид	60 %
6	Бусад төрийн албан хаагчид	15 %
7	Нийгмийн эмзэг бүлгийн иргэд	30 %

Арав. Эцсийн төсөлжүүлэлт

10.1.Судалгааны үр дүнг нэгтгэж төлөвлөгөөний эцсийн хувилбарыг боловсруулах

10.1.1.Энэ үе шатанд хээрийн судалгаагаар олж авсан бүх төрлийн мэдээллийг нэгтгэх, боловсруулах ажлууд хийгдэнэ. Үүнд:

а.Цаасан дээр гараар зурсан газар, байгалийн нөөц ашиглалтын байршил, хил заагийг газар зүйн мэдээллийн систем /GIS/-ийн програм хангамжийг ашиглан тоон хэлбэрт оруулж зураглах;

б.байршил тогтоох багаж /GPS/-аас хэмжилтийн үр дүн компьютерт оруулах, боловсруулалт хийх;

в.иргэд, олон нийтээс өгсөн санал, асуулгыг нэгтгэх.

10.1.2.Боловсруулалт хийсний дараагаар сумын байгалийн нөөц, төрх байдал, нийгэм, эдийн засаг, газар ашиглалтын мэдээллүүдийг нэгтгэж, дүн шинжилгээ хийнэ.

10.1.3.судалгааны үр дүнг нэгтгэх, боловсруулах шатанд дараах давхаргуудыг тоон байдлаар /Shapefile/ заавал бэлтгэсэн байна. Үүнд:

а.Сумын мал тооллогын “А” дансанд бүртгэлтэй малын тоог төрөл тус бүрээр, тухайн өвөлжөө, хаваржааны газрын эзэмших гэрчилгээтэй эсэх мэдээллийг агуулсан атрибут бүхий малчдын өвөлжөө, хаваржаа, зуслан, намаржааны байршлын тоон зураг /Shapefile/;

б.сумын мал тооллогын “А” дансанд бүртгэлтэй малын тоог төрөл тус бүрээр, бэлчээрийн даац, ачааллын мэдээллийг тус тус агуулсан атрибут бүхий баг, улирлын хил, бэлчээр ашиглалтын хэсгийн хилийн тоон зураг /Shapefile/;

в.бэлчээрийн даац, ачааллын мэдээллийг агуулсан атрибут бүхий отрын нөөц бэлчээрийн газрын тоон зураг;

г.нийт малын тоог төрөл тус бүрээр, бэлчээрийн даац, ачаалал, хүн амын тоо, нягтралын мэдээлэл агуулсан атрибут бүхий багийн хил заагийн тоон зураг /Shapefile/;

д.элэгдэл, эвдрэл, доройтлын зэрэг, талбайн хэмжээний мэдээллийн агуулсан атрибут бүхий элэгдэл эвдрэлд орсон газрын тоон зураг;

е.сумын нийт өрхийг амьжиргааны түвшингээр ангилсан тоон үнэлгээ. Тухайлбал, чинээлэг, боломжийн, дунд, амьжиргааны түвшнээс доогуур айл өрхийн тоо. Сумын хүн амын хүйсийн тоон мэдээлэл, үүнээс өрх толгойлсон, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн тоо

ё. Ховор, нэн ховор амьтан ургамлын тархац нутгийн талбай, хил зааг, эмзэг экосистем, холбоос нутаг, гол мөрний урсац бүрэлдэх эхийн хил зааг, байршил, талбайн хэмжээний мэдээллийг агуулсан атрибут бүхий газрын тоон зураг;

ж. Бусад шаардлагатай тоон зураг

10.2.Төлөвлөлтийн зураг төсөл, тайлан боловсруулах

10.2.1.Газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ, нийгэм, эдийн засгийн хэрэгцээт байдлын үнэлгээнд үндэслэн газар ашиглалтын төрөл бүрээр сумын газар ашиглалтын тэргүүлэх чиглэлийг үндэс болгон байгалийн нөөц, нийгэм, эдийн засгийн үнэлгээнд үнэлэлт, дүгнэлт хийж, оновчтой газар ашиглалтын хувилбарыг гаргана.

10.2.2.Газар, байгалийн нөөц, баялгаас олж буй аливаа орлогоос энэхүү төлөвлөгөө хэрэгжүүлэх болон газрын чанар, эдийн засгийн үр өгөөжийг дээшлүүлэхэд зориулж тодорхой хэмжээний хувийг зарцуулах, орон нутгийн иргэдийн амьжиргаа, нийгэм, эдийн засгийн нөхцөлийг сайжруулах зэрэг эдийн засгийн тооцооллыг боловсруулна.

10.2.3.Төлөвлөлтийн шатанд жендэр, хүйстэй холбоотой тоон болон бусад мэдээллийг сайтар харгалзан үзэж, бусад боловсруулсан мэдээллүүдтэй уялдуулан дүн шинжилгээ хийж байж оролцоог, хангасан жендэрийн мэдрэмжтэй төлөвлөгөө боловсруулагдана.Тухайлбал, бэлчээрийн хуваарилалт, усжуулалт зэргийг төлөвлөхдөө тухайн нутагт амьдарч буй өрх толгойлсон эмэгтэй малчин өрхийн өдөр тутмын ажилд дэмжлэг үзүүлэх болоод зарим тохиолдолд тэдэнд хүндрэл учруулахгүй байх талаас нь сайтар бодолцон боловсруулах хэрэгтэй.

10.2.4. Хөдөө аж ахуйн газрын газар зохион байгуулалтын төлөвлөлт

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 1.1. Ерөнхий зүйл

Тухайн сумын хөдөө аж ахуйн нийт үйлдвэрлэлийн хэмжээг мал, амьтдыг өсгөн үржүүлэх болон үр тариа, жимс, жимсгэнэ, хүнсний ногоо тарьж ургуулсны үр дүнд бий болох хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний өртгөөр тооцож, төлөвлөнө.

Хүн амын өсөлтөөс хамааран хөдөө аж ахуйн гаралтай хүнсний эрэлт хэрэгцээг тодорхойлж, тэрхүү нийлүүлэлтийг бий болгохын тулд хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлд шаардлагатай газар нутгийн хүрэлцээ, талбайн хэмжээ, зориулалтыг төлөвлөнө.

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 1.2. Бэлчээрийн газрын төлөвлөлт

Бэлчээрийн газрыг суурин болон нүүдлийн аж ахуйн хэлбэрээр зохион байгуулах, тэдгээрийн хил заагийг тогтоох, кадастрын мэдээллийн санд нэгж талбарын ерөнхий хил, заагийг зураглаж, оруулах зэрэг ажлууд хийгдэнэ.

Багийн хил, бэлчээрийн хэсгийн хил, улирлын бэлчээр, бэлчээр ашиглалтын хэсэг, отрын нөөц бэлчээр тус бүрээр бэлчээрийн даац, ачааллыг тооцно. /Хүснэгт 13-16/

Хүснэгт 13. Малыг хонин толгойд шилжүүлэх итгэлцүүр

Малын төрөл	Адуу	Тэмээ	Үхэр	Хонь	Ямаа
Хонь толгойд шилжүүлэх итгэлцүүр	6.0	5.0	6.0	1.0	0.9

Хүснэгт 14. Хонины өдөрт идэх өвс /кг/

Улирал	Зун	Намар	Өвөл	Хавар
Өдөрт идэх хэмжээ	1.9	1.6	1.1	1.1

Хүснэгт 15. Бэлчээрээс хонины хоногт идэх хуурай өвс /кг/

Жилийн улирал	Ойт хээр	Хээрийн бүс	Цөл, цөлөрхөг хээрийн бүс
Зун – намар	2.5	2.3	1.9
Өвөл – хавар	1.8	1.6	1.5

Хүснэгт 16. Бэлчээрийн ургац /цн.га/

Байгалийн бүс	Зун-намар	Өвөл-хавар
Ойт хээр	5.3	3.1
Хээр	3.8	2.5
Цөлийн хээр	2.2	1.6

Ажилбар 1.2.1. Уламжлалт бэлчээрийн мал аж ахуйн бүс газрын төлөвлөлт

Мал, гэрийн тэжээвэр амьтдын тоо толгойн өсөлт, бууралтаас мал сүргийн нөхөн үйлдвэрлэлийн үзүүлэлтийг тооцож хэтийн өсөлтийг тодорхойлох, мөн тухайн сумын бэлчээрийн мал аж ахуй эрхэлж буй байршил нутаг, зонхилох хувиар уламжлалт бэлчээрийн мал аж ахуйн бүсийг тогтоож болно. Мал аж ахуй эрхлэх үйл ажиллагааг нийгэм, эдийн засаг, экологийн талаас нь иж бүрэн харгалзан үзэж, тодорхой хязгаарлалттайгаар бүсчлэн хөгжүүлэх зорилтыг дэвшүүлэх нь зүйтэй. Мал аж ахуйг тодорхой бүс нутагт өсгөн үржүүлэх, малын гаралтай түүхий эдийг тусгайлсан газар хүлээн авах замаар нийгэм-эдийн засагт үлэмж хохирол учруулж болзошгүй мал, амьтны гоц халдварт болон халдварт, паразит өвчнөөс урьдчилан сэргийлж хүн амын эрүүл орчинд амьдрах баталгааг хангах, байгаль-экологийн тэнцвэрийг хадгалах чиглэлийг агуулсан төлөвлөлтийг

боловсруулна.

Ажилбар 1.2.2. Бэлчээрийн улирлын хуваарийн төлөвлөлт

Уламжлагдан ирсэн бэлчээр ашиглах хуваарь, газар нутгийн онцлог, байгаль цаг уурын нөхцөл зэргийг харгалзан, малчид, иргэдийн санал багийн иргэдийн нийтийн хурлын шийдвэрийг үндэслэн нийтээр баг, хот айлаар хуваарилж ашиглах зуслан, намаржааны бэлчээр, гэрээгээр ашиглах өвөл, хаврын бэлчээрийн газрын хил зааг, дамжин өнгөрөх бэлчээрийн газрын байршлыг 4 улирлын ялгавартайгаар тогтоон зураглаж даац, багтаамж, ашиглах хугацааны хуваарь, бэлчээрийн төлөв байдал болон төрх байдал, ус хангамжийн талаар хэрэгжүүлэх асуудлуудыг төлөвлөнө.

Ажилбар 1.2.3. Отрын бэлчээр ашиглалтын бүс

Цаг агаар хүндэрч ган, зуд тохиолдсон үед ашиглах нөөц нутгийг төлөвлөж өгөх ба отрын нөөц нутгийн байршил, хэмжээ, даац багтаамж, аль улиралд ашиглах, оторлох хугацаа, усан хангамж зэргийг тусгана.

Ажилбар 1.2.4. Мал тууврын зам, дамжин өнгөрөх бэлчээр

Сумын нутаг дэвсгэр дээгүүр дайран өнгөрдөг мал тууврын замын чиглэл, байршил, хэмжээ, хил заагийг тогтоон төлөвлөнө.

Ажилбар 1.2.5. Нөхөн сэргээх бэлчээрийн газрын төлөвлөлт

Тухайн сумын доройтсон, талхлагдсан, цөлжилтөд өртсөн бэлчээрийг өнжөөж амраах, сэлгээтэй ашиглах, тордон сайжруулах, нөхөн сэргээх арга хэмжээг төлөвлөж, байршил хэмжээ, хил зааг, хугацаа, төсөв зардал, түүний эх үүсвэр, хариуцах эзнийг тодорхой тусгана.

Газрын тухай хуулийн 52.2-т заасны дагуу Бэлчээрийг талхлагдахаас хамгаалах, нөхөн сэргээх зорилгоор тухайн бүс нутгийн онцлог, бэлчээрийн даацыг харгалзан, багийн иргэдийн Нийтийн Хурлын саналыг үндэслэн сумын Засаг дарга Малчин өрхийн анхдагч холбоонд бэлчээрийг гэрээний дагуу ашиглуулах боломжтой газрын байршлыг тодорхойлох.

Ингэхдээ тухайн сумын хамгийн сүүлийн үеийн байдлаарх бэлчээрийн төлөв байдал, чанарын хянан баталгааны дүгнэлт болон бэлчээрийн фотомониторингийн үр дүнд тогтоогдсон бэлчээрийн сэргэх чадавхын зэрэгт нийцсэн сэлгэх, өнжөөж амраах арга хэмжээг төлөвлөлтийн нийт хугацаанд сайжруулах, хамгаалах зөвлөмжийн хамт боловсруулна.

Ажилбар 1.2.6. Усжуулах бэлчээр

Уламжлалт бэлчээрийн мал аж ахуй эрхлэх бүс нутагт өвс ургамал сайтай хирнээ ашиглалтгүй бэлчээрийн талбайг эргэлтэд оруулах, сумын төвөөс алслагдсан бэлчээр нутагт худаг, уст цэг бий болгож малчин өрхийг суурьшуулах, бэлчээрийн даац ачааллыг бууруулах зорилгоор усжуулах шаардлагатай бэлчээрийн талбайг төлөвлөх. /Хүснэгт 17/ Уст цэгийн тоог нэмэгдүүлэхдээ нийгмийн эмзэг бүлэг, нас хүйсээр авсан судалгаан дээр үндэслэн аль болох хүн хүч, бололцоо тааруу өрх толгойлсон ганц бие эмэгтэй, эрэгтэй өрхүүдтэй нутгаас эхэлж хуваарилалтаа хийх нь зүйтэй.

Бэлчээрийн байдал	Услалтын радиус, км		
	Бог мал ба үхэр	Адуу	Тэмээ
Уулын дунд зэрэг ургацтай	2.5	5.0	-
Хээрийн дунд зэрэг ургацтай	2.5	5.0	8.0
Нугын дунд зэрэг ургацтай	3.5	7.0	8.0
Цөлийн тачир ургацтай	4.0	8.0	10.0

Ажилбар 1.2.7. Эрчимжсэн суурин мал аж ахуйн бүс газрын төлөвлөлт

Газар тариалан, эрчимжсэн мал аж ахуйг зохистой хослуулан хөгжүүлэх хүн амын хүнсний хангамжийг нэмэгдүүлэх зорилгоор мал аж ахуйг эрчимжүүлэх үндсэн нөхцөл болох малын үүлдэрлэг байдлыг сайжруулан, ашиг шимийг нэмэгдүүлэх, одоо байгаа цэвэр, эрлийз малд тулгуурлан малын үүлдэр, угсааг сайжруулахад чиглэгдсэн арга хэмжээг төлөвлөж өгөхийн зэрэгцээ хөгжүүлэх бүс нутгийн байршил, хэмжээ, хил заагийг тодорхойлно.

Ажилбар 1.2.8. Сүргийн эргэлт, бүтцийн төлөвлөлт

Сүргийн эргэлт, бүтцийн төлөвлөхдөө мал аж ахуйн эрдэм шинжилгээний хүрээлэн, ХААИС-ын хамтран гаргасан “Сүргийн нөхөн үйлдвэрлэлийн төлөвлөлт, сүргийн бүтэц эргэлтийг тооцох заавар”-ын дагуу дараах байдлаар төлөвлөнө.

Тайлант хугацаанд нэг төрлийн малын толгойн тоо, нас, хүйсний бүтцэд гарах өөрчлөлтийг сүргийн эргэлтээр харуулдаг. Сүргийн эргэлтийг үндэслэн уг салбараас үйлдвэрлэх бүтээгдэхүүний хэмжээ, үйлдвэрлэлийн зардал, орлого, ашгийг тооцох тул мал аж ахуйн салбарын эдийн засгийн тооцоог сүргийн эргэлтээс эхлэнэ.

Сүргийн эргэлт нь тухайн аймаг, орон нутгийн иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлаар баталгаажсан мал аж ахуйн талаар баримтлах бодлого, урт, богино хугацааны зорилтуудыг хэрэгжүүлэх, зах зээлийн эрэлтийг хангахуйц бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх нөхцөлийг хангасан сүргийн бүтцийг бүрдүүлэхэд чиглэгдсэн байх шаардлагатай. Мөн ямар төрлийн хэдэн толгой малтай байх нь бүс нутгийн бэлчээрийн даац, багтаамж, усан хангамжийн хүрэлцээ, малчин өрх, аж ахуйн нэгжийн үйлдвэрлэл, үйл ажиллагааны чиглэлээс хамаарна. Сүргийн эргэлтийг зохиоход дараах мэдээллүүд шаардагдана. Үүнд:

1. Өнгөрсөн оны эцэст тоологдсон малчин өрх, аж ахуйн нэгжийн малын тоо, нас, хүйс (мал тооллогын “А” данснаас авах)
2. нас гүйцсэн үржлийн малын заазлалтын хувь
3. төлөвлөгөөт онд гаднаас худалдаж авахаар төлөвлөсөн малын тоо
4. гадагш борлуулахаар төлөвлөсөн малын тоо.
5. Малын зүй бусын хорогдолын хувь
6. төлөвлөгөөт оны эцэст байх нийт малын дотор эх малын эзлэх хувь
7. хээлтүүлэг, төллөлтийн төлөвлөгөө.
8. хээлтэгч, хээлтэгч малын зохистой харьцаа

Сүргийн эргэлтийг тооцохдоо батлагдсан норм, норматив үзүүлэлтүүдийг удиртгал болгоно.

Сүргийн зохистой бүтэц: Мал аж ахуйн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн

хэмжээ нь маш олон хүчин зүйлээс хамаарч, жил бүр харилцан адилгүй байдаг. Ялангуяа малчин өрхийн нэг жилд үйлдвэрлэх бүтээгдэхүүний хэмжээ, нэгж бүтээгдэхүүнийг үйлдвэрлэхэд гарах зардал, ашиг, ашигт ажиллагаа зэрэг нь сүргийн бүтцээс хамаардаг. Тухайн төрлийн сүргийг бүрдүүлж байгаа янз бүрийн нас, хүйсний малын эзлэх хувийн жинг сүргийн бүтэц гэнэ. Сүргийн бүтэц нь тухайн бүс нутгийн байгаль цаг уурын онцлог, бэлчээрийн хүрэлцээ, тэжээлийн хангамж, малын төрөл, ашиг шимийн чиглэл, малын тоог өсгөх шаардлага, зах зээлийн эрэлт, хэрэгцээ зэргээс шалтгаалан хувьсан өөрчлөгдөж байдаг. Сүргийн бүтэц нь оны эхэнд болон байгаа нийт малын дотор тухайн нас, хүйсний мал хэдэн хувийг эзэлж байгааг илэрхийлсэн тоон үзүүлэлт юм. Гэхдээ сүргийн бүтцэд нийт малын доторх хээлтэгч малын эзлэх хувийн жин хамгийн чухал үүрэг гүйцэтгэнэ. Нийт мал сүргийн дотор хээлтэгч малын эзлэх хувийн жин зохистой байх нь сүргийн нөхөн үйлдвэрлэлийг хэвийн явуулах, бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийг зохицуулах үндсэн тулгуур нөхцлийг бүрдүүлнэ. Сүргийн бүтцийг бүрэлдэн тогтсон бүтэц зохистой бүтэц гэж ангилдаг. Бүрэлдэн тогтсон бүтэц нь удаан хугацааны туршид аяндаа бүрэлдсэн бүтэц юм. Харин сүргийн зохистой бүтэц гэдэг нь малын үүлдэр угсаа, үйлдвэрлэлийн чиглэлд зохицсон хамгийн их хэмжээний бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, хамгийн их ашиг өгөх шаардлагад нийцсэн малын нас хүйсний харьцаа юм. /Хүснэгт 18-21/

Хүснэгт 18.Зохистой бүтэц, хувиар

Д/д	Малын төрөл	Ашиг шимийн чиглэл	Нас, хүйсний бүтэц			
			Хээлтүүлэгч	Хээлтэгч	Сүрэг сэлбэх өсвөр эм	Эр, сувай
1	Тэмээ	Хосолмол	2.0	38	5	56
2	Адуу	Үржлийн	4.0	40	6	51
		Хэрэгцээний	3.0	35	6	56
3	Үхэр	Нутгийн	2.0	38	7	53
4	Сарлаг	Нутгийн	2.0	38	7	53
5	Хонь	Махны	2.0	70	13	15
		Ноосны	1.0	45	8	46
		Хосолмол	1.0	55	11	33
6	Ямаа	Ноолуурын	1	45	8	46
		Сүүний	2	70	13	15

Хүснэгт 19.Хээлтүүлэгч, хээлтэгчийн тохироо (толгой)

Д/д	Малын төрөл	Хээлтүүлгийн арга		
		Ердийн	Гардан	Зохиомол
1	Тэмээ	1:15	1:30	-
2	Адуу	1:10	1:40	-
3	Үхэр	1:15	1:60	1:300
4	Сарлаг	1:25	1:60	-
5	Хонь	1:35	1:100	1:800
6	Ямаа	1:35	1:100	1:800

Хүснэгт 20.Үржилд анх орох нас (сараар)

Д/д	Малын төрөл	Хүйс	Хээлтүүлэгт анх орох нас
1	Тэмээ	Буур	58
		Ингэ	46

2	Адуу	Азрага	48
		Гүү	36
3	Үхэр	Бух	25
		Үнээ	25
4	Сарлаг	Бух	28
		Үнээ	28
5	Бог мал	Хээлтүүлэгч	18
		Хээлтэгч	18

Хүснэгт 21.Хээлтэгчийн хээл тээх хугацаа, (сараар)

Д/д	Хээлтэгчийн төрөл	Хоног	
		Дундаж	Хэлбэлзэл
1	Ингэ	400	390-405
2	Гүү	335	330-341
3	Үнээ (монгол)	285	280-288
4	Үнээ (сарлаг)	252	248-257
5	Эм хонь, ямаа	150	145-155

Сүргийн эргэлтийн төлөвлөлт: Сүргийн эргэлт нь оны эхэнд ба эцэст байх малын тоо, орлого, зарлага гэсэн хэсгээс бүрдэх бөгөөд орлого талд тухайн жилд эх сүргээс бойжуулах төл, худалдан авах, нас дэвшиж ирэх, бусдаас бэлэглэсэн, шилжиж ирсэн малын тоог, зарлага талд зах зээлд борлуулсан, маханд борлуулсан, үржилд худалдсан, нас дэвшсэн, зүй бусаар хорогдсон, хүнсэнд хэрэглэсэн малын тоог харуулна. Нас дэвшилтийн орлого, зарлага тэнцүү байна. Тухайн төрлийн малыг төллөх насанд нь нас гүйцсэнд тооцно.

1. Оны эхний мал: Төлөвлөгөөт оны эхний малын тоог А дансанд бүртгэгдсэн малын тоог үндэслэн тэдгээрийн төрөл, нас, хүйсээр нь ялган харуулна.

2. Орлого: Тухайн жилд эх сүргээс бойжуулах төл, худалдан авах, нас дэвшиж ирэх, бусдын хандивласан, бэлэглэсэн, малыг оруулан тооцно.

- Худалдаж авах: Нийт малынхаа тоог өсгөх, чанарыг сайжруулах зорилгоор гаднаас худалдан авсан малын тоо.

- Бойжуулах төл: Оны эхний хээлтэгч (ингэ 5+, гүү 4+, үнээ 3+, хонь, ямаа 2+ настай эм) малаас хээл авсан нийт малаас бойжуулахаар тооцсон төлийн тоог нийт гарсан төлийн тоонд харьцуулан 100–гаар үржүүлэх замаар төл бойжилтын хувийг тодорхойлно. Тухайн жилд хүлээн авсан төлийн эр, эмийн харьцааг 50:50 хувиар тооцно.

Хүснэгт 22.Оны эхний 100 хээлтэгчээс бойжуулах төлийн доод хэмжээ (Хувиар)

Д/д	Малын төрөл	Бүс нутаг				Их нуурын хотгор, говийн алтай
		Өндөр уулын	Ойт хээрийн	Тал хээрийн	Говийн	
1	Ингэ	37	37	38	40	39
2	Гүү	62	60	65	55	55
3	Үнээ (монгол)	65	70	70	68	67
4	Үнээ (сарлаг)	65	70	60	60	65
5	Эм хонь	88	83	85	90	90
6	Эм ямаа	80	80	82	88	85

- Нас дэвшиж ирэх: Оны эхний малын тооноос зарлагадсан тодорхой нас,

хүйсний малын тоог хасч, үлдсэн малыг нас дэвшүүлнэ.

- Бусад орлого: Тухайн жилд бусдаас бэлэг, хандив, мөн өмнө жилүүдийн авлага зэргээс нэмэгдсэн малыг малын бусад орлого болгон харуулна.

- Орлогын дүн: Тайлант жилд эх сүргээс бойжуулах төл, худалдан авсан, нас дэвшиж ирсэн, бусдын хандивласан, бэлэглэсэн орлогын дүн тооцно.

3. Зарлага: Зах зээлд амьдаар болон нядалж борлуулсан, нас дэвшсэн, зүй бусаар хорогдсон, хүнсэнд хэрэглэсэн, үржилд худалдсан малын тоог зарлага талд харуулна.

- Зүй бусын хорогдол: Халдвартай, халдваргүй өвчин, ган, зуд, үер ус, гал түймэр, аянга цахилгаан зэрэг гэнэтийн аюул болон араатан, жигүүртэнд идүүлэх, худаг, хавцалд унах зэрэг хариулга, маллагаатай холбоотой бусад шалтгаанаар хорогдсон малыг зүй бусаар хорогдсон малд тооцно. Малын нас, хүйс, бүс нутгийн онцлогийг харгалзан сүүлийн 3-5 жилд дээрх шалтгаануудаар хорогдсон малын тоог харгалзан зүй бусаар хорогдох малын тоог тооцож болно. /Хүснэгт 23/.

Хүснэгт 23. Малын зүй бус хорогдлын дээд хэмжээ (Хувиар)

Д/д	Бүсийн нэр	Малын төрөл											
		Тэмээ		Адуу		Үхэр				Хонь		Ямаа	
		Нас гүйцсэн	Өсвөр	Нас гүйцсэн	Өсвөр	Монгол	Сарлаг	Нас гүйцсэн	Өсвөр	Нас гүйцсэн	Өсвөр	Нас гүйцсэн	Өсвөр
1	Өндөр уулын	3	5	2	3	3	4	3	4	3	4	3.5	4.5
2	Ойт хээрийн	4	6	3	4	3	5	3	5	3.5	4	4	5
3	Тал хээрийн	3.5	4.5	3	4	4	5	4	5	4.5	5	4.5	5
4	Говийн	2	3	3	4	3	4	3	4	3	4	3	4
5	Их нуурийн хотгор, говийн алтай	2	3	3	4	3	4	3	4	3	4	2	3

Хүснэгт 24. Мал заазлалтын жилийн норматив үзүүлэлт, (Хувиар)

Д/д	Малын төрөл	Заазлалтын хэмжээ			Эр, сувай
		Хээлтүүлэгч	Хээлтэгч	Сүрэг сэлбэх өсвөр эм	
1	Тэмээ	7	7	Сүрэг сэлбэх эрэлт, хэрэгцээнд тулгуурлан заазлалтыг хийнэ.	*
2	Адуу	10	8		*
3	Үхэр	15	14		*
4	Сарлаг	15	14		*
5	Бог мал	20	15		*

- Үржилд худалдах мал: Баталгаажсан цөм сүргийн малтай малчин тухайн нас, хүйсний малыг мэргэжлийн байгууллагаар баталгаажуулсан дараа үржилд зориулан худалдаж болно.

- Маханд борлуулах мал: Тайлант хугацаанд нядлаж зах зээлд борлуулах малын тоог энэ бүлэгт хамааруулна.

- Зах зээлд амьдаар худалдах мал: Үржлийн бус зориулалтын малыг амьдаар нь (худалдаалах, бэлэглэх, хандивлах гэх мэт) борлуулах малыг энэ бүлэгт

хамааруулан тооцно.

- Дотоодын хэрэгцээнд: Малчин болон мал бүхий өрх, аж ахуйн нэгж өөрийн хүнсний хэрэгцээнд нядлаж ашигласан малын тоог дотоодын хэрэгцээнд хэрэглэсэн малд хамааруулна. Дотоодын хэрэгцээнд ашигласан малын арьс, ширийг худалдана хэмээн үзэж мал аж ахуйн орлогод оруулан тооцох хэрэгтэй.

- Нас дэвших мал: Оны эхний малаас зарлагууд (үржилд худалдах, зүй бус хорогдол, зах зээлд амьдаар болон маханд борлуулах, дотоодын хэрэгцээнд нийлүүлэх мал)-ыг хасаад үлдсэн хэсгээс малын тоог өсгөх шаардлагад нийцүүлэн сүрэг сэлбэхээр авч үлдсэн малыг нас дэвшүүлнэ гэж тооцно.

- Зарлагын дүн: Тухайн төрлийн малаас үржилд худалдах, зүй бусаар хорогдох, зах зээлд амьдаар болон маханд борлуулах, дотоодын хэрэгцээнд нийлүүлэхээр тооцсон нас хүйсний малын нийт дүнг зарлагын дүн болгон харуулна.

Оны эцсийн мал

- Тоо толгой: Оны эхний малын тооноос малын нийт орлогыг нэмж нийт зарлагыг оны эцэст үлдэх малын тоог малын нас хүйс тус бүрээр гаргана.

- Сүргийн бүтэц: Оны эцэст байгаа малын нийт дүнд тухайн нас, хүйсний малын тооны эзлэх хувийг харуулсан үзүүлэлт юм.

Сүргийн эргэлтийн жишээ: Оны эхний 100 толгой малын сүргийн бүтцийг 2018 оны жилийн эцсийн улсын дундаж хээлтэгчийн эзлэх хувийн жингийн үзүүлэлтэд үндэслэн тооцсон жишээ.

Хүснэгт 25.Тэмээний аж ахуйн сүргийн эргэлтийн загвар

Нас, хүйс	Толгойн тоо оны эхэнд	Орлого					Зарлага						Толгойн тоо оны эцэст	Сүргийн бүтэц %	
		Худалдан авах	Төл	Нас дэвшин ирэх	Бусад Орлогын дүн	Зүй бус хорогдол	Үржилд	Маханд	Захзээлд амьдаар	Дотоод хэрэгцээ	Нас дэвшин явах	Зарлагын дүн			
Хээлтүүлэгч	20							1				1	19	1.8	
5 настай	Эр	80		76	76	2		5	2			9	147	13.9	
	Эм	290		87	87	6		17		3		26	351	33.2	
4 настай	Эр	80		85	85	2		1	1		76	80	85	8.0	
	Эм	90		77	77	2		1			87	90	77	7.3	
3 настай	Эр	90		58	58	3		2			85	90	58	5.5	
	Эм	80		68	68	2			1		77	80	68	6.4	
2 настай	Эр	60		68	68	2					58	60	68	6.4	
	Эм	70		68	68	2					68	70	68	6.4	
1 настай	Эр	70		58	58	2					68	70	58	5.5	
	Эм	70		58	58	2					68	70	58	5.5	
Төл	Эр			58	58						58	58			
	Эм			58	58						58	58			
Бүгд	1000		116	703	819	25	0	27	4	3	703	762	1057	100	Бүгд

Хүснэгт 26. Адууны аж ахуйн сүргийн эргэлтийн загвар

Нас, хүйс	Толгойн тоо оны эхэнд	Орлого						Зарлага					Толгойн тоо оны эцэст	Сүргийн бүтэц %	
		Худалдан авах	Төл	Нас дэвшин ирэх	Бусад	Орлогын дүн	Зүй бус хорогдол	Үржилд	Маханд	Захзээлд амьдаар	Дотоод хэрэгцээ	Нас дэвшин явах			Зарлагын дүн
Хээлтүүлэгч	30									2		2	28	2.4	
4 настай	Эр	250		80		80	3		15	5		23	307	26.7	
	Эм	350		100		100	7		18	2		27	423	36.8	
3 настай	Эр	85		43		43	1	2	1	1	80	85	43	3.7	
	Эм	105		48		48	1	2	1	1	100	105	48	4.2	
2 настай	Эр	45		39		39	1		1		43	45	39	3.4	
	Эм	50		44		44	1			1	48	50	44	3.8	
1 настай	Эр	40		109		109	1				39	40	109	9.5	
	Эм	45		109		109	1				44	45	109	9.5	
Төл	Эр		109			109					109	109			
	Эм		109			109					109	109			
Бүгд	1000		218	572		790	16	4	36	7	5	572	640	1150	100.0

Хүснэгт 27. Үхрийн аж ахуйн сүргийн эргэлтийн загвар

Нас, хүйс	Толгойн тоо оны эхэнд	Орлого						Зарлага					Толгойн тоо оны эцэст	Сүргийн бүтэц %	
		Худалдан авах	Төл	Нас дэвшин ирэх	Бусад	Орлогын дүн	Зүй бус хорогдол	Үржилд	Маханд	Захзээлд амьдаар	Дотоод хэрэгцээ	Нас дэвшин явах			Зарлагын дүн
Хээлтүүлэгч	16					0	1	3				4	12	1.0	
3 настай	Эр	76		146		146	3		48	2		53	169	14.0	
	Эм	320		131		131	13		45			58	393	32.6	
2 настай	Эр	152		144		144	6				146	152	144	12.0	
	Эм	136		144		144	5				131	136	144	12.0	
1 настай	Эр	150		171		171	6				144	150	171	14.2	
	Эм	150		171		171	6				144	150	171	14.2	
Төл	Эр		171			171					171	171			
	Эм		171			171					171	171			
Бүгд	1000		342	907		1249	40	3	93	2		907	1045	1204	100.0

Хүснэгт 28.Хонины аж ахуйн сүргийн эргэлтийн загвар

Нас, хүйс	Толгойн тоо оны эхэнд	Орлого					Зарлага						Толгойн тоо оны аялст	Сүргийн бүтүц %
		Худалдан авах	Төл	Нас дэвшин ирэх	Бусад	Орлогын дүн	Зүй бус хорогдол	Үржилд	Маханд	Захзээлд амьдаар	Дотоод харилцаа	Нас дэвшин явах		
Хээлтэгч	12						2					2	10	0.9
2 настай	Эр	140		53	53	4		49		2		55	138	12.0
	Эм	550		89	89	1 7		70	8	6		101	538	46.5
1 настай	Эр	158		234	234	5		100			53	158	234	20.3
	Эм	140		234	234	6 5			3 0		89	140	234	20.3
Төл	Эр		234		234						234	234		
	Эм		234		234						234	234		
Бүгд	1000		468	610	1078	3 2	1 7	219	3 8	8	610	924	115 4	100. 0

4. Бүтээгдэхүүн, түүхий эд үйлдвэрлэлийн төлөвлөлт

Хүснэгт 29.Нядалж борлуулсан малын мах үйлдвэрлэлийн төлөвлөгөө

Д/д	Малын нас, хүйс	1	2		3		4		5		6		Бүгд
		Хээлт үүлэг ч	5+ настай		4+ настай		3+ настай		2+ настай		1+ настай		
			Эр	Эм	Эр	Эм	Эр	Эм	Эр	Эм	Эр	Эм	
Тэмээ	Нядлах малын тоо												
	1 малын амьдын жин, кг	550	540	460	425	415	380	330	310	290	210	200	
	Нядлагын гарц, хувь	47	50	50	52	51	51	50	49	48	48	47	
	Борлуулах нийт мах, кг												
Адуу	Нядлах малын тоо												
	1 малын амьдын жин, кг	350			300	285	250	235	215	200	180	175	
	Нядлагын гарц, хувь	48			50	51	47	48	45	46	45	46	
	Борлуулах нийт мах, кг												
Үхэр	Нядлах малын тоо												
	1 малын амьдын жин, кг	500					350	330	300	270	230	200	

	Нядлагын гарц, хувь	50				52	52	50	49	49	48	
	Борлуула х нийт мах, кг											
Сарлаг	Нядлах малын тоо											
	1 малын амьдын жин, кг	450				240	230	175	173	117	113	
	Нядлагын гарц, хувь	51				46	51	46	44	44	44	
	Борлуула х нийт мах, кг											
Хонь	Нядлах малын тоо											
	1 малын амьдын жин, кг	65					60	55	48	43		
	Нядлагын гарц, хувь	50					48	48	44	44		
	Борлуула х нийт мах, кг											
Ямаа	Нядлах малын тоо											
	1 малын амьдын жин, кг	50					45	42	30	27		
	Нядлагын гарц, хувь	50					44	44	40	40		
	Борлуула х нийт мах, кг											

Тайлбар: Тэмээний амьдын жинг говийн бүс нутгаар, адуу, хонины амьдын жинг тал хээрийн бүс нутгаар, сарлагын амьдын жинг өндөр уулын бүс нутгаар, үхрийн амьдын жинг ойт хээрийн бүс нутгаар, ямааны амьдын жинг их нуурын хотгор, говийн алтай бүс нутгаар тус тус авлаа./Хүснэгт 29/

Хүснэгт 30. Мал борлуулалтын орлого (мян.төг)

Нас, хүйс		Үржилд худалдах			Амьдаар нь зах зээлд борлуулах		
		Тоо хэмжээ	Нэг бүрийн үнэ	Бүгд орлого	Тоо хэмжээ	Нэг бүрийн үнэ	Бүгд орлого
Хээлтүүлэгч							
5 ба дээш настай	Эр						
	Эм						
4 настай	Эр						
	Эм						
3 настай	Эр						
	Эм						
2 настай	Эр						
	Эм						

1 настай	Эр					
	Эм					
Төл						

Хүснэгт 31.Дайвар бүтээгдэхүүний борлуулалтын орлого (мян.төг)

№	Малын төрөл	Арьс, шир			Толгой, шийр			Цувдай		
		Тоо хэмжээ	Нэг бүрийн үнэ	Бүгд орлого	Тоо хэмжээ	Нэг бүрийн үнэ	Бүгд орлого	Тоо хэмжээ	Нэг бүрийн үнэ	Бүгд орлого
1	Тэмээ									
2	Адуу									
3	Үхэр									
4	Сарлаг									
5	Хонь									
6	Ямаа									

Тайлбар: арьс, ширийг жин болон талбайгаар үнэлэх бол боловсруулаагүй арьс, ширний (MNS0060:2013) техникийн ерөнхий шаардлагыг дагаж мөрдөнө.

Хүснэгт 32.Ноос, ноолуур, хөөвөр үйлдвэрлэлийн төлөвлөгөө, (мян.төг)

№	Малын нас, хүйс	1	2		3		4		5		6		Бүгд дун, кг	Нэг бүрийн үнэ	Бүгд орлого
			5 + настай		4 настай		3 настай		2 настай		1 настай				
			Эр	Эм	Эр	Эм	Эр	Эм	Эр	Эм	Эр	Эм			
Тэмээ	Ноос	8.1	5.3	5.6	4.9	4.7	4.7	4.6	3.7	3.9	2.6	2.8			
Адуу	Хялгас	0.3			0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3			
	Хөөвөр	0.4			0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4			
Сарлаг	Хөөвөр	2.6			1.9	1.6	1.9	1.6	1.8	1.6	1.6	1.5			
Хонь	Ноос	1.9							1.9	1.6	1.5	1.3			
Ямаа	Ноолуур	0.5							0.5	0.4	0.3	0.3			

Хүснэгт 33.Сүү үйлдвэрлэлийн төлөвлөгөө, (мян.төг)

Нийт хээлтэгчийн тоо	Төл малын тоо	Саалинд хамрагдах малын хувь	Нэг малаас жилд саах сүү, л	Нийт саах сүү, л	Нэг бүрийн үнэ	Бүгд орлого
Ингэ		100	300			
Гүү		40	250			
Үнээ (монгол)		80	350			
Үнээ (сарлаг)		80	280			
Эм хонь		70	15			
Эм ямаа		70	25			

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 1.3. Хадлангийн газрын төлөвлөлт

Ажилбар 1.3.1. Нэмэгдэл тэжээлийн хэрэгцээ тооцох

Малын нэмэгдэл тэжээлийн хэрэгцээг тооцсоноор хадлангийн газрын хүрэлцээ хангамжийг тооцох үндэс

Нэмэгдэл тэжээлийн хэрэгцээг тооцохдоо малын тарга хүчийг аль болох

бууруулахгүй байх, турж доройтсон малыг онд бүрэн оруулах зорилтыг гол болгоно.

Бэлчээрийг маллагааны нөхцөлд малыг жил бүрийн арванхоёрдугаар сараас тавдугаар сар хүртэл говийн бүсэд 60, тал хээрт 90, ойт хээрт 90-с доошгүй хоног тэжээх шаардлагатай.

Нэмэгдэл тэжээлийн хэрэгцээ хангамжийг тодорхойлохдоо юуны өмнө тэжээх малийн тоог зөв тогтооно. Хонь, ямаа, үхрийн 50 хувь, тэмээний 10 хувь, адууны 4 хувийг нэмэгдэл тэжээлд хамруулна.

Өвөл, хаврын улиралд хоногт бэлчээрийн маллагааны нөхцөлд 1 хонин толгойд 5.5 МДж, байран маллагааны нөхцөлд 13.2 МДж солилцлын энергитэй ерөнхий шимт чанартай тэжээлийг өгөх шаардлагатай

Таримал тэжээл ашиглахад малыг хонин толгойд шилжүүлэх коэффициентын дагуу тооцно. /Хүснэгт 34/

Хүснэгт 34. Таримал тэжээл ашиглахад малыг хонинд шилжүүлэх коэффициент

Үзүүлэлт	Хонь		Үхэр		Ямаа	Адуу	Тэмээ	Бодын тел	Богийн тел
	Нутгийн	Цэвэр эрлийз	Нутгийн	Цэвэр эрлийз					
Хонин толгойд шилжүүлэх коэффициент	1.0	1.2	6.0	8.0	0.9	6.6	5.7	1.4	0.2

Сумын зохистой сүргийн бүтэц бүхий бэлчээрийн даацад тохирсон малын тоог хонин толгойд шилжүүлсэн дүнг 1 хонин толгойд шаардлагатай нэмэгдэл СоЭ-ийн хэмжээ болон байгалийн бүсээс шалтгаалсан тэжээх хоногийн тоогоор үржүүлж тухайн сумын бэлчээрийн даацад тохирсон нийт малд шаардлагатай нэмэгдэл тэжээлийн хэрэгцээг тооцно. Сумын бэлчээрийн даацад тохирсон нийт малд шаардлагатай нэмэгдэл тэжээлийн СоЭ-ийн хэмжээг 1 кг өвсөнд агуулагдах дундаж СоЭ хэмжээ буюу 4.95 МДж-д харьцуулан шаардлагатай өвсний хэмжээг тооцно.

Дээрх аргачлалын дагуу төлөвлөлтийн хугацаан дахь сүргийн эргэлт, бүтцийг жил бүрээр тооцсон малын тоотой уялдуулан шаардагдах тэжээлийн хэрэгцээг жил тус бүрээр ялгаатай тооцно.

Ажилбар 1.3.2. Хадлангийн талбайн төлөвлөлтийг хийх

Хадлангийн талбайн байршил, нөөц, хүрэлцээ, нэмэгдэл тэжээлийн хэрэгцээ, төлөв байдал болон ашиглалт зэргийг үндэслэн хадлангийн газрын ашиглалтыг эрчимжүүлэх, хамгаалах, тордон сайжруулах ба нөхөн сэргээх, аймаг дундын болон сум дундын хадлангийн газар бий болгох, хадланд тохиромжтой бэлчээрийн газраас байгалийн хадлан бэлтгэх, таримал хадлан эрхлэх талбайнуудын байршил, хэмжээ, хил зааг, 1 га талбайгаас авах ургацын хэмжээ, ургамлын шимт чанар гэх зэрэг үзүүлэлтээр тооцож төлөвлөгөөнд тусгаж өгнө.

а. Байгалийн хадлан;

б. Таримал хадлан;

в. Хөцөөлсөн хадлан /хашаалсан/;

Ойн зах, цоорхой, голын булан, тохой болон чийгийн хангамж сайтай буюу олон жилийн хур тунадасны үзүүлэлт өндөр, ургамлын төрөл, зүйлийн бүрдэл элбэг, харьцангуй тэгш талбайд, цаашид уг талбайг тордож сайжруулах боломжтой байх нөхцөлүүдийг хангаж байгаа газрыг шинээр хадланд ашиглана. Хадлангийн талбай нь дараах ерөнхий шаардлагыг хангасан байна. Үүнд:

- Нэг га-гын ургац 4.0 цн-ээс доошгүй;
- Ургамлын иш навч нь хадгалагдах чадвар сайтай;
- Ургамлын өндөр 15-20 см-ээс доошгүй;
- Дов сондуул, бут сөөг, чулуугүй;
- Машин, техник ажиллах боломж бүхий гадаргатай талбай байна.

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 1.4. Тариалангийн газрын төлөвлөлт

Ажилбар 1.4.1.Тариалангийн газрын хэрэгцээт байдлыг тодорхойлох

Төлөвлөлтийн хугацаанд шаардагдах үр тариа, төмс, хүнсний ногоо, жимс жимсгэнэ, тосны ургамал зэрэг таримал ургамлын хэмжээг талбайн нэг нэгжээс авах газар тариалангийн бүтээгдэхүүний /ургацын/ хэмжээгээр тодорхойлж болно.

Хүн амын хүнсний хэтийн хэрэгцээг гаргахад хүн амын тоог төлөвлөлтийн хугацаагаар тодорхойлсон байна. Тариалангийн газрын хэрэгцээт байдлын үнэлгээг ГЗБГЗЗГ-ын даргын 2019 оны А/02 тоот тушаалаар батлагдсан “Тариалангийн газрын хэрэгцээт байдлын үнэлгээ хийх аргачлал”-ын дагуу хийнэ.

Ажилбар 1.4.2. Тариалангийн газрыг төлөвлөх

Хот, суурины хүн амын хүнсний аюулгүй байдал болон хэрэгцээг баталгаатай хангах нөхцөлийг бүрдүүлэх зорилгоор хот орчмын тариаланд тохиромжтой газрын нөөцийг тогтоож байршил, хэмжээг зурагт буулган харуулна.

Тариалангийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээнд үндэслэн тариаланд тохиромжтой газруудыг тодорхойлж зураглана.

Тухайн сумын нутаг дэвсгэрт усалгаатай болон усалгаагүй газар тариалан хөгжүүлэх бүс газрын хөрсний нөхцөл, усалгааны нөхцөл, гадаргын төрх байдал, байршил, хэмжээ, хил зааг, тариалах ургамлын төрөл зэргийг төлөвлөгөөнд тусгана.

Мөн атаршсан талбайн цаашдын ашиглалт, элэгдэл эвдрэлд орсон хөрсийг нөхөн сэргээх, хөрсний үржил шимийг дээшлүүлэх, услалтын системийн сэргээн засварлалт гэх зэргээр төлөвлөж байгаа арга хэмжээний байршил, хэмжээ, шаардагдах хөрөнгийн эх үүсвэр ба хэмжээ, хариуцах эзнийг тодорхой тусгана.

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 1.5. Хөдөө аж ахуйн барилга, байгууламжийн газар

Аймаг, сумаас баримталж байгаа хөдөө аж ахуйн талаар баримтлах бодлого, хөтөлбөрт тусгагдсан зорилт, арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд шаардагдах хөдөө аж ахуйн барилга, байгууламжийг бий болгох газрын байршил, хэмжээг төлөвлөгөөнд

тусгаж өгнө. Ингэхдээ хуучин ашиглаж байгаад орхигдсон, тоногдож эвдэрсэн барилга байгууламжийн суурийг ашиглах бодлого баримтлах нь зүйтэй.

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 1.7. Уур амьсгалын эрсдэлийн индекс /УАЭИ/-ийг төлөвлөлтөд ашиглах нь

Төлөвлөлтийн хувилбарыг боловсруулахын өмнө уур амьсгалын өөрчлөлтийн цаашдын хандлага, үр нөлөөг тодорхойлох асуудал нь хөгжлийг хэрхэн тэтгэх, ямар бодлого баримтлахыг тодорхойлно.

Уур амьсгалын өөрчлөлтийн ирээдүйн чиг хандлага, түүний мал аж ахуй, газар тариалан, ХАА-н усан хангамжид үзүүлэх нөлөөллийг холбогдох байгууллага /УЦУОСМХ/-с гаргасан уур амьсгалын эрсдэлийн индекс /УАЭИ/-ийг ашиглан тооцно./Хавсралт 3/

Уур амьсгалын эрсдэлийн индекс (УАЭИ) нь МАА, газар тариалан, усны нөөц ашиглалтад уур амьсгалын өөрчлөлт (УАӨ)-ийн эрсдэлийн үзүүлэх нөлөөллийг тооцож, төлөвлөнө.

Ажилбар 1.7.1. Мал аж ахуйн салбар, бэлчээр ашиглалтад уур амьсгалын өөрчлөлтийн үзүүлэх нөлөөллийг тооцож, төлөвлөх

Сүүлийн жилүүдэд малын тоо их өссөнөөр уламжлалт нөөц бэлчээр нэн хомсдсон тул энэхүү нөхцөл байдлыг суурь судалгаагаар илрүүлж төлөвлөгөөт хугацаанд хэдий хэмжээний отрын нөөц нутаг гаргах боломжтойг төлөвлөнө. Ингэхдээ УАЭИ (Хавсралт 3-ийн “1.1. Зудын эрсдлийн индекс”)-г харгалзан дараах байдлаар төлөвлөнө.

Хүснэгт 35. Сумын отрын нөөц нутгийг төлөвлөх

Эрсдэлийн		Сумын бэлчээрийн нийт талбайд отрын нөөц нутгийн эзлэх хувийн хамгийн бага хэмжээ, %
Зэрэг	Оноо	
Хамгийн бага эрсдэлтэй	1	1-10
Бага эрсдэлтэй	2	2-11
Дунд зэрэг эрсдэлтэй	3	3-12
Их эрсдэлтэй	4	4-13
Нэн их эрсдэлтэй	5	5-14

Ажилбар 1.7.2. ХАА-н зориулалтын усны нөөц, ашиглалтад уур амьсгалын өөрчлөлтийн үзүүлэх нөлөөллийг тооцож, төлөвлөх

а. Усалгаатай тариалан: Тариалангийн талбайг усалгаатай болгох нь улам хуурайших төлөвтэй байгаа уур амьсгалын эрсдэлийг даван туулах үндсэн арга юм. Ингэхдээ хөрсний давсжилт нэмэгдэх зэрэг усалгааны болзошгүй сөрөг үр дагаврыг давхар тооцож төлөвлөнө.

Усалгаатай тариалангийн талбайн эзлэх хувь нь сум бүрд харилцан адилгүй тул суурь нөхцөлөө шат дараатай нэмэгдүүлж төлөвлөнө.

Хүснэгт 36. Тариалангийн талбайг усжуулах ажлыг төлөвлөх

Эрсдэлийн зэрэг	Эрсдэлийн Оноо	Нийт тариалангийн талбайд усалгаатай талбайн эзлэх хувийг нэмэгдүүлэх хамгийн бага хэмжээ, %

Хамгийн бага эрсдэлтэй	1	10
Бага эрсдэлтэй	2	20
Дунд зэрэг эрсдэлтэй	3	30
Их эрсдэлтэй	4	40
Нэн их эрсдэлтэй	5	50

б. Бэлчээр усжуулалт: Уур амьсгал хуурайшсанаар бэлчээрийн усан хангамжид сөрөг нөлөө үзүүлнэ. Үүнийг даван туулах арга нь бэлчээр усжуулалтын түвшнийг дээшлүүлэх явдал юм. Бэлчээрийг усжуулах гүний худаг, гар худаг, ус нөөцлөх хөв цөөрөм, хөдөлгөөнт /говийн бүсийн малчид бага оврын ачааны машин дээр ус агуулсан саваар малаа дагаж бэлчээрт нь услах нь түгээмэл болж байна/ усалгаа зэрэг тухайн сум, малчдын дунд боломжтой, үр дүнтэй бөгөөд аль болох байгаль орчны сөрөг нөлөө багтай аргуудыг сонгоно.

Хүснэгт 37.Бэлчээр усжуулах ажлыг төлөвлөх

Эрсдэлийн зэрэг	Оноо	Нийт бэлчээрийн талбайд усалгаатай бэлчээрийн эзлэх хувийг нэмэгдүүлэх хамгийн бага хэмжээ, %
Хамгийн бага эрсдэлтэй	1	10
Бага эрсдэлтэй	2	20
Дунд зэрэг эрсдэлтэй	3	30
Их эрсдэлтэй	4	40
Нэн их эрсдэлтэй	5	50

Дээрхээс гадна бэлчээрийг улирлын хуваарь, сэлгээтэй ашиглах нь мал идсэний дараа бэлчээрийн ургамлыг сэргээн төлжүүлэх уламжлалт үндсэн арга нь юм. Дэс дарааллын хувьд малын тоог бэлчээрийн даацад нийцүүлэн бууруулж оновчтой түвшинд эхэлж хүргэснээр бэлчээрээ амраах, сэлгээх боломжийг гаргаж авах нь онцгой ач холбогдолтой юм.

Олон улсын жишиг бол бэлчээрийн ургацын 50%-г малд идүүлж, 50%-г үлдээх буюу бэлчээрийн даацыг 50% ашиглах нь ургамал бүрэн нөхөн сэргэж төлжихөд оновчтой гэж үздэг. Манай орны хувьд 2020 оны байдлаар бэлчээрийн даац улсын дүнгээр 2.8 дахин хэтэрсэн буюу бэлчээр ашиглалт 380% болоод байгаа билээ:

Иймд эхний ээлжид бэлчээр ашиглалтын хувийг 100% хүрэх хэмжээнд малын тоог бууруулах, цаашлаад 80% хүргэж чадвал бэлчээрийг амрааж, сэлгэх нөөц нутагтай болох боломжтой юм.

Тухайн сумын хувьд дээрх нөхцөл хангагдсан бол малын тоог цаашид өсгөхгүй барих, аль эсвэл сэлгээж, зохистой ашиглах замаар бэлчээрийн ургац, даацыг сайжруулан тэр хэмжээгээр малаа өсгөх боломжтой юм.

Ажилбар 1.7.3.Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох арга хэмжээг сонгох ба төлөвлөх

а. Уур амьсгалын өөрчлөлт байгалийн экосистем, бэлчээр, газар тариалан, бэлчээрийн МАА, усны нөөц, хөрсний чанарт ихээхэн нөлөөлөх учраас уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох асуудал, хэрэгжүүлэх арга хэмжээг тусгах нь улс орны хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, стратеги цаашилбал, олон улсын бодлоготой уялдаж байх хэрэгцээ, шаардлагад нийцэх юм.

б. УАӨ-д өртөх байдал, эрсдэлийг даван туулах буюу дасан зохицоход чиглэсэн хөрс, бэлчээр-маа, газар тариалан, ус, ойн нөөцийн 120 үйл ажиллагаануудын жагсаалт, тэдгээрийг үнэлж /Хавсралт 4/-өөр гаргав.

в/ УАӨ-д дасан зохицох 120 үйл ажиллагаануудаас сонгоод дараах загварын дагуу төлөвлөнө.

Ажилбар 1.7.4. Биологийн олон янз байдал, эмзэг экосистемийг хамгаалах арга хэмжээг төлөвлөх

а. Ховор, нэн ховор ургамлын тархац нутаг нь бэлчээрийн газартай давхцах тохиолдолд ховор, нэн ховор ургамлын ургалтын үе шатуудтай зохицуулан бэлчээр ашиглалтын улирлын төлөвлөгөөг боловсруулна.

б. Зэрлэг амьтны чухал амьдрах орчин, тархац болон холбоос нутгийн судалгааны зургийг авто болон төмөр зам, уул уурхайн ашиглалтын болон хайгуулын тусгай зөвшөөрлийн талбай, өндөр хүчдэлийн шугам сүлжээ, улирлын бэлчээр, хадлан, өвөлжөө, хаваржаа, тариалангийн газрын орон зайн байршилтай харгалзуулан дүн шинжилгээ хийнэ. Зэрлэг амьтдын төллөх цагаар тухайн газрыг бэлчээрийн мал, хадлангаас чөлөөлөх арга хэмжээг төлөвлөнө.

в. Бэлчээр зохион байгуулалт, хадлан болон бусад газар ашиглалтын төлөвлөлтийг боловсруулахдаа эмзэг экосистем, холбоос нутгийн байршил, хил заагийг харгалзан үзэж, сөрөг нөлөөг бууруулах арга хэмжээг төлөвлөнө.

Хүснэгт 38. Булгийн эх хаших дасан зохицох төлөвлөлт

Аймаг, сумын нэр	Байршил, солбицол	Газрын хэмжээ, га	Хариуцан гүйцэтгэх орон нутаг дах иргэний нийгмийн байгууллагын нэр	Булгийн эх хаших	Хэрэгжих хугацаа	Үр ашиг	Санхүүжилтын эх үүсвэр, зардлын хэмжээ		Хэрэгжилтийг хариуцах байгууллага
							Орон нутгийн төсөв	Иргэний нийгмийн байгууллага, хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалт	
Завхан аймаг Алдархаан сум	Ямаатын булгийн эх	0.08 га	Малчдын бүлэг	Хашаа барих	2023	13 өрхийн 10000 мал усална	Малчдын бүлгийн хөрөнгө 8.0 сая төг	Сумын ЗДТГ	

Хүснэгт 1. Ойн түймрийн эсрэг хамгаалалтын зурвас байгуулах дасан зохицох төлөвлөлт

Аймаг, сумын нэр	Байршил, солбицол	Газрын хэмжээ, га	Хариуцан гүйцэтгэх орон нутаг дах иргэний нийгмийн байгууллагын нэр	Булгийн эх хаших	Хэрэгжих хугацаа	Үр ашиг	Санхүүжилтын эх үүсвэр, зардлын хэмжээ		Хэрэгжилтийг хариуцах байгууллага
							Орон нутгийн төсөв	Иргэний нийгмийн байгууллага, хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалт	
Завхан аймаг Отгон сум	....	20 га	Ойн нөхөрлөл	Шороон зурвас	2023	5000 га ойн талбай хамгаалагдана.	Ойн нөхөрлөлийн хөрөнгө 40.0 сая төг	Сумын ЗДТГ, сум дундын ойн анги	

Жич: Ойн тухай хуулийн 21.4. Ойн нөхөрлөл нь гэрээний дагуу эзэмшиж байгаа ойн сангийн тодорхой хэсгийг ой, хээрийн түймрээс хамгаалах арга хэмжээг өөрийн хөрөнгөөр хэрэгжүүлнэ.

10.2.5. Хот, тосгон, бусад суурин газрын газар зохион байгуулалтын төлөвлөлт
Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 2.1. Ерөнхий зүйл

Хот, тосгон, бусад суурин газрын төлөвлөлтийг хийхдээ Монгол улсын “Хот байгуулалтын тухай”, “Хот суурин газрыг дахин хөгжүүлэх тухай” хууль болон бусад хууль, тогтоомжийг үндэслэн төлөвлөнө. Энэхүү газрын төлөвлөлтийг тухайн хот, суурин газрын хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөтэй уялдуулж төлөвлөнө.

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 2.2. Хот, тосгон, бусад суурин газрын ашиглалт, бүсчлэлийг тогтоох

Ажилбар 2.2.1. Одоогийн байдалд дүгнэлт хийх

Газар ашиглалтын одоогийн байдлын давуу болон сул талуудын харьцуулалт, хөгжилд нөлөөлөх хүчин зүйлүүдийн тодорхойлолт, суурьшлын бүсийн экологи зэрэгт үнэлгээ хийнэ.

- Газар ашиглалтын одоогийн байдал

Иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага нь газрыг үр ашигтай ашиглаж байгаа эсэхийг дараах шалгуур үзүүлэлтийг харгалзан үнэлнэ.

- Тухайн газарт үйл ажиллагаа явуулж байгаа хуулийн этгээд нь орон нутгийн хөгжилд хэрхэн нөлөөлж байгаа, ажлын байр нэмэгдүүлсэн эсэх;
- Газар хамгаалах, үр өгөөжийг дээшлүүлэх арга хэмжээ авсан эсэх;
- Газрыг зориулалтын дагуу ашиглаж байгаа эсэх;
- Суурьшлын бүс дэх орц, гарц гаргах шаардлагатай байршлыг тодорхойлох;
- Маргаантай асуудлууд байгаа эсэхийг тодорхойлох;

- Хөгжилд нөлөөлөх хүчин зүйлүүд

- Үйлдвэрлэл, үйлчилгээний үр нөлөө, үзүүлж байгаа үр дүн;
- Зам, дэд бүтэц;
- Хүн ам Нийгмийн бүхий л бүлгийн хүн амын эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхэд сөргөөр нөлөөлсөн үйл ажиллагаа явуулсан эсэх;

Эдгээр үзүүлэлтийг “Хот суурины дэвсгэр газарт хот байгуулалтын иж бүрэн үнэлгээ өгөх аргачилсан заавар”-ын дагуу үнэлнэ.

Тухайн суманд хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө зохиогдсон тохиолдолд нь хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх боломжтой эсэх, бодит байдалтай нийцсэн эсэхэд Хот суурины дэвсгэр газарт хот байгуулалтын иж бүрэн үнэлгээ, хот байгуулалтын хэрэгцээт байдлын үнэлгээнд тус тус үндэслэн дүн шинжилгээ хийнэ.

Одоо байгаа хот суурин газрын эдэлбэр газрын хил зааг, хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөний бүсчлэл тогтоож, төлөвлөлт хийсэн газрын хил заагийг тэлж хот суурины ангилалд шилжүүлэх шаардлагатай эсэхийг судална.

Мөн сумын төвийн хот суурины эдэлбэр газрын гадна хөдөөгийн суурин,

багийн төв, улсын чанартай авто зам дагуу газар өмчлүүлэх газар шинээр төлөвлөх тохиолдолд ГЗБГЗЗГ-ын даргын 2019 оны А04 дугаар тушаалаар батлагдсан “Шинээр суурьшил үүсгэх газарт газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө боловсруулах аргачлал”-ын дагуу төлөвлөнө.

Ажилбар 2.2.2. Хот суурины газрын хэрэгцээт байдлын үнэлгээ.

Хот суурины газрын хэрэгцээ, шаардлагыг үнэлэхдээ төлөвлөлтийн хугацааны хүн амын өсөлтийг тооцно. Хүн амын өсөлтийг тооцохдоо Үндэсний статистикын хорооноос гаргасан статистик тоон мэдээллийг ашиглан дараах аргачлалын дагуу боловсруулна.

$$N_t = N_0(1 + Kt)$$

N_t - Төлөвлөлтийн хугацааны хүн амын тоо, хүн

N_0 - Одоо байгаа хүн ам, хүн

K - Хүн амын жилийн дундаж өсөлтийн итгэлцүүр

t - Төлөвлөлтийн хугацаа, жил

Хүн амын жилийн дундаж өсөлтийн итгэлцүүрийг тооцохдоо тухайн онд төрсөн нийт хүүхдийн тооноос нас барсан нийт хүний тоог хассан дүн дээр хугацааны эхнээс эцэс хүртэлх шилжиж ирсэн хүн амын тооноос хугацааны эхнээс эцэс хүртэлх шилжиж явсан хүн амын тоог хассан дүнг нэмээд жилийн эцсийн хүн амын тоонд харьцуулж тооцно.

$$K = ((TT - НБТ) + (In - Out)) / XA$$

K - Хүн амын жилийн дундаж өсөлтийн итгэлцүүр

TT - Төрсөн нийт хүүхдийн тоо

$НБТ$ - Нас барсан нийт хүний тоо

XA - Жилийн эцсийн хүн амын тоо

In - Хугацааны эхнээс эцэс хүртэлх шилжин ирэлт

Out - Хугацааны эхнээс эцэс хүртэлх шилжин явалт

Төлөвлөлтийн хугацааны хүн амын тоог чиг үүргийн бүсэд 1 хүнд шаардагдах газрын хэмжээгээр үржүүлэх замаар тооцно. 1 хүн, өрхөд ноогдох шаардлагатай талбайн хэмжээг “Хот, тосгоны төлөвлөлт, барилгажилтын норм ба дүрэм” БНБД 30.01.03-д заасны дагуу тогтооно. Тухайлбал:

- Гэр хороолол, нам давхрын сууцны бүс газрын хэмжээ - 1000 хүнд 22 га-гаас багагүй нутаг дэвсгэр (Талбайн хэмжээг тогтоохдоо тухайн сумын ИТХ-аас тогтоосон нэг иргэнд гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар өмчлүүлэх газрын дээд хэмжээ харгалзана. Хэрэв өмчлүүлэх газрын дээд хэмжээг ИТХ-аар тогтоогоогүй тохиолдолд тухайн сумын иргэдэд гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар өмчлүүлж ирсэн нийтлэг хэмжээг харгалзан үзнэ);

- Ногоон байгууламжийн бүс - 1 хүнд 5-6 м²

- Олон нийтийн бүс – Сургуулийн өмнөх насны хүүхдийн байгууллага, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, биеийн тамирын талбай, соёл урлагийн байгууллага, худалдаа нийтийн хоол, ахуйн үйлчилгээ гэх мэт газруудын эдэлбэр газрын хэмжээ;

• Инженерийн байгууламж, шугам сүлжээ – цэвэрлэх байгууламж, хог хаягдлын цэгийн эдэлбэр газрын хэмжээ гэх мэт.

Ажилбар 2.2.3. Газар ашиглалтын бүсчлэлийг тогтоох

Хот, тосгон, бусад суурины газрын төлөвлөлтөд чиг үүргийн бүсүүдийг хот байгуулалтын тухай хуульд нийцүүлэн “Хот, тосгоны төлөвлөлт, барилгажилтын норм ба дүрэм” БНБД 30.01.04-ийн дагуу тухайн сумын газар ашиглалтын онцлогт нийцүүлэн дараах агуулгад уялдуулан тогтооно. Үүнд:

1. Орон сууцны бүс, олон нийтийн бүс
2. үйлдвэрийн бүс
3. инженерийн шугам, сүлжээний бүс
4. ногоон байгууламжийн бүс
5. хот орчмын хөдөө аж ахуйн бүс
6. тусгай зориулалтын бүс
7. зуслангийн бүс
8. холимог бүс

Чиг үүргийн бүсүүдийн зургийг хамрах талбайг 1:1000-1:10000 масштабаар “Хот байгуулалтын мэдээллийн сангийн таних тэмдэг MNS 6736:2018”-ийн стандартын дагуу зураглаж төлөвлөнө.

Хүснэгт 39.Хот, суурины газар ашиглалтын чиг үүргийн бүсүүд

Үндсэн бүс	Д/д	Дэд бүс	БАРИМТЛАХ ГОРИМ
Суурьшлын бүс	1	Хуваарьт эдлэнт хувийн сууцны бүс	Байгалийн үзэсгэлэнг хүн амд ойртуулах, боловсрол, шашин шүтлэг, амралт зугаалга, эрүүл мэнд зэрэг үйлчилгээ эрхлэх байгууллагыг талбайгаар хангах;
	2	Нам давхрын орон сууцны бүс	Оршин суух нийгмийн бүлгийн хэрэгцээнд зохицсон нийтийн үйлчилгээний газар, зах зээлийн бусад бичил бүтцийг байгуулах;
	3	Дунд давхрын орон сууцны бүс	Дээш болон доош давхарлалын тоог нэмэн хүрэлцэхүйц задгай талбай төлөвлөснөөр аюул болон бусад таагүй нөлөөллөөс хүн амыг хамгаалах;
	4	Өндөр давхрын орон сууцны бүс	Орон сууцны бүсийг иж бүрэн шинэчлэх, нийгмийн дэд бүтэц үйлдвэрлэл үйлчилгээг өргөжүүлэх, суурьшлын гүнд нэвтэрсэн цэцэрлэгжилтийн нэгдсэн систем бий болгох;
	5	Гэр хорооллын бүс	Дэд бүтэц үйлдвэрлэл үйлчилгээ зэрэг хүн амын эрүүл аюулгүй амьдрах нутаг дэвсгэр, архитектур орон зайн орчинг үүсгэх;
Олон нийт, ажил хэргийн бүс	6	Хотын олон нийт, ажил хэргийн төв бүс	Соёл, нийгмийн үйлчилгээ болон амралт зугаалгын үйл ажиллагаанд хүрэлцэхүйц зай талбайгаар хангах;
	7	Хотын олон нийт, ажил хэргийн дэд бүс	Оршин суугчдын байнгын хэрэгцээг хангадаг орон нутгийн бөөний ба жижиглэн худалдаа, үйлчилгээний газруудад суурьшлын бүсэд ойр зохих зай талбай олгох;
	8	Хорооллын худалдаа, ажил	Худалдаа, үйлчилгээ болон зугаа цэнгээний хэрэгцээнд зориулагдсан суурьшлын бүсэд байгуулах боломжгүй

		хэргийн бүс	өргөн хүрээний зориулалттай төвүүд байгуулах;
	9	Үйлчилгээний төрөлжсөн бүс	Эмнэлэг, их сургуулийн хотхон, дипломат хотхон зэрэг дан болон цөөн чиглэлээр төрөлжих нэгдсэн байршилтай ашиглалт;
	10	Тээвэр, бөөний худалдаа, агуулахын бүс	Хотын эдийн засгийн суурийг бэхжүүлэх үүднээс хотын бөөний худалдаа, тээврийн нэгдсэн системтэй худалдааны төвүүдэд зориулана. шаардлагагүй зориулалтын газруудыг чөлөөлөн авч дахин төлөвлөж зохих байршлуудад хотод хэрэгцээтэй зориулалтаар төлөвлөх;
Үйлдвэрийн бүс	11	Хөнгөн үйлдвэрийн бүс	Хотын эдийн засгийн суурийг бэхжүүлэх үүднээс хөнгөн үйлдвэрлэл, түүнтэй холбоотой бусад төлөвлөлтийг хөгжүүлэх;
	12	Тусгай үйлдвэрийн бүс	Хотын доторхи байршихад зохисгүй хөршлөлтэй химийн ба бусад аюултай үйлдвэрүүдийг зориулалтаар шинэчлэн төлөвлөнө; Хүнд үйлдвэрлэл, тэдгээртэй хамааралтай үйл ажиллагаанд зориулах, оршин суугчдыг үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагаанаас тусгаарлах;
Ногоон байгуул амжийн бүс	13	Ногоон байгууламж задгай талбай	Шинээр цэцэрлэгжүүлэх, одоо ашиглалтгүй орон зайг нөөшлөх, хотжилтийн сөрөг нөлөөг багасгах, зохисгүй хөршийг халхлах;
	14	Цэцэрлэгт хүрээлэн, ногоон байгууламжийн бүс	Байгалийн үзэсгэлэнг хүн амд ойртуулах, геоботаник, ландшафтын хэв шинж гэх мэт зүйлсийг харгалзан төлөвлөнө; Байгаль орчинд үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг харгалзан одоо байгаа амралт, аялал жуулчлал, хүүхдийн зуслангийн газрын ашиглалтын стандарт норм, дүрмийг шинээр боловсруулах;
Холимог ашиглалтын бүс	15	Үйлдвэр, сууцны холимог бүс	Таатай бус нөлөөлөл үүсгэж болзошгүй үйлдвэрлэлийн ашиглалтыг тодорхой бүс нутагт хязгаарлах замаар зэргэлдээ орших суурьшлын хүн амыг хамгаалах, сууцны давхарлалын тоог нэмэх, нийгмийн дэд бүтцийг хөгжүүлэх;
	16	Худалдаа, үйлдвэр, сууцны холимог бүс	Аюулгүй үйл ажиллагаатай, зөвшөөрөгдөх хэмжээнд дуу шуугиан гаргадаг, төмөр зам тавих шаардлагагүй, бохирдолгүй үйлдвэрийн газруудыг зөвшөөрнө. завсрын болон шилжих оронзай бий болгох, зохисгүй хөршлөлийг хязгаарлах, зохимжтой хөрш газар ашиглалтуудыг дэмжих, давхарлалын тоог нэмэх, өндөр барилгажилт бүхий төвүүд байгуулах;
	17	Үйлдвэр, худалдааны холимог бүс	
Инженерийн шугам сүлжээ, зам тээврийн бүс	18	Инженерийн шугам сүлжээний бүс	Дулаан, цахилгаан, холбоо, мэдээлэл, хий, нефть, бохир, цэвэр усны шугам, сүлжээний хамгаалалтын бүс;
	19	Инженерийн барилга байгууламжийн бүс	Дулаан, цахилгаан, холбоо, мэдээлэл, хий, нефть, бохир, цэвэр усны барилга байгууламж, станц, тэдгээрийн гаднах хамгаалалтын бүсийн хамт;
	20	Гудамж, зам тээврийн бүс	Нийтийн эдэлбэрийн гудамж, явган ба дугуйн зам, авто ба төмөр замууд;
Тусгай зориулалтын бүс	21	Тусгай зориулалтын бүс	Хэвээр хадгалж өөр зориулалтаар төлөвлөхгүй улсын тусгай хэрэгцээний газруудад /батлан хамгаалах, аюулгүй байдал, цаг уурын станц зэрэг ашиглалтаас чөлөөлөх бүс г.м / зориулана;
Хот орчмын	22	Зуслангийн бүс	Иргэдийн оролцоотой дахин төлөвлөж зөв бүтэцтэй болгох
	23	Рекреацийн бүс	Байгалийн үзэсгэлэнг хүн амд ойртуулах, байгалийн зүй

ногоон бүс		/Амралт зугаалгын бүс/	тогтол, экологийн хязгаарлах хүчин зүйлс, геоботаник, ландшафтын хэв шинж гэх мэт зүйлсийг харгалзан төлөвлөнө;
	24	Экологийн хязгаарлалттай бүс	Экологи, байгаль хамгаалалтын өндөр ач холбогдолтой газрууд ба хотжилтонд тохиромжгүй, хүн ам суурьшихад эрсдэлтэй зөвхөн байгаль хамгаалах үйл ажиллагаа явуулах: ойн онцгой бүс, ойн хамгаалалтын бүс, ойн нөхөрлөл, иргэдийн эзэмшлийн бүс, ойн төрөлжсөн а.а.н байгууллагын эзэмшлийн бүс, усны эх газрын хамгаалалтын бүс, ундны усны ариун цэвэр, эрүүл ахуйн хамгаалалтын бүс /ундны усны хамгаалалтын дотоод бүс/, усны хамгаалалтын бүс / ундны усны хамгаалалтын гадаад бүс/- үүд;
Хот орчмын ХАА-н бүс	25	Эрчимжсэн аж ахуйн бүс	Газар тариалангийн бүс, хуваарьт эдлэнтэй нарийн төрөлжсөн суурьшмал аж ахуйн бүс /эрчимжсэн мал аж ахуйн бүс/, хуваарьт эдлэн болон нийтийн ашиглалтын газартай хосломол аж ахуйн суурьшлын бүс /хагас эрчимжсэн мал аж ахуйн бүс / хучилгат хөрсний ногооны ба өрхийн аж ахуйн бүс, борлуулах мал, амьтны зах, хүлээлгийн бүс, цөөрмийн загас үржүүлгийн аж ахуйн бүсүүд тус бүрдээ хил заагтай байна;
	26	Чөлөөт ашиглалтын бүс	Эийтийн ашиглалтын газартай: бэлчээрийн мал аж ахуйн бүс, зөгийн аж ахуйн бүс, агнуурын аж ахуй, ан амьтны үржүүлгийн бүс буюу бусад бүсэд болон онц дэглэм горимгүй нутаг дэвсгэр;

Ажилбар 2.2.4. Нам давхрын орон сууцны болон гэр хорооллын бүсийн дотоодын зохион байгуулалтын төлөвлөгөө

Тухайн суманд Хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө болон хэсэгчилсэн ерөнхий төлөвлөгөө зохиогдоогүй тохиолдолд Газрын тухай хуулийн 56 дугаар зүйлийн 56.2 дахь хэсэгт заасны дагуу нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний хүрээнд иргэнд гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар газрыг эзэмшүүлж, өмчлүүлэх газрыг газар ашиглалтын бүсчлэлд нийцүүлэн төлөвлөнө.

Иргэнд гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар эзэмшүүлэх, өмчлүүлэх газрын дотоод зохион байгуулалтын төлөвлөгөө боловсруулах зөвлөмж.

1.Иргэнд гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар эзэмшүүлэх, өмчлүүлэх газрыг нэгж талбар бүрээр төлөвлөх бөгөөд нэгж талбарын талбайн хэмжээг холбогдох, хууль тогтоомжийн дагуу болон тухайн орон нутгийн ИТХ-аар тогтоосон иргэнд өмчлүүлэх газрын хэмжээтэй нийцүүлэн тогтоох;

2.Нэг гудамж буюу эгнээ үүсгэн байрласан хашаануудын тоо 10-аас ихгүй байх 5- аас багагүй байх, 5-10 хашаа бүхий урт гудамж үргэлжилсний дараа 18 метрээс багагүй босоо өргөн чөлөө үүсгэн дараагийн гудамж үүсгэж төлөвлөх;

3.Босоо өргөн чөлөөний захад байршилтай хашаа, айл өрхүүд хашаандаа босоо, чөлөөний зүг харсан худалдаа үйлчилгээний барилга байгууламж барихаар буюу аж ахуйн зориулалтаар ИААНБ-ын эзэмшил, өмчлөлд олгохоор төлөвлөх;

4.Нэг гудамж буюу эгнээ үүсгэн байрласан хашаануудын нийт урт хашаануудын талбайн хэмжээнээс шалтгаалан 5 эгнээ хашааны дунд 8 метр хүртэл өргөнтэй туслах босоо гудамж гаргах;

5.Инженерийн шугам сүлжээний гол магистрал шугамыг босоо гудамж, чөлөөний дагуу схемчлэн төлөвлөх;

6.Гэр хорооллын хоёр эгнээг нийлүүлэн урагш, хойш харсан байдлаар давхар эгнээ гудамж байхаар төлөвлөнө. Давхар эгнээ хоорондын зай 12 метрээс багагүй байх;

7.Хэрэв хашаа, эдлэн газрын доторх барилга байгууламжийг төлөвлөх тохиолдолд барилга байгууламжийг хашаанаас хамгийн багадаа 1.5 метр зайтай байхаар төлөвлөх;

8.Иргэдийн хэрэгцээ, шаардлага, тухайн байршлын хөрс, ургамлын шинж чанар, газрын төлөв байдал, чанарын үзүүлэлт, тохиромжтой байдлын үнэлгээнд үндэслэн өрхийн хэрэгцээний жимс жимсгэнэ, төмс, хүнсний ногоо, хүлэмжийн аж ахуй эрхлэхэд шаардагдах талбайг эдлэн газрын хэмжээнд нэмж тооцон төлөвлөж болно;

9.Тухайн байршилд байгуулах цэцэрлэгт хүрээлэн, ногоон байгууламжийн нийт талбайг ирээдүйд суурьших хүн амын нэг хүнд 5-6 м² –с дээш талбай ногдохоор тооцоолно;

10.Иргэнд гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар эзэмшүүлэх, өмчлүүлэх газрын дотоод зохион байгуулалтыг хийж гудамж, авто болон явган хүний замыг нэгж талбарын төлөвлөлтийг гүйцэтгэсний дараа Засгийн газрын тогтоолоор батлагдсан “Гудамж, зам талбай, үл хөдлөх эд хөрөнгийг хаягжуулах журам”-ын дагуу баримтлан гудамж, зам талбай хашааны хаягжилт, дугаарлалтыг агуулсан хаягийн төслийн зураг хийнэ.

10.2.6.Зам, шугам сүлжээний газрын газар зохион байгуулалтын төлөвлөлт

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 3.1. Ерөнхий хэсэг

Зам, шугам сүлжээний газрын эрх нь нийтээр ашиглах төрийн өмчийн эрхийн харилцаагаар зохицуулагдах ба “Газрын тухай”, “Авто замын тухай” хууль болон бусад хууль тогтоомжийг үндэслэж төлөвлөлтийг хийнэ.

Зам, шугам сүлжээний газрын нөөц, ашиглалт, хамгаалалт, газар зохион байгуулалтыг шугаман байгууламжийн зориулалтаар ашиглах газрын тохиромжтой байдал болон хэрэгцээт байдлын үнэлгээнд тулгуурлан салбаруудын бодлогын баримт бичигт тусгагдсан зорилт, арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээр боловсруулна.

Зам, шугам сүлжээний газрын төлөвлөлтийг боловсруулахдаа хот суурины эдэлбэр газрын доторх болон гаднах гэсэн 2 түвшинд төлөвлөнө.

Хот, суурины эдэлбэр газрын доторх зам, шугам сүлжээний газрыг төлөвлөхдөө холбогдох норм дүрэм, стандартын дагуу тухайн шатны иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлаас тогтоосон хамгаалалтын зурвас газрын хамт төлөвлөнө.

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 3.2. Төмөр замын газрын төлөвлөлт

Ажилбар 3.2.1. Шинээр төмөр зам, төмөр замын объектийг шинээр барьж байгуулах

Төмөр зам баригдах үндэслэл, хэрэгцээ, төмөр замын суурь бүтцийн газар, ложистик, терминал байгуулах газрын байршил, хамрах газрын хэмжээг тогтоож төлөвлөнө.

Ажилбар 3.2.2. Төмөр замын зурвас газар

Төмөр замын зурвас газрын өргөн нь төмөр замын өртөөн дээр 300 м, өртөөнүүдийн хооронд 120 м байна. Энэхүү зурвас газарт хоорондын болон салбар зам шугам, үйлдвэрлэл технологийн барилга, төмөр замын холбоо дохиолол, замын далан, гарам, гүүр, үерийн хамгаалалт зэрэг байгууламжууд байрлахаас гадна төмөр замын шугамын дагуу тээврийн аюулгүй байдлыг хангахад зайлшгүй шаардлагатай орон зайг багтаана. Төмөр замын зурвас газарт дараах үйл ажиллагааг төлөвлөхийг хориглоно. Үүнд:

- а. Малын бэлчээр;
- б. төмөр замд холбогдолгүй үйлдвэрлэл, үйлчилгээ;
- в. аюул хөнөөлтэй бодис үйлдвэрлэх;
- г. хадгалах, ачих буулгах объект барих;
- д. суурьшлын бүс, төмөр замын байгууллага;
- е. орд карьер нээж ашиглах;
- ё. өндөр хүчдэлийн болон холбооны баганат шугам барих, кабелин шугам тавих;
- ж. жимсний мод суулгах;

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 3.3. Авто замын газрын төлөвлөлт

Ажилбар 3.3.1. Шинээр авто зам барьж байгуулах

Тухайн аймгийн нийт ачаа эргэлт, зорчигч тээврийн үйлчилгээ, замын чанар, инженер- геологийн нөхцөлд үнэлэлт өгч хатуу хучилттай болон сайжруулсан зам барих, засаж сайжруулах замын чиглэл, маршрут, барьж байгуулах гүүрийн байршил, төрөл, хэмжээг тогтооно.

Авто замын төрлийн ангилал болон хучилтын төрлөөр нь Хүснэгт 40-д үзүүлсний дагуу ангилж, зурвас газрын хамт төлөвлөнө. Ингэхдээ Хүснэгт 41-т үзүүлсэн автозамын хөндлөн оглолын үндсэн хэмжээнүүдийг харгалзан замын өргөний хэмжээг тогтооно.

Хүснэгт 40.Авто замын зурвас газрын хэмжээ

Д/д	Авто замын төрөл	Хамаарагдах зам	Зурвас газрын өргөн /м/
1	Улсын чанартай авто зам	Улс хооронд Нийслэлийг аймгийн төвүүдтэй Аймгийн төвүүдийг хооронд Хилийн боомтуудтай холбосон	100
2	Орон нутгийн чанартай авто зам	Аймгийн төвийг сумын төвтэй	60
3	Аж ахуйн дотоодын гол зам	Сумын төвийг багийн төвтэй Төмөр замын өртөө зөрлөгтэй холбосон зам	20
4	Хээрийн гол зам	Аж ахуйн төвийг үйлдвэрлэлийн төвтэй холбосон / зуслан, намаржаа, өвөлжөө/	
5	Байнгын хээрийн зам	Хадлан, тариалангийн зам	4-8
6	Хөдөөгийн тосгон суурингийн доторх зам	Аймгийн болон сумын төвийн тэг гортиг доторх зам	

Хүснэгт 41.Хөндлөн огтлолын үндсэн хэмжээнүүд

Хөдөлгөөний зурвас, м	Хөвөөний хэмжээ, м	Зааглах
-----------------------	--------------------	---------

Замын төрөл	Тоо	Өргөн	Бүрэн өргөн	Хучлагатай хэсэг	зурвасны хамгийн бага өргөн, м
Хурдны зам	□4	3.75	3.75	0.75	5
I зэргийн	□4	3.75	3.5	0.75	2
II зэргийн	2-3	3.75	3.0	0.75	0
III зэргийн	2	3.5	2.0-2.5	0.5	0
IV зэргийн	2	3.0	1.5-2.0	0.5	0
V зэргийн	1	4.5-5.0	1.0	0	0

Зам барихад шаардагдах материал олборлох карьер, замын барилга байгууламжийн материал бэлтгэх зориулалтаар түгээмэл тархацтай ашигт малтмал олборлох зориулалтаар орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авах газрын байршил, хэмжээг тогтооно.

Аймаг, сумын хурдан морины уралдааны зам, маршрутын газрыг төлөвлөж зураглана.

Ажилбар 3.3.2. Авто зам, барилга байгууламжийг засаж, сайжруулах

Тухайн аймгийн нийт ачаа эргэлт, зорчигч тээврийн үйлчилгээ, замын чанар, инженер- геологийн нөхцөлд үнэлэлт өгч хатуу хучилттай болон сайжруулсан зам барих, засаж сайжруулах замын чиглэл, маршрут, барьж байгуулах гүүрийн байршил, төрөл, хэмжээг тогтооно.

Ажилбар 3.3.3. Бусад

Зам, шугам сүлжээний газарт сервитут тогтоох газар, хүн, мал, ан амьтан нүүдэллэх, нэвтрэх, дайран өнгөрөх гарц, коридор гаргах газрын байршил, хэмжээг төлөвлөнө.

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 3.4. Агаарын тээврийн газрын төлөвлөлт

Ажилбар 3.4.1. Шинээр байгуулах агаарын тээврийн газар

Нисэх буудал, хөөрч буух хамгаалалтын бүсийн газрын байршил, хамрах газрын хэмжээг төлөвлөнө.

Агаарын тээврийн тусгай бүсийг нисэх онгоц хөөрөх буух зурвасын дагуу нэг болон хоёр чиглэлд 4300 м, түүний зэрэгцээ 2 тийш 1000 м байхаар тус тус тооцож төлөвлөнө.

Нисэх буудлын зориулалтаар ашиглагдах газрын хэмжээг аэродромын тусгай бүсийн талбайн хэмжээн дээр агаарын тээврийн үйлчилгээний барилга, байгууламжийн цогцолбор түүний эдэлбэр газрын хэмжээг нэмж тооцно.

Агаарын тээврийн тусгай бүсэд мал нядалгаа, ус цэвэрлэх байгууламж, хогийн цэг, дунд болон өндөр давхрын барилга, мод үржүүлэг, зам, цахилгаан дамжуулах болон агаарын холбооны шугам гэх мэт шувуу ихээр цуглуулах объект төлөвлөхийг хориглоно.

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 3.5. Эрчим хүч, харилцаа холбоо газрын төлөвлөлт

Ажилбар 3.5.1. Цахилгаан эрчим хүчний хэрэгцээ шаардлагыг тооцох

Тухайн сумын эрчим хүчний хэрэгцээ шаардлагыг төлөвлөлтийн хугацаанд “Хот, тосгоны төлөвлөлт, барилгажилтын норм ба дүрэм” БНБД 30.01.04-ийн дагуу

тооцож одоогийн хүрэлцээ хангамжтай уялдуулан шинээр эрчим хүчний барилга байгууламж, шугам сүлжээний дэвсгэр газар болон түүний хамгаалалтын зурвас газрын хэрэгцээ шаардлагыг тооцно.

Ажилбар 3.5.2. Шинээр байгуулах эрчим хүч, харилцаа холбооны газар

Эрчим хүчний барилга байгууламж, цахилгаан дамжуулах шугам сүлжээ, байгалийн хий, нефть дамжуулах хоолой, харилцаа холбооны шугам сүлжээ барих газрын трасс, дайран өнгөрөх, нэвтэрч гарах сервитут тогтоох газар, хөрөнгө оруулалтын хэмжээг тооцож төлөвлөнө.

Цахилгаан дамжуулах шугам, холбооны шугам болон бусад орон нутгийн зориулалттай шугамуудыг зам дагуулж, тариан талбай, ойн зурвасын хил дагуу аль болохоор хөдөө аж ахуйн эдэлбэр газар дундуур дайрахгүй нутаг дэвсгэрт байрлуулж төв шугамтай чөлөөтэй холбогдохоор төлөвлөнө.

Цахилгаан дамжуулах шугам, холбооны шугам болон бусад орон нутгийн зориулалттай шугамуудыг хамгаалалтын зурвас газрыг өргөнийг агаарын баганат шугамаас тал бүртээ 10 метр, кабелийн шугамаас тал бүртээ 5 метр байхаар тооцож газар ашиглалтын талбайн хэмжээг тогтооно. Шугам сүлжээний зурвас газруудын төлөвлөлтөд инженерийн дэд бүтцийн сүлжээ, барилга байгууламжийн зураг төсөл, гүйцэтгэлтэй холбоотой норм, дүрэм стандартуудад заасан шаардлагатай хэмжээсүүдийг уялдуулна.

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 3.6. Усан боомтын газрын төлөвлөлт

Ажилбар 3.6.1. Шинээр байгуулах усан боомтын газар

Усан замын зогсоол байгуулах газар, зорчих маршрутыг төлөвлөхдөө усан боомтыг барих үндэслэл, хэрэгцээ, тээвэр ложистик байгуулах газрын байршил, хамрах газрын хэмжээг тогтоож төлөвлөнө.

10.2.7. Ойн сан бүхий газрын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 4.1. Ерөнхий зүйл

“Ойн тухай” хууль болон бусад холбогдох хууль тогтоомжоор зохицуулагдаж байгаа ойн сан бүхий газрын ашиглалт, хамгаалалтын чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулж буй байгууллагуудаас шаардлагатай доорх мэдээллийг авч ойн сан бүхий газрын газар зохион байгуулалтын төлөвлөлтөд ашиглана. Үүнд:

- Ойн сан бүхий газрын ашиглалт;
- Ойг түймрээс хамгаалах;
- Ойн хөнөөлт, шавьж, өвчнөөс хамгаалах;
- Ойг нөхөн сэргээх арга хэмжээнүүд гэх мэт.

Ойн сан бүхий газрын төлөвлөгөөг боловсруулахад хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичигт туссан арга хэмжээ, заалтуудыг үндэслэнэ.

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 4.2. Ойн сан бүхий газрын нөөц болон ашиглалт, хамгаалалт

Ажилбар 4.2.1. Ойн сан бүхий газрын нөөц

Тухайн сумын нутаг дэвсгэрийн ойн сан бүхий газар, ойгоор бүрхэгдсэн талбай, ойн төрөл зүйл, нөөцийг улсын хэмжээнд хийгдсэн судалгаа болон орон нутагт хэрэгжсэн төсөл, хөтөлбөр, болон бусад яам, агентлагийн үйл ажиллагааны хүрээнд хийгдсэн судалгааны материалыг үндэслэн тодорхойлно.

Ажилбар 4.2.2. Ойн сан бүхий газрын ашиглалт, хамгаалалт

Ойн сан бүхий газрын ашиглалт, хамгаалалтын арга хэмжээг улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө, аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө, ойн нөхөрлөл, аж ахуйн нэгж, байгууллагын ойн менежментийн төлөвлөгөө болон Улсын Их Хурал, Засгийн газраас баталсан хөгжлийн бодлого, үндэсний хөтөлбөр, тэдгээрийн хэрэгжилтийн тайланд үндэслэн ашиглалт, хамгаалалтын өнөөгийн нөхцөл байдлыг тодорхойлно.

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 4.3. Ойн сан бүхий газрын хэрэгцээт болон тохиромжтой байдлын үнэлгээ

Ажилбар 4.3.1. Ойн сан бүхий газрын хэрэгцээт байдал

Ойн хэрэгцээт байдлыг дараах байдлаар тодорхойлно. Үүнд:

а. Түлшний хэрэгцээнд ашиглах ой модны хэрэгцээ

Ой модны зрэлт хэрэгцээг тооцоолохдоо хүн амын өсөлт, шилжилт хөдөлгөөн, нэгдсэн дулаан хангамжид холбогдох цаашдын хандлагатай уялдуулж сумын иргэд, айл өрх, албан байгууллагын түлшинд хэрэглэгдэх ой модны хэмжээг тооцоолно.

б. Мод үржүүлгийн газрын хэрэгцээ

Ойн зурвас, ногоон төгөл байгуулж бэлчээрийн талхлагдал, цөлжилтөөс хамгаалах, доройтсон баянбүрдийг нөхөн сэргээх, манхан элсний нүүлт хөдөлгөөнийг ургамалжуулан тогтворжуулах, төв суурин газрыг элсний нүүлт хөдөлгөөнөөс хамгаалах, хот суурин газрын төвийг цэцэрлэгжүүлэх, авто зам, төмөр замыг элсний нүүлтээс хамгаалах ойн зурвас байгуулах хэрэгцээг тооцож, шаардлагатай тарьц, суулгац бэлтгэх газрын хэмжээ, байршлыг тооцоолно.

в. Үйлдвэрлэлд ашиглах ой модны хэрэгцээ

Мод бэлтгэлийн үйлдвэрлэл, модон зүсмэл материал, төрөл бүрийн бэлдцийн үйлдвэрлэлд ашиглагдах ой модны хэрэгцээг тооцоолно.

Ажилбар 4.3.2. Ойн сан бүхий газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ

Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ хийх аргазүйн дагуу тухайн сумын нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд ойн сангийн тохиромжтой байдлын үнэлгээг шинэчлэн хийнэ.

Дээрх үнэлгээний зураг дээр ойжуулахаар төлөвлөсөн газар, тусгай хамгаалалттай газар нутаг дахь ойн төлөвлөлтийн зургуудыг давхцуулж, нэгдсэн зураг, харьцуулсан хүснэгт гаргана.

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 4.4. Ойн сан бүхий газрын төлөвлөлт Ажилбар

Ажилбар 4.4.1 Ойн сан бүхий газрын хил заагийг тогтоох

Ойн тухай хуулийн 8 дугаар зүйлийн 8.5.2 дахь хэсэгт заасны дагуу хот суурины 30 км доторх ойн сан, ашиглалтын болон хамгаалалтын бүсийн хил заагийг тогтоон зураглана.

Ажилбар 4.4.2 Ойг нөхөн сэргээх, ойн зурвас байгуулах

“Ойн менежментийн улсын ерөнхий төлөвлөгөө” болон “Ойн үндэсний хөтөлбөр”- ийн хүрээнд нөхөн сэргээх, ойн зурвас байгуулах арга хэмжээг төлөвлөнө.

Ажилбар 4.4.3. Ой ашиглалт

Ой ашиглалтын төлөвлөгөөг Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө, аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд туссан арга

хэмжээтэй уялдуулж, тухайн сумын ойн нөөц, хэрэгцээ шаардлага, үйлдвэрлэлийн хүчин чадалд тохируулан төлөвлөнө.

10.2.8. Усан сан бүхий газрын газар зохион байгуулалтын төлөвлөлт

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 5.1. Ерөнхий хэсэг

Усны сан бүхий газрын эрх нь нийтээр ашиглах төрийн өмчийн эрхийн харилцаагаар зохицуулагдах ба “Иргэний хууль”, “Газрын тухай” хуулийг үндэслэн нийтээр дундаа, нийтээр хэсгээр гэрээний үндсэн дээр ашиглах эрхтэй байхаар төлөвлөлтөд тусгана.

Усны нөөцийн ашиглалт, хамгаалалт, усан сан бүхий газрын төлөвлөгөөг тохиромжтой байдал болон хэрэгцээт байдлын үнэлгээнд тулгуурлан салбаруудын бодлогын баримт бичигт тусгагдсан зорилт арга хэмжээг, хэрэгжүүлэхээр боловсруулна.

Ажилбар 5.1.1. Усны нөөц болон усны сан бүхий газрын нөөц

Гадаргын болон газрын доорх усны нөөцийг тодорхойлохдоо усны нөөц /нуур, мөсөн гол, голын ус, газрын доорх ус гэх мэт/, голын ай сав, тэжээлийн горим, нөхөн сэлбэгдэх байдал зэргийг хүснэгт/26/-ийн дагуу улсын хэмжээнд хийгдсэн судалгаа болон орон нутагт хэрэгжсэн төсөл, хөтөлбөр, болон бусад яам, агентлагийн үйл ажиллагааны хүрээнд хийгдсэн судалгааны материалыг үндэслэн тодорхойлно. /Хүснэгт 42/

Хүснэгт 42. Улсын хэмжээний усны нөөцийн судалгаа /Жишээ/

Эдийн засгийн бүсүүд	Усны сан бүхий газрын хэмжээ	Усны сан бүхий газрын эзлэх хувь	Байгалийн усны нийт нөөц шоо.км	Гадаргын ус, шоо.км				Газрын доорх ус		1км ² буюу 100 га-д ногдох усны нөөц. шоо.м
				Гол мөрний усны нөөцийн хэмжээ шоо.км	Үүнээс ашиглаж болох	Нуурын усны нөөцийн хэмжээ	Мөс төл, мөсөн голын усны нөөц	Ул хөрсний	Ашиглах боломжит	
Улсын дүн	681543	0.44	609.6	34.6	5.0	500.0	62.9	12.1	5.61	7896

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 5.2. Усны сан бүхий газрын хэрэгцээт байдал болон тохиромжтой байдлын үнэлгээ

Ажилбар 5.2.1. Усны хэрэгцээт байдал

Усны хэрэгцээт байдлыг дараах байдлаар тодорхойлно. Үүнд:

а. Хүн амын унд ахуйн усны хэрэглээ

Усны эрэлт, хэрэгцээг тооцоолохдоо цаашдын хүн амын өсөлттэй уялдуулж тооцно. Ингэхдээ хүн амын унд, ахуйн усны хэрэглээний Монгол улсын стандарт хэмжээг харгалзан үзнэ.

Ирээдүйн унд ахуйн усны эрэлт хэрэгцээг хүн амын өсөлт, шилжилт хөдөлгөөний хандлага, усны хүртээмж, хангамжийн өөрчлөлт болон нэг хүний хоногийн усны хэрэглээ зэрэгт үндэслэн тодорхойлох ба унд ахуйн ус хэрэглээний ирээдүйн төлөв байдлыг тодорхойлохдоо гурван хувилбарыг /хүн амын өсөлтийн төсөөллийн дээд, дунд, доод хэмжээнд үндэслэн/ тооцож гаргана.

Мөн хот суурин газрын цэвэрлэх байгууламжийн хэрэгцээ шаардлагыг тооцно.

б. МАА салбар, бэлчээр усжуулалт

Малын тоо толгойн өсөлтөөс үүссэн усны хомстлыг бууруулахад шаардлагатай байгаа шинээр худаг барих, эвдэрсэн худгийг сэргээн засварлах газрын байршил, хүчин чадал, хөрөнгө оруулалтын хэрэгцээг тооцоолно.

в. Усалгаатай газар тариалан хөгжүүлэх хэрэгцээ

Тариалангийн аж ахуйн таримал бүрт усалгааны систем шинээр байгуулах эсвэл ажиллагаагүй, эвдэрсэн усалгааны системийг засаж сэргээх газрын байршил, хүчин чадал, технологийн шийдэл, хөрөнгө оруулалтын хэрэгцээг тооцоолно.

г. Уул уурхай, аж үйлдвэрийн салбарын ус хангамж ба цаашдын хэрэгцээ

Уул уурхайн үйл ажиллагаанд ашиглах шаардлагатай усны хэмжээ хэрэгцээг тооцоолно. Мөн хүдэр боловсруулах, төмөрлөгийн болон газрын тосны зэрэг хүнд үйлдвэрүүдэд шаардлагатай ус хангамжийн хэрэгцээг тооцоолно.

д. Усны эрчим хүч

Усан цахилгаан станц байгуулснаар үйлдвэрлэж чадах цахилгаан эрчим хүчний дээд хэмжээ болон сум, бүс нутаг, аймаг, улсын хэмжээнд усны эрчим хүчнээс ашиглах шаардлагатай байгаа эрчим хүчний хэрэгцээ, шаардлагыг тооцоолно.

Ажилбар 5.2.2. Хөв цөөрөм байгуулахад тохиромжтой байдлын үнэлгээ

Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ хийх аргазүйн дагуу тухайн сумын нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд шинээр хөв цөөрөм байгуулах тохиромжтой байдлын үнэлгээг шинэчлэн хийнэ.

Дээрх үнэлгээний зураг дээр усан сан бүхий газрын төлөвлөлтийн зургуудыг давхцуулж, нэгдсэн зураг, харьцуулсан хүснэгт гаргана.

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 5.3. Усны сан бүхий газрын төлөвлөлт

Ажилбар 5.3.1. Усны нөөц, гол мөрний урсац бүрэлдэх эхийг хамгаалах

Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн төлөвлөлттэй уялдуулж усны урсцын эх бүрэлдэх газар нутгийг тусгай хамгаалалттай газарт авах газрын байршил, тоо хэмжээг төлөвлөнө.

Ажилбар 5.3.2. Усархаг намгархаг газруудыг хамгаалах

Олон улсын конвенцод бүртгэгдсэн газар нутгийн ашиглалт, хамгаалалтын нөхцөлийг сайжруулах талаар Монгол улс хүлээсэн үүргээ биелүүлэхэд чиглэсэн арга хэмжээг төлөвлөнө.

Ажилбар 5.3.3. Усалгаатай газар тариаланг хөгжүүлэх

Хөдөө аж ахуйн газрын суурин аж ахуйн төлөвлөлттэй уялдуулж шинэ техник, технологийг нэвтрүүлэх, газрын чанарыг сайжруулах, үйлдвэрлэлийн бүтээгдэхүүний хэмжээ, чанарыг дээшлүүлэхэд онцгойлон анхаарч, төлөвлөнө.

Ажилбар 5.3.4. Хүн амын ундны усны хангамжийг сайжруулах, цэвэрлэх байгууламжийг сайжруулах

Ус хангамжийн шинээр ашиглах эх үүсвэрийг холбогдох байгууллагаас хийсэн судалгааны үр дүнд үндэслэн, цаашдын ашиглалтын горим, шаардлагыг тодорхой тусгаж өгнө.

Ажилбар 5.3.5. Усан сан, хөв, цөөрөм байгуулж усан хангамжийг сайжруулах

Хөв цөөрөм байгуулах тохиромжтой газрын үнэлгээгээр тогтоогдсон газруудад нарийвчлан судалгаа, шинжилгээ хийж, шинээр хөв цөөрөм байгуулсан газрын байршил, хүчин чадал, хөрөнгө оруулалтыг тооцоолж бэлчээр, тариалангийн газрын төлөвлөлттэй уялдуулан төлөвлөнө.

Мөн томоохон гол мөрний усны түвшин нэмэгдэх үед бий болсон илүүдэл усыг ашиглаж, нуур, цөөрөм байгуулах, усжуулалтын суваг, шуудуу байгуулах ажлын техник, технологийн нарийвчилсан судалгааг хийж, шаардлагатай зардал, хүн хүчний тооцоог хийж, гарах үр өгөөжийг тооцоолж, төлөвлөнө.

Усан сан бүхий газрын шинээр хөв цөөрөм байгуулах тохиромжтой байдлын үнэлгээний зурагтай хөв цөөрөм байгуулахаар төлөвлөсөн газар, тусгай хамгаалалттай газар нутаг дахь усан сангийн төлөвлөлтийн зургуудтай давхцуулж, нэгдсэн зураг, харьцуулсан хүснэгт гаргана.

Ажилбар 5.3.6. Усан сан бүхий газрын хамгаалалтыг сайжруулах

Усны сан бүхий газрын хамгаалалтын болон эрүүл ахуйн бүсийн дэглэм, хил заагийг тодорхой харуулсан самбар, тэмдэглэгээ, хамгаалалтын хашаа, хайс байгуулах ажлын хэмжээ, шаардлагатай зардал, хүн хүч, хугацаа зэргийг нарийвчлан төлөвлөнө.

Усны сан бүхий газрын хамгаалалтын болон эрүүл ахуйн бүсэд иргэн, аж ахуйн нэгж байгууллагад олгосон газар ашиглалтын судалгаанд үндэслэн тэдгээрийн байршлыг шилжүүлэх, нүүлгэх арга хэмжээг төлөвлөнө.

Ажилбар 5.3.7. Усан сан бүхий газарт аялал жуулчлал хөгжүүлэх

Аялал жуулчлал, зам, шугам сүлжээний газруудын төлөвлөлтүүдтэй уялдуулж усан замын аялал, спорт загасчлал, мөсөн шагай, цана, тэшүүрийн спорт, наадам, фестиваль зохион байгуулах, онгон зэрлэг байгалиар аялж буй гадаад, дотоодын жуулчдын хэрэгцээ, шаардлагыг хангасан усан замын маршрут, отоглох байр, амрах газар болон гол мөрний дагуух угтуул баазуудыг төлөвлөнө. Мөн гол мөрний дагуу аюулгүй байдлыг хангах анхааруулга, самбар, тэмдэглэгээг байршуулах, хог хаягдлыг цуглуулах цэг зэрэг газрын байршлыг тодорхой зайд төлөвлөнө. Ингэхдээ шаардлагатай хөрөнгө оруулалт, үйл ажиллагаа эрхлэх иргэд, аж ахуйн нэгж, байгууллагын нөөц боломжийг харгалзаж үзнэ.

10.2.9. Тусгай хэрэгцээний газрын газар зохион байгуулалтын төлөвлөлт

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 6.1. Ерөнхий зүйл

Тусгай хэрэгцээний газрын ашиглалт, хамгаалалт, мөрдөх дэглэм, “Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай” болон бусад холбогдох бусад хууль тогтоомжоор зохицуулагдана.

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 6.2. Тусгай хэрэгцээний газрын төлөвлөлт

Ажилбар 6.2.1. Улсын тусгай хамгаалалттай газар

Улсын тусгай хамгаалалтад авах газрыг төлөвлөхдөө Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн үндэсний хөтөлбөр, Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөтэй уялдуулан төлөвлөнө.

Ажилбар 6.2.2. Тусгай хэрэгцээний газар

Улсын тусгай хамгаалалттай газраас бусад тусгай хэрэгцээний газар болох улсын хилийн зурвас газар, шинжлэх ухаан сорилт туршилтын газар, цаг уур орчны шинжилгээний газар, цөмийн төхөөрөмж барих зориулалтаар олгох газар, аймаг

дундын отрын бэлчээр, чөлөөт бүс, хилийн боомтын бүс, үндэсний хэмжээний томоохон бүтээн байгуулалт, дэд бүтцийн төсөл, хөтөлбөр хэрэгжүүлэх газар, аюултай хог хаягдлын төвлөрсөн байгууламж барих газрын байршлыг тогтоож, төлөвлөхдөө “Газрыг улсын тусгай хэрэгцээнд авах, гаргах журам”, “Газар зохион байгуулалт хийх журам”-ыг тус тус баримтална.

Ажилбар 6.2.3. Орон нутгийн тусгай хэрэгцээний газар

Сум, орон нутгийн тусгай хэрэгцээний газрыг тэлэх, шинээр авах, гаргах газрын хэмжээ, байршил, зориулалт, түүнийг ашиглах, хамгаалах арга хэмжээг төлөвлөнө.

Улсын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө, аймгийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд туссан улсын болон орон нутгийн тусгай хэрэгцээний газрын төлөвлөлтийн арга хэмжээнүүдтэй нийцүүлж төлөвлөнө.

Орон нутгийн тусгай хэрэгцээний газрын байршлыг тогтоож, төлөвлөхдөө “Газрыг орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авах, газрын кадастрын мэдээллийн санд бүртгэх заавар”-ыг баримтална.

10.2.10. Аялал, рекреацийн нөөц бүхий газрын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 7.1. Ерөнхий зүйл.

Аялал, рекреацийн нөөц бүхий газрын ашиглалтын эрх, үүргийг Монгол улсын Үндсэн хууль, Иргэний хууль, Газрын тухай хуулиудаар тодорхойлно.

Аялал, рекреацийн нөөц бүхий газрын төлөвлөгөөг боловсруулахдаа хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичгүүдэд туссан арга хэмжээ, заалтуудыг үндэслэнэ.

Аялал жуулчлалын үндсэн ангиллууд:

Аялал жуулчлалын ангиллыг газар зүйн зарчим, шинж чанар, аялал жуулчлалын урсгал, аяллын зорилго, аялах хөдөлгөөн, тээврийн хэрэгсэл, жуулчдын буудаллах газар, аялах хугацаа зэргийг харгалзан дараах байдлаар ангилна. Үүнд:

1.Газар зүйн зарчмаар нь: 1.1. Дотоодын, 1.2. Олон улсын

2.аяллын зорилгоор нь: 2.1. Рекреацийн, 2.2. Рекреаци-амралт, 2.3. Танин мэдэхүйн амралт (экскурсийн), 2.4. Мэргэжил - ажил хэргийн, 2.5. Шинжлэх ухааны, 2.6. Спорт амралт, 2.7. Худалдааны аялал, 2.8. Экстрим-экзотик-адал явдлын, 2.9. Шашин зан үйлийн.

3.аялах хөдөлгөөн, тээврийн хэрэгслээр нь: 3.1. Явган аялал, 3.2. Нисэх онгоцны, 3.3. Усан тээврийн, 3.4. Авто тээврийн, 3.5. Галт тэрэгний, 3.6. Унадаг дугуйн, 3.7. Ердийн хөсгийн 3.8. Холимог;

4.буудаллах газраар нь: 4.1. Зочид буудлын, 4.2. Отелийн, 4.3. Сувиллын газрын, 4.4. Кемпинг (гэр), 4.5. Майхан, асрын, 4.6. Малчны гэрийн;

5.аялах хугацаагаар нь: 5.1. Түр хугацааны, 5.2. Удаан хугацааны,

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 7.2. Аялал рекреацийн нөөцийн үнэлгээ, тохиромжтой байдлын үнэлгээ, бүсчлэл

Ажилбар 7.2.1. Аялал-рекреацийн нөөцийн ерөнхий үнэлгээ

Байгаль, цаг уурын суурь судалгааны сэдэвчилсэн зураг, статистик мэдээ, нийгэм эдийн засгийн мэдээллүүдийг ашиглан дараах аялал рекреацийн нийтлэг нөөцийг тогтооно. Үүнд:

Байгаль, уур амьсгалын нөөц: Ландшафтын бүрдлүүд (ландшафтын төрөл, ландшафтын тааламжтай тухтай байдал гэх мэт), цаг хугацааны нөөц (аялахад тохиромжтой сар, улирал), орон зайн нөөц (газар зүйн өргөрөг, нарны радиаци гэх мэт) спорт цогцолбор, ресорт байгуулахад тохиромжтой газар (цана, биатлон, уулын цана, сноуборд, ууланд авирах, мөсөнд авирах, мөсний тэшүүр, усан завины бааз, спортын цогцолбор, ресорт гэх мэт),

Ус зүйн нөөц: Гадаргын усны сүлжээ (булаг, шанд, гол, мөрөн, баянбүрдэн байршил, тархац гэх мэт),

Рашаан ус болон усны экосистемийн үйлчилгээний нөөц: эмчилгээний рашаан ус, булаг, гол, нуурын эмчилгээний шавар, бусад байгалийн эмчилгээний нөөцүүд, наран шарлагын газар гэх мэт,

Ойн экосистемийн үйлчилгээний нөөц: тусгай хамгаалалттай газар нутгийн ой, байгалийн дурсгалт газрын ой, хамгаалалтын бүсийн ой, хот, суурины ой, нуур, гол, мөрний дагуух ой, бургас, бут сөөгөн ой гэх мэт,

Уул зүйн сүлжээний нөөц: уул, уулархаг, тал газар, гуу жалга, хэрчигдэл бүхий газар, түүх, соёлын дурсгал бүхий газар, элсэн сувилал, курорт гэх мэт,

Биологийн нөөц: амьтны аймаг, ургамлын аймаг,

Нийгэм, соёлын нөөц: амралтын газар, амарч байрлах бусад газар, дэд бүтэц, түүх соёлын өв, дурсгал, хүний хүчин зүйлээр бий болсон хиймэл ландшафтын бүрдэл (үндэс, угсаатан, зан үйл, хоолны соёл, гар урлал, музей, галерей, төрөл бүхийн соёлын хөшөө дурсгал гэх мэт); зугаа цэнгээний үйлчилгээ (соёлын ордон, ресторан, баар, шөнийн клуб, боулинг, спорт клуб, автомат тоглоомын танхим гэх мэт),

Зам тээврийн нөөц: агаарын тээвэр (онгоцны буудал, онгоц нисэх буух хугацаа, улирлын цагийн хуваарь гэх мэт төмөр замын тээвэр (Төмөр замын сүлжээ, галт тэрэгний ирэх, буцах хугацаа, улирлын цагийн хуваарь гэх мэт) авто замын тээвэр (авто замын сүлжээ, хот хооронд болон орон нутгийн шуудан үйлчилгээ, цагийн хуваарь, шатахуун түгээх станц, авто засвар, хоолны газар, амрах газар гэх мэт).

Аялал рекреацийн нөөцийн ерөнхий үнэлгээг /хүснэгт 43/-ийн дагуу тодорхойлно.

Хүснэгт 43. Аялал рекреацийн нөөцийн ерөнхий үнэлгээ

Сумын товч мэдээлэл	
Сумын газар нутгийн хэмжээ	..... км ²
Хүн ам	..... мянга
Сумын нэр	..... сум
Аялахад тохиромжтой хугацаа	..... сар (Уур амьсгалын хувьд)
Аялал жуулчлалын үйлчилгээний байгууллагын тоо	
Жуулчны баазын тоо	Нийт .... жуулчны бааз, ... гэр, байшин, ... ортой
Амралтын газрын тоо	Нийт .... амралтын газар, ... гэр, байшин, ... ортой
Рашаан, сувиллын үйлчилгээ үзүүлдэг газрын тоо	Нийт .... рашаан, сувиллын газар, ... гэр, байшин, ... ортой
Хүүхдийн зуслан	Нийт .... хүүхдийн зуслан,..... хүүхэд нэг зэрэг авах хүчин чадалтай
Зочид буудлын тоо	Нийт .... зочид буудал, ... өрөө,..... ортой
Дэд бүтэц	

Зам тээвэр	Хатуу хучилттай зам: байршил..... , хэмжээ ..... КМ, Агаарын тээвэр: нисэх буудал ..... , байршил..... , Усан тээвэр: боомтын байршил..... , чиглэл..... , хүчин чадал..... , Авто зам дагуух үйлчилгээний газар: ШТС ..... Авто засвар ..... Хоолны газар ..... Амрах газар .....
Усан хангамж	Усан хангамжийн эх үүсвэрийн тоо..... , усны чанар ямар эсэх? Сайн / Дунд / Муу
Цахилгаан хангамж	Төвийн эрчим хүчний системд холбогдсон эсэх? Тийм / Үгүй
Соёлын нөөц /Нөөц боломжуудыг бичнэ/	
Түүх соёлын дурсгалт газар	
Хиймэл ландшафт бүхий газар	
Зугаа цэнгээний үйлчилгээний газар	
Аялал жуулчлалын боломжит нөөц /Нөөц боломжуудыг бичнэ/	
Түүх, соёлын нөөц	
Байгалийн нөөц /Тусгай хамгаалалттай газар нутаг/	
Биологийн нөөц /амьтан, ургамал/	
Уул зүй, ус, ойн экосистемийн нөөц	
Аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх үндсэн нөөц /Нөөц боломжуудыг бичнэ/	
Голлох үзмэр	
Амралтын цэгүүд	
Давуу тал	
Дагалдах бизнесүүд	
Хөгжүүлэх боломжтой аяллууд	

Ажилбар 7.2.2. Аялал, рекреацийн нөөц ашиглалтын чанарын үнэлгээ

Аялал, рекреацийн төрөл бүрээр тухайн суманд байгаа гол, гол аялал жуулчлалын бүтээгдэхүүний нэр төрлийг нэг бүрчлэн бичиж харгалзах чанарын үнэлгээг 1-5 оноогоор /Хүснэгт 44/-ийн дагуу үнэлнэ.

Хүснэгт 44. Аялал рекреацийн нөөц ашиглалтын чанарын үнэлгээ хийх

Аймаг	Сум	Аялал рекреацийн төрөл	Аялал-рекреацийн нөөцийн гол бүтээгдэхүүний нэр төрөл	Чанарын үнэлгээ	Нийт оноо
		Эко аялал жуулчлал	1.	..... (1-5 оноо)	
			2.	..... (1-5 оноо)	
			...		
		Олзворын ангийн аялал жуулчлал	1.	..... (1-5 оноо)	
			2.	..... (1-5 оноо)	
			...		
		Түүх соёлын аялал жуулчлал	1.	..... (1-5 оноо)	
			2.	..... (1-5 оноо)	
			...		
		Рашаан сувиллын аялал жуулчлал	1.	..... (1-5 оноо)	
			2.	..... (1-5 оноо)	
			...		
		Бусад аялал жуулчлал	1.	..... (1-5 оноо)	
			2.	..... (1-5 оноо)	

...

Ажилбар 7.2.3. Аялал рекреацийн бүс нутгийн тохиромжтой байдлын үнэлгээ

Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ хийх аргазүйн дагуу тухайн сумын нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд аялал рекреацийн нөөцийн үнэлгээ, тохиромжтой байдлын үнэлгээг шинэчлэн хийнэ.

Ажилбар 7.2.4. Аялал, рекреацийн нөөцийн үнэлгээнд тулгуурласан бүсчлэл

Аялал рекреацийн нөөцийн ерөнхий үнэлгээ болон нөөц ашиглалтын үнэлгээгээр өндөр үнэлгээ авсан 2-3 аялал рекреацийн нөөцийг дангаар болон холимог байдлаар тухайн сумын нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд бүсчилж зураглана. Аялал рекреацийн бүсчлэлийн зураглалыг /Хүснэгт 45/-ийн дагуу тохиромжтой байдлын үнэлгээний зурагтай харьцуулж, дүн шинжилгээ хийнэ.

Хүснэгт 45. Аялал рекреацийн ерөнхий бүсчлэл

Аялал рекреацийн ерөнхий бүсчлэл	Талбай мян.га	Хамрагдах газар нутаг
Нийт		

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 7.3. Аялал жуулчлалын бүс нутгийг хөгжүүлэх төлөвлөлт

Ажилбар 7.3.1. Экологийн аялал /экотуризм/-ын бүс нутгийг хөгжүүлэх төлөвлөлт

Экологийн аяллын бүс нутгийн төлөвлөлт хийхдээ хүрээлэн буй орчиндоо ээлтэй, хариуцлагатайгаар аялж эвдэрч сүйрээгүй газар нутаг дэвсгэрт байгалийн үзэмжит тансаг байдал, байгаль түүх соёлын дурсгалын үнэ цэнийг таньж мэдэх, судлах, таашаал авах, хүрээлэн буй орчинд “зөөлөн” нөлөө үзүүлэх, орон нутгийн иргэдийн аж ахуй амьдрал, нийгэм-эдийн засгийг байдлыг дэмжсэн арга хэмжээнүүдийг төлөвлөнө. Экотуризм нь дараа төрлүүдээс бүрдэнэ. Үүнд:

1. Байгалийн танин мэдэхүйн аялал;
2. байгалийн нөөцөд суурилсан экстрим аялал;
3. эрүүлжих аялал;
4. онгон байгальд аялах аялал;
5. хосолмол аялал;

Экстрим аялал жуулчлалын газар нутгийн хөгжүүлэхдээ байгалийн хүнд нөхцөлд хүний хүч чадлыг сорих, хатуужил суух зорилго бүхий аяллуудыг дараах экстрим аяллуудын хүрээнд төлөвлөнө. Үүнд:

Экстрим аялал жуулчлалын газар нутгийн хөгжүүлэхдээ байгалийн хүнд нөхцөлд хүний хүч чадлыг сорих, хатуужил суух зорилго бүхий аяллуудыг дараах экстрим аяллуудын хүрээнд төлөвлөнө. Үүнд:

-Усны экстрим аялал:

- Усны цанаар усан дээгүүр гулгах;
- Дайвинг буюу нуурын гүнд шумбах;

- Уулын ширүүн урсгалтай голоор хөнгөн хийт завиар аялах гэх мэт;
- Газрын экстрим аялал:
  - Хаданд авирах аялал;
  - Бартаат замын авто аялал;
  - Уулын цанаар гулгах;
  - Сноубоард;
  - Агуйн аялал гэх мэт;
- Агаарын экстрим аялал:
  - Сонгодог шүхрийн аялал;
  - Группийн акробат;
  - Фристайл гэх мэт;

Онгон байгалийн аялал жуулчлал нь нийтлэг түгээмэл аялал, тусгай зөвшөөрлийн аялал гэж ангилагддаг байна. Нийтлэг түгээмэл аялалд тусгай хамгаалалттай газар нутгийн зөвшөөрөгдсөн бүсэд геологийн өвөрмөц тогтоц, байгалийн дурсгал бүхий хүний сонирхлыг татах өндөр түвшний газруудыг хамруулна.

Онгон байгалийн тусгай зөвшөөрлийн аялал нь тусгай хамгаалалттай газар нутагт ихэвчлэн явагддаг, огт хөндөгдөөгүй эсвэл маш бага хөндөгдсөн байгалийн иж бүрдэл, геологийн өвөрмөц тогтоц, байгалийн дурсгал бүхий хүний сонирхлыг татах өндөр түвшний онгон газар нутаг, усны мандал дахь аяллын зөвшөөрлийн тодорхой хугацааны давтамжтайгаар (5 жилд 1 удаа гэх мэт) аялах эрхийн тусгай зөвшөөрөлтэй, аялагчдын тооны хязгаарлалтай, экологийн танин мэдэхүйн аяллыг төлөвлөнө.

Ажилбар 7.3.2.Түүх соёлын дурсгалт газрыг түшиглэн аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх бүс нутгийн төлөвлөлт

Нэгдсэн үндэстний байгууллагын Боловсрол, Шинжлэх ухаан, Соёлын байгууллагын баталсан “Соёлын өв”-ийн 3 ангиллын дагуу түүх соёлын дурсгалт газрыг төлөвлөнө. Үүнд: - Хөшөө дурсгал (түүх, урлаг, шинжлэх ухааны хувьд нэрд гарсан, бүх талын үнэт ач холбогдол бүхий уран барилга, сүрлэг чимэглэлийн уран баримал, уран зургийн бүтээл, археологийн олдвор, бичээс, агуй болон цогцолбор дурсгал)

-Архитектурын чуулга (түүх, урлаг, шинжлэх ухааны хувьд нэрд гарсан бүх талын үнэт ач холбогдол бүхий салангид буюу нэгдмэл барилга байгууламж, уран барилгын цогцолбор)

-Дурсгалт газар (хүний болон хүн, байгалийн хамтарсан бүтээлүүд, мөн түүх, гоо зүй, угсаатны судлалын хувьд нэрд гарсан бүх талын үнэт ач холбогдол бүхий археологи, түүхийн дурсгалт газрыг багтаасан бүс нутаг) гэж ангилсан байна.

-Ажилбар 7.3.3.Рашаан сувиллын аялал рекреацийн бүс нутгийн төлөвлөлт

Тухайн сумын нутаг дэвсгэрт үйл ажиллагаа байгаа рашаан сувиллын газрууд, тэдгээрийн хүрэлцээ, хангамж болон рашаан сувиллын тусламж үйлчилгээ авах хэрэгцээ шаардлагад нийцүүлж дараах төлөвлөлтүүдийг хийнэ. Үүнд:

-Олон улсын, улсын, бүсийн, аймгийн, сумын түвшинд ашиглагдах рашаан, сувиллын нөөц, боломжийг хөгжүүлэхэд шаардлагатай дэд бүтцийг

төлөвлөх /харилцаа холбоо, зам тээвэр, цахилгаан, инженерийн шугам, сүлжээ, барилга байгууламж гэх мэт/;

-орчны тохижилт, ногоон байгууламж, ландшафтын төлөвлөлт хийх;

-эдийн засгийн үр өгөөжийг тооцож, шаардлагатай хөрөнгө оруулалтыг төлөвлөх /эрүүл мэндийн салбарт үзүүлэх нөлөө, улсын болон орон нутгийн төсөвт үзүүлэх нөлөө гэх мэт/;

-газрын кадастрын судалгаа хийх, шаардлагатай зардал тооцоо, ажиллах хүчийг төлөвлөх;

-рашаан, сувиллын аялал рекреацийн бүсийн эрүүл, аюулгүй байдлыг хангах, хамгаалах хашаа, хайс барих зэрэг арга хэмжээнүүдийг төлөвлөх зэрэг ажлууд багтана.

Ажилбар 7.3.4.Олзворын ангийн аялал-рекреацийн бүс нутгийн төлөвлөлт

Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн яамнаас тогтоосон агнуурын бүсэд холбогдох хууль, тогтоомж, тухайн салбарын үйл ажиллагааны төлөвлөгөөтэй уялдуулан төлөвлөлтийг хийнэ.

10.2.11.Хамгаалалтын бүсийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөлт

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 8.1.Ерөнхий зүйл

Хамгаалалтын бүсийн газрын ашиглалтын эрх, үүргийг Монгол улсын Иргэний хууль, Газрын тухай, Усны тухай, Ойн тухай, Эрчим хүчний тухай, Авто замын тухай хуулиудаар тодорхойлно.

Тус хууль, журам, дүрмээр тогтоосон хамгаалалтын болон эрүүл ахуйн бүсүүдийн талаар хийсэн судалгаануудыг үндэслэж /хэрвээ хийгдээгүй бол шинээр хамгаалалтын бүсүүдийг тогтоож, зураглах/ түүн дотор дагаж мөрдөх дэглэмийг сахиулах арга хэмжээ болон газар, байгалийн нөөцийг ашиглах зориулалт, хэмжээг тус тус тодорхой зааж өгч, төлөвлөнө.

Хамгаалалтын болон эрүүл ахуйн бүсэд үйл ажиллагаа явуулж буй иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагын газар, байгалийн нөөцийн ашиглалтын байдалд хийсэн дүн шинжилгээ хийсний үндсэн дээр хязгаарлалт, хориглолтын арга хэмжээг төлөвлөнө.

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 8.2. Хамгаалалтын бүсийн төрөл, дэглэм, хэмжээ.

Усан сан бүхий газар, ойн сан бүхий газар, зам, шугам сүлжээний газарт холбогдох хууль, асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагаас тогтоосон дэглэмийг баримтална.

Ажилбар 8.2.1.Усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүсийн төрөл, дэглэм, хэмжээ

а.Усан сан бүхий газрын хамгаалалтын болон эрүүл ахуйн бүсийг дараах төрөл, хэмжээгээр тогтооно. Үүнд:

- Эрүүл ахуйн бүс;
- Усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс;
- Үерийн хамгаалалтын бүс;

б.Усны эх, ундарга, нөөцийг хомстох, бохирдохоос хамгаалах, хүн амыг үер усны аюулаас сэргийлэх зорилгоор усны сан бүхий газар, усны эх үүсвэрт хамгаалалтын бүс тогтооно. Хамгаалалтын бүсийг дотор нь онцгой хамгаалалтын

бүс ба энгийн хамгаалалтын бүс гэж хоёр ангилна /Хүснэгт 46/.

Хүснэгт 46. Усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс

Д/д	Хамгаалалтын бүс	Хамгаалалтын бүсийн өргөн	Хууль, эрхзүйн үндэслэл
Онцгой хамгаалалтын бүс			
1	Булаг, шанд	50 м <	Усны сан бүхий газар, усны эх үүсвэрийн онцгой болон энгийн хамгаалалтын, эрүүл ахуйн бүсийн дэглэмийг мөрдөх журам
2	Гол, горхи	50 м <	
3	Нуур, урсцын тохируулгатай усан сан	100 м <	
4	Гол мөрний урсац бүрэлдэх эх хэсэгт	Усны хагалбарын хилээр	
5	Хот суурин газрын нутаг дэвсгэр дэх усны сан бүхий газар	100 м <	
6	Үерийн хамгаалалтын далангаас	50 м <	
7	Үерийн хамгаалалтын суваг, түүний хамгаалалтын далангаас	< 30 м	
Энгийн хамгаалалтын бүс			
8	Булгийн энгийн хамгаалалтын бүс	200 м <	Усны сан бүхий газар, усны эх үүсвэрийн онцгой болон энгийн хамгаалалтын, эрүүл ахуйн бүсийн дэглэмийг мөрдөх журам
9	Голын энгийн хамгаалалтын бүс	200 м <	
10	Нуурын энгийн хамгаалалтын бүс	200 м <	
11	Нийслэл болон аймгийн төвийн хот суурины нутаг дэвсгэр дэх усан сан бүхий газар	< 500 м	

в. Хүн амын үнд ахуйн ус хангамжийн эх үүсвэрийн нөөц хомстох, бохирдохоос хамгаалах зорилгоор төвлөрсөн болон төвлөрсөн бус ус хангамжийн эх үүсвэрт эрүүл ахуйн бүс тогтооно. Эрүүл ахуйн бүс нь хориглолтын ба хязгаарлалтын бүсээс тогтооно. /Хүснэгт 47/

Хүснэгт 47. Ус хангамжийн эрүүл ахуйн бүс

Д/д	Эрүүл ахуйн бүс	Эрүүл ахуйн бүсийн өргөн	Хууль, эрхзүйн үндэслэл
Хориглолтын бүс			
1	Төвлөрсөн ус хангамжийн эх үүсвэр	100 м <	Усны сан бүхий газар, усны эх үүсвэрийн онцгой болон энгийн хамгаалалтын, эрүүл ахуйн бүсийн дэглэмийг мөрдөх журам
2	Хот суурин газрын төвлөрсөн бус ус хангамжийн эх үүсвэр	50 м <	
Хязгаарлалтын бүс			
3	Төвлөрсөн ус хангамжийн эх үүсвэрт гадаргын усыг ашиглавал түүний эргээс	200 м <	Усны сан бүхий газар, усны эх үүсвэрийн онцгой болон энгийн хамгаалалтын, эрүүл ахуйн бүсийн дэглэмийг мөрдөх журам
4	Нийт урт нь 40 км-ээс бага урсгал усны ус хангамжийн эх үүсвэрт	Ус хурах талбайг бүхэлд нь хамааруулна	
5	Төвлөрсөн ус хангамжийн дамжуулах, түгээх шугам хоолойн тэнхлэгээс хоёр тийш	5 м	

6	Хот суурин газрын төвлөрсөн бус ус хангамжийн эх үүсвэр	200 м <
---	---	---------

Ажилбар 8.2.2. Ойн сан бүхий газрын хамгаалалтын бүсийн төрөл, дэглэм, хэмжээ

Ойн сангийн хамгаалалт, ашиглалтын хэлбэр, экологи эдийн засгийн ач холбогдлыг нь харгалзан хамгаалалтын бүсийн ой, ашиглалтын бүсийн ой гэж ангилна. /Хүснэгт 48/

Хүснэгт 48. Ойн сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс

Д/д	Хамгаалалтын бүсийн ойн төрөл	Тайлбар	Хууль, эрхзүйн үндэслэл
1	Цармын бүслүүрийн ой	Усны хагалбар дахь байгаль орчны тэнцлийг хангах, хөрсний эвдрэлээс сэргийлэх зорилгоор цармын бүслүүрийн хил заагийг тогтооно	Ойн тухай хууль
2	Тусгай хамгаалалттай газрын болон сургалт, судалгааны зориулалттай ой		
3	Хориотой зурвасын ой	Нуур, рашаан, булаг, шандны ундаргын эргэн тойрон болон голын эргээс хоёр тийш 1000 метрийн доторх ой, улсын чанартай авто болон төмөр замын дагуу хоёр талын 100 метрийн доторх ой	
4	Заган ой		
5	Баянбүрдийн ой		
6	100 га хүртэлх хэмжээний төгөл ой, бут, сөөг		
7	30 хэмээс илүү налуу газрын ой		

Ажилбар 8.2.3. Шугам, сүлжээний газрын хамгаалалтын бүсийн төрөл, дэглэм, хэмжээ

Эрчим хүчний шугам сүлжээний аюулгүй ажиллагааг хангах, хүн, амьтан осолдохоос урьдчилан сэргийлэх зорилгоор /Хүснэгт 49/-д туссаны дагуу хамгаалалтын зурвас тогтооно.

Хүснэгт 49. Шугам сүлжээний газрын хамгаалалтын зурвас

Д/д	Шугам сүлжээ	Хүн оршин суудаггүй газраар өнгөрөх нөхцөлд	Хүн оршин суудаг газраар өнгөрөх нөхцөлд	Дэд станц, дулаан дамжуулах төв, хуваарилах байгууламж	Газар дээр ил байрласан	Газар дор байрласан	Усан дор байрласан	Ой мод цэцэрлэг дундуур өнгөрөх нөхцөлд
		Шугамын захын утаснаас хоёр тийш		Тал бүр тийш	Шугамаас хоёр тийш			Шугамын захын утаснаас хоёр тийш

1.	Цахилгаан дамжуулах шугам:	10 м	2 м	10 м			15 м
	а/ 10 хүртэл кв	15 м	4 м	15 м			15 м
	б/ 35 кв	20 м	5 м	20 м			15 м
	в/ 110 кв	25 м	6 м	25 м			15 м
	г/ 220 кв	30 м	10 м	30 м			15 м
д/ 440-500 кв							
2.	Кабель шугам				10 м	2 м	100 м
3.	Дулааны шугам:						
	а/ 400 мм хүртэл голчтой			10 м	4 м	3 м	
	б/ 400 мм-ээс дээш голчтой			10 м	5 м	4 м	

Ажилбар 8.2.4. Төмөр замын хамгаалалтын бүсийн төрөл, дэглэм, хэмжээ

Төмөр замын хөдөлгөөн, ачилт буулгалтын ажлыг хэвийн байлгах, төмөр замыг осол сүйрлээс хамгаалах, орчин тойронд нь учирч болох хохирлыг багасгах, хүн ам, мал амьтны аюулгүй бүсийг гол замаас 2 тийш 500 хүртэл метрийн өргөнтэй тогтооно.

Төмөр замын аюулгүйн бүсэд малын бэлчээр; төмөр замд холбогдолгүй үйлдвэрлэл, үйлчилгээ; аюул хөнөөлтэй бодис үйлдвэрлэх, хадгалах; ачих буулгах объект барих; суурьшлын бүс, төмөр замын байгууллага байгуулах үйл ажиллагаа төлөвлөхийг хориглоно. Суурьшлын бүс, төмөр замын байгууллага байгуулах үйл ажиллагааг хот суурины тэг гортигоос гадна төлөвлөхийг зөвшөөрнө.

10.2.12. Газар, байгалийн нөөц эдэлбэрийн зүй ёсны эрхийн төлөвлөлт

Дэд бүрэлдэхүүн 9.1. Зүй ёсны эрх

Газар, байгалийн нөөц эдэлбэрийн зүй ёсны эрхийн бүртгэлийг газар, ус, ой, бэлчээр, хадлан зэрэг байгалийн нөөцийг арвижуулан өсгөж, ашиглан хамгаалах, аялал жуулчлал эрхлэх, эрчимжсэн аж ахуй эрхлэх, үйлдвэр, үйлчилгээг түүхий эд үйлдвэрлэл, бэлтгэн нийлүүлэлтийн гинжин хэлхээнд шаардлагатай нутаг дэвсгэрийг засаг захиргааны нэгжийн хил хязгаараас үл хамааруулан төрөлжүүлэн, аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө болон сумын газар зохион байгуулалтын тухайн жилийн төлөвлөгөөтэй уялдуулан төлөвлөнө.

Иргэд олон нийтийн оролцоотой тухайн нутаг дэвсгэр дэх зүй ёсны эрхийн зориулалтын төрлүүдийг нарийвчлан тодорхойлж, санал асуулга авна. Үүнд “Газар, байгалийн нөөц эдэлбэрийн зүй ёсны эрхийг зориулалтаар нь бүртгэн баталгаажуулах түр заавар”-ыг баримтална.

10.2.13. Дүйцүүлэн хамгаалах арга хэмжээний төлөвлөлт

Дэд бүрэлдэхүүн 10.1. Ерөнхий зүйл

Дүйцүүлэн хамгаалах арга хэмжээний төлөвлөлтийг “Биологийн олон янз байдлын үндэсний хөтөлбөр” болон бусад холбогдох хууль тогтоомжийн хүрээнд хийнэ.

Ажилбар 10.1.1. Үндэслэл

Ашиглалтын нөлөөллийг зохистой бууруулахын тулд нөлөөллөөс зайлсхийх, нөлөөллийг бууруулах болон нөхөн сэргээх арга хэмжээг хэрэгжүүлэхийн хамт үлдэгдэл нөлөөллийг дүйцүүлэн хамгаалах шаардлагатай. Ландшафтын төвшний

төлөвлөлт буюу экологийн бүс нутгийн үнэлгээ нь нөлөөллийг бууруулах эдгээр алхмуудыг зохистой хэрэгжүүлэх үндэс болно.

Ажилбар 10.1.2. Дүйцүүлэн хамгааллын дараах зарчим

- 1.Нөлөөллийгбууруулах дарааллыг ашиглах: Нөлөөллөөс зайлсхийх, бууруулах/нөхөн сэргээх, дүйцүүлэн хамгаалах;
- 2.Нөлөөллийг бууруулах дарааллыг ашиглахад экологийн бүс нутгийн буюу ландшафтын байгаль хамгаалах зорилтыг авч үзэх;
- 3.Биологийн олон янз байдлын хувьд урт хугацааны үр дүнд хүрэх;
- 4.Талуудын оролцоог хангах;
- 5.Экологийн хувьд “ижил” буюу “дүйцэхүйц” байх;
- 6.Дүйцүүлэн хамгаалал нь нөлөөлөлд өртсөн бүс нутагт хэрэгжих.

Дэд бүрэлдэхүүн 10.2. Дүйцүүлэн хамгаалах арга хэмжээний төлөвлөлт

Дүйцүүлэн хамгаалах арга хэмжээг нөлөөлөл илрэх, онцгой үр дагавар үүсэх чухал эрсдэл илэрсэн тохиолдолд төлөвлөнө.

Дүйцүүлэн хамгаалах арга хэмжээ нь дараах төрөлтэй байна. Үүнд:

- 1.Ургамалжуулах /экологийн үнэ цэнийн тодорхой зорилтод хүрэхийн тулд доройтсон газрыг дахинургамалжуулах/ болон талбайн гадна нөхөн сэргээх /экоосистемийн үйл явцыг засах, хөл газрын ургамал, өвчин, зэрлэг амьтны менежментийг хэрэгжүүлэх/ талбайн менежмент
- 2.газар худалдан авах /хамгаалах зорилгоор газар худалдаж авах, хамгааллын гэрээ хэлэлцээр болон бусад эрхзүйн гэрээнд нэгдэх/
- 3.судалгаа /нөлөөлөлд өртсөн байгаль орчны үнэ цэнийг хадгалах менежмент, шийдвэр гаргах үйл явцад шууд дэмжлэг үзүүлэхэд чиглэсэн байх/

Ажилбар 10.2.1. Ургамалжуулах болон талбайн менежмент

Энэ төрөлд дахин ургамалжуулах /доройтсон газарт байгалийн ургамал нөмрөгийг дахин ургуулах/ болон нөхөн сэргээх /экоосистемийн үйл явцыг засч сайжруулах, хөл газрын ургамал, өвчин, зэрлэг амьтны менежмент/ зэрэг үйл ажиллагаа багтана. Дүйцүүлэн хамгаалж буй газрын байгаль орчны үнэ цэнийг биетээр сайжруулах зорилготой.

Ажилбар 10.2.2. Судалгаа

Судалгааны төсөл нь санал болгож буй төслийн байгаль орчинд үзүүлэх нөлөөлөл тодорхойгүй байх нөхцөлд мөн тодорхой нөлөөллийг бууруулах эсвэл зайлсхийх болон багасгах арга хэлбэрийг тодорхойлоход шинжлэх ухааны үндэслэлтэй судалгаа мэдээлэл шаардлагатай байх нөхцөлд дүйцүүлэн хамгааллын арга хэмжээнд тооцогдоно. Судалгааны хүрээнд шинэ мэдээлэл хуримтлагдах нь төсөл санаачлагч нарт одоо байгаа дүйцүүлэн хамгааллын арга хэмжээг үргэлжлүүлэн хэрэгжүүлэх хэрэгцээг бууруулах эсвэл ирээдүйд хэрэгжиж болох төслийн дүйцүүлэн хамгааллаас зайлсхийхэд ач холбогдолтой.

Дэд бүрэлдэхүүн 10.3. Дүйцүүлэн хамгаалах арга хэмжээний төлөвлөлт

Дүйцүүлэн хамгаалах арга хэмжээний төлөвлөлтөд дараах асуудлуудыг тусгана.Үүнд:

-Дүйцүүлэн хамгаалалд анхаарах биологийн олон янз байдал, тэдгээрийн төсөл хэрэгжихээс өмнөх суурь нөхцөл байдал,

-биологийн олон янз байдлын хувьд ямар эерэг үр дүнд хүрэх, хэмжих шалгуурууд, биологийн олон янз байдлын мониторингийн төлөвлөгөө,

-бологийн олон янз байдлын хувьд эерэг үр дүнд хүрэх арга хэмжээ, үйл ажиллагааны төлөвлөгөө,

-арга хэмжээ, үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх арга зам, үйл ажиллагааг санхүүжүүлэх төсөв /Хүснэгт 50/

Хүснэгт 50.Дүйцүүлэн хамгаалах төлөвлөгөөний загвар

Дүйцүүлэн хамгаалах газрын байршил, хэмжээ /га/	Дүйцүүлэн хамгаалах зорилт	Хамгааллын арга хэмжээ	Арга хэмжээний цар, хэмжээ	Нэгжийн өртөг	Нийт зардал (сая.тө)	Хэрэгжүүлэх хугацаа ба давтамж	Хариуцах эзэн

10.3.13 Хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө боловсруулах

10.3.13.1.Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөнд газрын нэгдмэл сангийн ангилал тус бүрээр энэхүү аргачлалын дагуу төлөвлөсөн нийт арга хэмжээг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг үе шаттайгаар хэрэгжүүлэх арга хэмжээ, хугацаа, шалгуур үзүүлэлт, хүрэх үр дүн, хариуцах эзэн, шаардагдах төсөв зардал зэрэг мэдээллийг агуулсан үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг энэ арга зүйн Хавсралт 2-ын дагуу боловсруулж нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний хамт сумын ИТХ-аар хэлэлцүүлж батлуулна.

10.3.14.Цахим системд бүртгэх

10.3.14.1.Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг цахим системд бүртгэх асуудлыг “Газрын нэгдмэл сангийн удирдлагын нэгдсэн цахим системийн үйл ажиллагааны журам”-аар зохицуулна.

10.3.14.2.Мэргэжлийн байгууллага нь цахим системд зурагласан ерөнхий төлөвлөгөөний арга хэмжээ, бүсчлэлийн зурган мэдээллийн давхаргын атрибут агуулгын бүрэн бүтэн байдал, геометр, топологи алдаа зэргийг шалгаж мэдээллийн сангийн загвар, стандартад нийцүүлэн зурагласан байна.

10.3.14.3.Аймгийн газрын алба, сумын газрын даамал төлөвлөсөн арга хэмжээг цахим системд бүрэн зурагласан эсэхэд хяналт тавьж ажиллана.

10.3.14.4.Хэрэв иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаас нутаг дэвсгэрийн төлөвлөгөөний эцсийн шатны тайланг хэлэлцүүлэх явцад өөрчлөлт хийх, нэмж тусгах санал гарсан тохиолдолд уг өөрчлөлтийг иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын тэмдэглэлийн үндэслэн хийх бөгөөд хурлын тэмдэглэлийн хуулбарыг цахим системд заавал хавсарган засварыг хийнэ.

10.3.14.5.Аймгийн газрын алба Сумын Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлаас баталсан нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг цахим системд баталгаажуулна.

Арван нэг. Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагаар дүгнэлт гаргуулах

11.1.Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад хүргүүлэхийн өмнө аймгийн газрын алба, сумын газрын даамал нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний эцсийн шатны тайланд захилагчийн хяналтыг хийж, ажлын хэсгээр хэлэлцүүлэн дүгнэлт, зөвлөмж гаргаж, мэргэжлийн байгууллага болон тус байгууллагад албан бичгээр хүргүүлнэ.

11.2.Мэргэжлийн байгууллага нь төлөвлөгөөний эцсийн шатны тайланг

аймгийн газрын алба болон сумын газрын даамлын гаргасан дүгнэлтийн хамт газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад албан бичгээр хүргүүлж мэргэжлийн дүгнэлт гаргуулна.

11.3.Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага дүгнэлт гаргуулах хүсэлтийг хүлээн авсан өдрөөс хойш 30 хоногт багтаан шийдвэрлэнэ. Нэмэлт судалгаа, мэдээлэл шаардлагатай тохиолдолд уг хугацааг 30 хүртэл хоногоор нэмж сунгаж болно. Төлөвлөгөөний тайлан тоон зургийн иж бүрдэл дутуу, цахим системд байршуулаагүй тохиолдолд дүгнэлт гаргахгүй буцаана.

Арван хоёр. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг баталгаажуулах, хүлээлгэн өгөх

12.1.Аймгийн газрын алба, сумын газрын даамал газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагын дүгнэлтийн дагуу засвар өөрчлөлтийг бүрэн хийсэн эсэхэд хяналт тавьж сумын Иргэдийн Төлөөлөгчдийн хурлаар хэлэлцүүлж, батлуулах ажлыг зохион байгуулна.

12.2.Сумын Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагын мэргэжлийн дүгнэлтийг үндэслэн тогтоол гаргаж, нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг баталгаажуулна. Тогтоолын агуулгад сумын Засаг даргад нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг сумын тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд тусгаж, хэрэгжүүлэх талаар тусгана.

12.3.Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө цахим системд батлагдсны дараа мэргэжлийн байгууллага батлагдсан нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний иж бүрэн тайланг тоон болон хэвлэмэл байдлаар сумын Засаг даргын тамгын газар, сумын Газрын даамал, аймгийн газрын алба, Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад тус бүр 1 хувийг холбогдох журам, зааврын дагуу хүлээлгэн өгнө.

Арван гурав. Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх

13.1.Аймгийн газрын алба, сумын газрын даамал нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг цахим системд бүртгэгдсэний дараа иргэд, олон нийтэд сурталчлах, хэрэгжилтийг хангах, хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөний дагуу сумын тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд холбогдох арга хэмжээнүүдийг тусгаж, хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай зардлыг орон нутгийн төсөвт тусгуулах ажлыг зохион байгуулна.

13.2.Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх ажлын хүрээнд гүйцэтгэх үйл ажиллагааг Хүснэгт 51-д заасан дэд үе шатны дагуу хийж гүйцэтгэнэ.

Хүснэгт 51.Төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны дэд үе шат, гүйцэтгэх ажил, хугацаа (сараар)

Үе шат	Дэд үе шат	Хийгдэх ажил	Норматив хугацаа
Үе шат 9: Төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх 5-7 жил	9.1 Төлөвлөгөөний талаар олон нийтэд сурталчилгаа, танилцуулга хийх	9.1.1 Сумын газрын даамал төлөвлөгөөг иргэд, олон нийтэд жигд сурталчлах, хэрэгжилтийг хангах ажлыг зохион байгуулна.	Жил бүр
	9.2 Тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд	9.2.1 Сумын тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд холбогдох арга	Жил бүр

	“Хэрэгжүүлэх хэмжээ”-ний төлөвлөгөөний тусгах арга дагуу	хэмжээнүүдийг тусгах ажлыг зохион байгуулна.	
--	--	--	--

Арван дөрөв. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний хэрэгжилтэд мониторинг, үнэлгээ хийх

14.1.Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний хэрэгжилтэд хяналт тавих ажлын хүрээнд гүйцэтгэх үйл ажиллагааг Хүснэгт 52-д заасан дэд үе шатны дагуу хийж гүйцэтгэнэ.

Хүснэгт 52.Зураг төсөлжүүлэлтийн дэд үе шат, гүйцэтгэх ажил,хугацаа (сараар)

Үе шат	Дэд үе шат	Хийгдэх ажил	Норматив хугацаа
Үе шат 10: Мониторинг, үнэлгээ 5-7 жил	10.1. Нутаг дэвсгэрийн төлөвлөгөөний хэрэгжилтэнд хяналт-шинжилгээ хийх, үр дүнг үнэлнэ	10.1.1.Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө болон хэрэгжилтийг Газар зохион байгуулалт хийх журмын дагуу зохион байгуулна.	Жил бүр
	10.2.Төлөвлөгөөнд нэмэлт өөрчлөлт оруулах	10.2.1.Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөнд Газар зохион байгуулалт хийх журмын дагуу тодотгол хийх шаардлагатай тохиолдолд өөрчлөлт оруулах.	-
	10.3.Мониторинг, үнэлгээний эцсийн дүгнэлт	10.3.1.Төлөвлөгөөний хэрэгжилтийг эцэслэн дүгнэх	5-7 жилд

10.4.Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний хэрэгжилтийн үнэлгээг аймгийн газрын алба нь мэргэшсэн болон зөвлөх зэрэгтэй хөндлөнгийн төлөвлөлтийн мэргэжилтнээр гүйцэтгүүлж болно. Хэрэгжилтийн үнэлгээний тайланг газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад хүргүүлнэ.

10.5.Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний хэрэгжилт хамгийн бага хувиар тооцоход: эхний 3 жилд 20-40%, тав дэх жилд 40-60%, 6-7 дах жилд 60-85% биелэх үндсэн шаардлага тавина.

10.6.Үнэлгээний үр дүнгээр 2-оос дээш удаа гүйцэтгэлийн хамгийн бага хувьдаа хүрээгүй тохиолдолд нутаг дэвсгэрийн төлөвлөгөөнд засвар өөрчлөлт хийнэ. Аймгий газрын алба, сумын газрын даамал тодотгол хийх саналаа төлөвлөлтийн мониторинг, хэрэгжилтийн үнэлгээнд түшиглэн төсөв хөрөнгө оруулалтын эх үүсвэрийн хамт боловсруулан сумын иргэдийн Төлөөлөгчдийн хурлаар батлуулах ажлыг зохион байгуулна.

___оОо___

БАТЛАВ

БАТЛАВ

.....АЙМГИЙН ГАЗРЫН ХАРИЛЦАА,
 БАРИЛГА, ХОТ БАЙГУУЛАЛТЫН ГАЗРЫН
 ДАРГА

.....АЙМГИЙН.....СУМЫН
 ЗАСАГ ДАРГА

.....
 (Овог,нэр)

.....
 (Овог,нэр)

.....АЙМГИЙН .....СУМЫН НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ
 БОЛОВСРУУЛАХ АЖЛЫН ДААЛГАВАР

20.... оны .... сарын .....өдөр

Дугаар

..... хот

№	Ажлын нэр, төрөл	Тайлбар, даалгавар
1.	Ажил гүйцэтгэх үндэслэл	Газрын тухай хуулийн 24 дэх зүйлийн 24.1-д заасан Газар зохион байгуулалтын цогц үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх, “Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэр, түүний удирдлагын тухай хууль”-ийн 18 дахь зүйлийн 18.1.2-ын “з”-д заасан нутаг дэвсгэрийнхээ газрыг зүй зохистой ашиглах, үржил шимийг нь дээшлүүлэх, байгаль орчныг хамгаалах бусад арга хэмжээний цогцолбор хөтөлбөрийг батлах, “е”-д заасан Бүсчилсэн хөгжлийн стратегитай нутаг дэвсгэрийнхээ эдийн засаг, нийгмийн хөгжил, хэтийн төлөвийг уялдуулах асуудлыг хэлэлцэн шийдвэрлэх, Засгийн газрын 2024 оны 92 дугаар тогтоолоор баталсан “Газар зохион байгуулалт хийх журам” нь “Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө”-ний үндэслэл болно.
2.	Ажлын зорилго, шийдвэрлэх асуудал	.....сумын байгалийн нөөц, нөхцөл, уур амьсгал, газар ашиглалтын онцлог, нийгэм, эдийн засаг, соёл, амьдралын уламжлалт хэв маяг, онцлогийг судлан тодорхойлж, газар ашиглалтын хэрэгцээт болон тохиромжтой байдлын үнэлгээнд үндэслэн иргэд, олон нийтийн жигд оролцоотойгоор нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал, бусад бодлогын баримт бичигт тулгуурласан сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулахад энэхүү аргазүйн зорилго оршино.
3.	Баримтлах зарчим	<ul style="list-style-type: none"> • Иргэдийн аюулгүй орчинд, сайн сайхан амьдрах нөхцөлийг хангах; • Иргэд, олон нийтийн оролцоог хангасан, хүний эрх, жендерийн тэгш байдлыг хангасан, ардчилсан, хэрэгжихүйц байх; • Байгаль орчинд ээлтэй байх; • Үр ашигтай байх; • Орон нутгийн өрсөлдөх чадварыг дэмжихийн зэрэгцээ өнөө ба ирээдүй хойч үеийн хэрэгцээг хангасан тогтвортой хөгжлийг баримталсан байх; • Ил тод нээлттэй байх; • Хяналт, үнэлгээ хийх боломжтой байх; • Оновчтой бодлогын хувилбарт үндэслэн зорилго, зорилт, хүрэх үр дүн, шалгуур үзүүлэлт, хэрэгжүүлэх арга зам, үе шат, түүнд шаардлагатай нөөцийг нарийвчлан төлөвлөсөн, улс, орон нутгийн хөгжлийн бодлого, хэтийн зорилт, хөтөлбөрт тусгагдсан арга хэмжээ, үр дүнг хангахад чиглэсэн байх; • Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний зураг төсөл түүнтэй холбоотой бусад суурь судалгааны мэдээллүүд нь геодезийн байрлал, өндрийн нэгдсэн тогтолцоонд зохиогдсон байх.

4.	Ажлын хамрах хүрээ	.....аймгийн .....сумын нийт нутаг дэвсгэр ..... га талбайг хамарна.
5.	Ажил гүйцэтгэх хугацаа	Эхлэх хугацаа: 20.... оны ..... сарын ..... өдөр Дуусах хугацаа: 20.... оны.....сарын..... өдөр
6.	Гүйцэтгэх ажлын хэмжээ	<p>Гүйцэтгэх ажлын хэмжээ нь ГЗБГЗЗЕГ-ын даргын 2024 оны 10 дугаар сарын 24-ны өдрийн А/304 дүгээр тушаалаар батлагдсан “Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний аргачлал”-д заасан үе шат бүрээр тодорхойлогдох бөгөөд дараах үе шаттай байна.</p> <p>1. БЭЛТГЭЛ ҮЕ ШАТ</p> <p>Бүх шатны газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг судлах, уялдуулах</p> <p>Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг боловсруулахдаа улс, бүс, аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй нарийвчлан тодруулж түүнд нийцүүлэн, сумын газар зохион байгуулалтын тухайн жилийн төлөвлөгөөнд шууд тусгаж, хэрэгжүүлэх боломжийг бүрдүүлнэ.</p> <p>Хөгжлийн бодлогын баримт бичиг, гадаад, дотоодын төсөл хөтөлбөрүүдийн үйл ажиллагааны тайланг судлах, уялдуулах</p> <p>Улс, бүс, аймаг, сумын чанартай бодлогын баримт бичгийг судлаж тухайн сумтай холбоотой бодлого, арга хэмжээ, үйл ажиллагааны жагсаалтыг гаргана. Ялангуяа тухайн суманд хэрэгжиж буй, зохих эрх бүхий этгээдээр албан ёсоор батлагдсан хөгжлийн хөтөлбөр, төлөвлөлтийн баримт бичгийг сайтар судлаж тэдгээрийг хэрэгжүүлэх орон зайн болон газар, байгалийн нөөцийн чадавхийн боломжийг үнэлж дүгнэн, бодит шийдлийг тодорхойлж түүнтэй уялдуулан газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө боловсруулах. Усны нөөцийн менежментийн нэгдсэн төлөвлөгөө, ойн менежмент, бэлчээрийн менежмент эсвэл тусгай хамгаалалттай газар нутгийн менежментийн төлөвлөгөө, түүнчлэн холбоос нутаг, нүүдлийн зүйлийн талаар хийсэн судалгааны үр дүнд тогтоосон газар нутгууд гэх мэт тусгай салбарын менежментийн төлөвлөгөөг судалж төлөвлөгөөнд тусгаж хэрэгжүүлэх, уялдуулах шаардлагатай асуудлуудыг тодорхойлох.</p> <p>Байгалийн нөөц, нөхцөл, төрх байдлыг судлах</p> <p>Улс, аймаг, сумын нутаг дэвсгэр дээр хийгдэж байсан бүх төрлийн байгалийн нөөц, нөхцөл, төрх байдлын судалгааны ажлыг судалж, нэгтгэн газар зүйн мэдээллийн системийг ашиглаж, тоон хэлбэрт оруулж, сэдэвчилсэн зургийн эхний хувилбарыг бэлтгэнэ. Сэдэвчилсэн зураг хийхдээ “Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах аргачлал”-д заасан шалгуур үзүүлэлтүүдийн дагуу зураглана.</p> <p>Нийгэм эдийн засгийн мэдээлэл бүрдүүлэх</p> <p>Хээрийн судалгааны үе шатанд хийгдэх нийгэм, эдийн засгийн судалгаанд ашиглагдах мэдээг байрлалд суурилсан "Нийгэм, эдийн засгийн мэдээллийн сан" болон холбогдох байгууллагуудаас авч, цуглуулна.</p>

Газрын нэгдмэл сан, түүний ашиглалтын суурь судалгаа

Сумын нутаг дэвсгэрт өмнө хийгдэж байсан газар ашиглалттай холбоотой судалгааны тайлан, газрын нэгдмэл сангийн тайлан, газрын кадастрын мэдээллийн сангийн бүртгэл, бусад мэдээллийг цуглуулж, хөдөө аж ахуй, тусгай хэрэгцээ, ой, усны сан бүхий газар, зам шугам сүлжээний газар ашиглалтыг зориулалт бүрээр 1:100000, 1:50000, 1:25000, 1:10000 масштаб, хот суурингийн газар, аялал жуулчлалын газар, уул уурхайн газар, хөдөө аж ахуйн суурин газарт 1:10000, 1:5000, 1:1000 масштаб зэрэг харгалзах хамгийн том масштабтайгаар сэдэвчилсэн зургийн эхний хувилбарыг бэлтгэнэ.

Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ хийх

Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ хийх аргазүй"-н дагуу тухайн сумын нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд буюу том масштабын шаардлагад нийцсэн мэдээллийн нарийвчлалыг хангаж ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээг дээрх арга зүйн дагуу хийнэ.

Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээг дээр дурдсан аргачлалын дагуу газар ашиглалтын дараах төрлүүдээр хийнэ. Үүнд:

- Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ;
- Бэлчээр ашиглалтын газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ;
- Хадлангийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ;
- Газар тариалангийн зориулалтаар ашиглах газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ;
- Хадгалан хамгаалах газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ;
- Эрчимжсэн фермерийн аж ахуй хөгжүүлэх газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ;
- Жимс, жимсгэнэ тариалах газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ;
- Шинээр байгуулах, өргөтгөх, нөөц газар сонгох зорилготой хот, тосгон, бусад суурин газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ;
- Аялал жуулчлалын бүс, замналын тохиромжтой байдлын үнэлгээ;
- Хөв цөөрөм байгуулахад тохиромжтой байдлын үнэлгээ;
- Ойжуулахад тохиромжтой байдлын газрын үнэлгээ;
- Тусгай хамгаалалтад авах зориулалттай газрын тохиромжтой газрын үнэлгээ;
- Инженерийн шугаман байгууламжийн зориулалттай газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ;
- Төлөвлөгөөнд шаардлагатай бусад газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ.

Хэрэгцээт байдлын үнэлгээ хийх

Нийгэм, эдийн засгийн газрын хэрэгцээт байдлыг дараах чиглэлүүдээр тодорхойлно. Үүнд:

Нийгмийндэд бүтцийн газрын хэрэгцээ /сургууль цэцэрлэг, эмнэлэг, соёл, урлаг гэх мэт төрийн байгууллага, ногоон байгууламж, эмийн сан гэх мэт/

- Инженерийн дэд бүтцийн газрын хэрэгцээ /цахилгаан дамжуулах шугам, зам, халуун, хүйтэн усны шугам гэх мэт/
- Шинээр эзэмшүүлэх, өмчлүүлэх газрын хэрэгцээ
- Хүн амын ундны усны хэрэгцээ
- Хүнсний гол нэрийн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ, тариалангийн газрын хэрэгцээ
- Малын тэжээлийн хэрэгцээ, хадлангийн газрын хэрэгцээ
- Худаг, усан сангийн хэрэгцээ
- Бусад шаардлагатай хэрэгцээт байдлын үнэлгээ

Бэлтгэл ажлын тайлан хүргүүлэх

- Мэргэжлийн байгууллага бэлтгэл ажлын тайланг боловсруулж аймгийн газрын алба, сумын газрын даамалд хүргүүлж, дүгнэлт, зөвлөмж гаргуулна.
- Аймгийн газрын алба, сумын газрын даамал бэлтгэл ажлын тайланд захиалагчийн хяналтыг хийж, ажлын хэсгээр хэлэлцүүлэн дүгнэлт, зөвлөмжийг мэргэжлийн байгууллага болон ГЗБГЗЗЕГ-т хүргүүлнэ.

2. ХЭЭРИЙН СУДАЛГААНЫ ҮЕ ШАТ

Хээрийн судалгааны үе шатанд гүйцэтгэсэн ажлын тайланг орон нутгийн удирдлагууд болон ажлын хэсэгт танилцуулна.

Газар ашиглалтын одоогийн байдлыг тодруулах

“Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах аргачлал”- д заасны дагуу газар дээр нь очиж ажиллах, хэмжилт, зураглал, тодруулалт хийх чиглэлүүд, баг бүрэлдэхүүнийг тогтооно. Хээрийн хэмжилт, тодруулалтын ажилд сумын удирдлага, газрын даамал, багийн Засаг дарга нарыг оролцуулах ба шаардлагатай бусад мэргэжилтнүүдийг тэд нартай тохиролцсоны үндсэн дээр оролцуулж, газрын нэгдмэл сангийн ангиллын дагуу байршил, заагийг нарийвчлан зураглана.

Хил зааг тогтоож зураглалыг хийх:

MNS 6317: 2012, MNS 6316:2012 стандартыг ашиглана. Хэмжилт судалгаа зураглал нь сумын нийт нутаг дэвсгэрийг хамарсан газар ашиглалтын төрлүүд түүний хил зааг, байршил тогтоож хэмжилт зураглал хийнэ. Зүй ёсны эрхийн зориулалтын төрлүүд болон газар, байгалийн нөөцийн тархац, хэмжээг төрөл бүрээр нь газар дээр нь иргэдтэй хамтран тогтоож зураглах. Ялангуяа бэлчээрийн улирлын хуваарь, нийтээр болон гэрээгээр ашиглуулах бэлчээр, малчдын өвөлжөө, хаваржаа, зуслан, намаржаа, худаг уст цэг болон бэлчээр ашиглалтын бусад төрлийг хэмжиж зураглан, тэдгээрт байрших малын тоог тухайн оны Мал тооллогын А дансны мэдээллээс авч хүснэгтийн атрибут мэдээлэлтэй холбож Shp файл үүсгэнэ.

Статистик мэдээ цуглуулах:

Бэлтгэл ажлын хүрээнд бэлтгэсэн хүснэгтэн мэдээний загвараар сумын статистикийн мэдээллээс нийгэм эдийн засгийн холбоотой шаардагдах тоон мэдээллийг авна.

Иргэд, олон нийтээс санал авах оролцоог хангах:

Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах аргачлал болон Засгийн газрын 2024 оны 92 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Газар зохион байгуулалт хийх журам”-ын 3.17.1,

3.17.3-т заасны дагуу иргэд олон нийтэд нээлттэй, ил тод мэдээлж, төрийн болон төрийн бус байгууллага, сумдын Засаг дарга нар, олон нийтээс саналыг авна.

Тохиромжтой байдлын үнэлгээг газар дээр тулгах

Бэлтгэл ажлын хүрээнд бэлтгэсэн тохиромжтой байдлын үнэлгээний таарцыг газар дээр тулгаж үзнэ.

Газрын доройтлын зэргийг үнэлэх, зураглах

- ХАА-н газрын доройтол /хөрсний элэгдэл, ялзмаг болон шим тэжээлийн алдагдал/, бэлчээрийн даац хэтрэлт, уул уурхайн сөрөг нөлөөллийн тооцоо судалгаа, газрын байршил талбайн хэмжээг тодорхойлох.
- Тариалангийн талбайн салхи, усны элэгдэл, үржил шимийн алдагдал тодорхойлох
- Бэлчээрийн газрын өөрчлөлтийг үнэлэх фото мониторингийн судалгааны мэдээлэлд үндэслэн бэлчээрийн төлөв байдлыг үнэлэх.
- “Монгол орны зонхилох бэлчээрийн төлөв байдал өөрчлөлтийн загвар”-ыг ашиглан бэлчээрийн өнөөгийн төлөв байдлыг тодорхойлох.
- Зам шугам сүлжээний газрын зэрлэг амьтны байршил, шилжилт хөдөлгөөнд үзүүлж буй сөрөг нөлөөлөл, малчдын нүүдэлд учруулж буй бэрхшээлийн судалгаа, зураг.
- Газар ашиглалтаас усны нөөцийн хомсдол, бохирдолд үзүүлж буй сөрөг нөлөөллийн судалгаа зураг

3. ЭХНИЙ ТӨСӨЛЖҮҮЛЭЛТ

Сумын хөгжлийн төлөв байдалд дүн шинжилгээ хийх

Сумын нийгэм, эдийн засаг, байгаль орчин, дэд бүтэц, газрын харилцааны чиглэлүүдээр CBOT(SWOT) шинжилгээ буюу гадаад, дотоод орчны судалгаа болон ПЭСТЭЛ (PESTEL) болон асуудлын шинжилгээний аргуудыг хослуулан хэрэглэж одоогийн байдал, тулгамдаж буй бэрхшээл, тэдгээрийг шийдвэрлэх нөөц чадавх боломжуудыг тодорхойлно.

Тохиромжтой байдлын үнэлгээ, хэлэлцүүлэг саналд үндэслэн газар ашиглалтын төлөвлөлтийн бүсчлэлийг тогтоох

Хөдөө аж ахуйн газрын төлөвлөлт

Уламжлалт бэлчээрийн мал аж ахуйн бүс

- Улирлын хуваарийн /өвөл-хавар, зун-намар/ сэлгээ тогтоосон бэлчээр
- Сүргийн эргэлт бүтцийн төлөвлөгөө
- Газар сайжруулалтын арга хэмжээ тусгайлан заасан бэлчээр
- Усжуулах шаардлагатай бэлчээр
- Отрын бэлчээр ашиглалтын бүс
- Сэргэх чадавхад суурилсан бэлчээрийн газрын менежментийн арга хэмжээ тусгасан нутаг
- Отрын мал тууврын зам
- Зэрлэг амьтдын дамжин өнгөрөх коридор
- Бэлчээрийн төлөв байдал, төрх байдлыг тодорхойлох
- Бэлчээрийн даац багтаамжыг тооцох /төлөвлөлтийн хугацааны малын тоонд уялдуулах/
- Бусад

Тусгай горимын зохицуулалттай бэлчээр ашиглалтын бүс

- Тусгай горимын зохицуулалттай бэлчээр ашиглалтын бүс /тусгай хамгаалалттай газар нутаг/
- Хорио цээрийн дэглэм тогтоосон бүс
- Отрын бүс нутаг
- Бусад

Эрчимжсэн мал аж ахуйн газрын бүс

- Эрчимжсэн мал аж ахуйн бүс
- **Хагас эрчимжсэн мал ахуйн бүс**

Хадлангийн газрын менежмент

Байгалийн хадлангийн талбай

- Аймаг дундын хадлангийн талбай
- /тусгай хэрэгцээ/
- Сум дундын хадлангийн талбай
- Сумын хадлангийн талбай
- Хөцөөлсөн хадлангийн талбай
- Бусад

Таримал хадлангийн талбай

- Таримал хадлангийн талбай

Сайжруулах хадлангийн талбай

- Нөөшлөх хадлангийн талбай
- Төрх байдлыг сайжруулах талбай
- Өнгөц тордон сайжруулалт хийх талбай
- Үндсэн сайжруулалт хийх талбай
- Хадах хугацаа, сэлгээ хийх талбай
- Бусад

Тариалангийн газрын төлөвлөлт

Атар зэмших талбай, Дахин эргэлтэнд оруулах атаршсан талбай

- Үр тариа
- Төмс, хүнсний ногоо
- Тэжээлийн ургамал
- Тосны ургамал
- Техникийн ургамал
- Эмийн, гоёл чимэглэлийн ургамал
- Бусад

Эргэлтэнд оруулахгүй атаршсан талбай

- Хадгалах талбай
- Түр өөр зориулалтаар ашиглах талбай
- Бусад ангилал руу шилжүүлэх талбай

Тариалангийн талбайн хамгаалалтын зурвас

- Эргэлт-ашиглалтын зурвас /100 м/
- Хамгаалалтын зурвас /500 м/

Тариалангийн талбайг хамгаалах, арчилж тордох, сайжруулах бүс

- Төрх байдлыг сайжруулах шаардлагатай талбай
- Тордон сайжруулалт хийх шаардлагатай талбай
- Бэлчээр, хадлангийн зориулалтаар нөхөн сэргээлт хийх талбай
- Хамгаалалтын ойн зурвас
- Усалгаатай газар тариаланд шилжих талбай
- Тариалангаас бусад ангилал руу шилжүүлэх талбай
- Бусад

ХАА-н барилга, байгууламжийн дэвсгэр газрын төлөвлөлт

Худаг уст цэгийн барилга, байгууламж бүхий бэлчээр

- Уст цэгийн хайгуул хийх нутаг

- Засварлах шаардлагатай худаг уст цэг

Хөв цөөрмийн барилга, байгууламж төлөвлөх бэлчээр

- Бэлчээрийн зориулалтаар шинээр байгуулах хөв цөөрмийн газар
- Бэлчээрийн зориулалттай сэргээн засварлах шаардлагатай хөв цөөрмийн газар

Газар тариалангийн барилга, байгууламжийн дэвсгэр газар /Бүсийн шалгуур хангасан тохиолдолд төлөвлөнө/

- Шинээр услалтын систем байгуулах газар
- Сэргээн засварлах шаардлагатай услалтын системтэй талбай
- ХАА-н бүтээгдэхүүний логистик төв
- Хөдөө аж ахуйн цогцолбор бүс
- Газар тариалангийн зориулалтаар шинээр байгуулах хөв цөөрмийн газар
- Газар тариалангийн зориулалттай сэргээн засварлах шаардлагатай хөв цөөрмийн газар
- Бусад

Хадгалан хамгаалах газрын төлөвлөлт

Газар нөөшлөх бүс

- Зөгийний аж ахуйн бэлчээр
- Ан амьтны үржүүлгийн нутаг
- Ашиглахгүй нөөшлөх нутаг
- Бусад

Чөлөөт ашиглалтын бэлчээрийн бүс

- Чөлөөт ашиглалтын бэлчээр /1.1-ээс 1.5 хүртэлх бүсчлэлд төлөвлөгдөөгүй бусад газар/

Хот тосгон бусад суурины газар төлөвлөлт

- Хот тосгон, бусад суурины газрын газар ашиглалтын байдлыг үнэлж, одоо байгаа хот тосгон, бусад суурины эдэлбэр газрыг тэлэх, өөрчлөх байршил, хэмжээг төлөвлөлтийн хугацааны хүн амын өсөлт, хэрэгцээт байдлын үнэлгээ болон орон нутгийн саналд үндэслэн төлөвлөх
- Хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөний хэрэгжилтийн байдлыг үнэлэх, шаардлага хангахгүй, хэрэгжилт хангалтгүй, хэрэгжиж дууссан эсвэл зохиогдоогүй нөхцөлд хот суурины функциональ бүсчлэлийг Хот байгуулалтын тухай хууль, "Хот тосгоны төлөвлөлт, барилгажилтын норм ба дүрэм" БНБД 30.01.04 дагуу орон нутгийн онцлогт нийцүүлэн тогтоож, төлөвлөх /төлөвлөх эсэхийг захиалагчтай зөвшилцөх/

Суурьшлын бүс

- Хуваарьт эдлэн газартай хувийн сууцны бүс
- Нам давхрын орон сууцны бүс
- Дунд давхрын орон сууцны бүс
- Өндөр давхрын орон сууцны бүс
- Гэр хорооллын бүс
- Бусад

Олон нийт, ажил хэргийн бүс

- Олон нийт, ажил хэргийн бүс
- Худалдаа, ажил хэргийн бүс
- Үйлчилгээний төрөлжсөн бүс
- Тээвэр, бөөний худалдаа, агуулахын бүс
- Бусад

Хот тэлэх нөөц бүс

Ногоон байгууламжийн бүс

- Ногоон байгууламж задгай талбай
- Цэцэрлэгт хүрээлэн, ногоон байгууламжийн бүс

- Тусгай зориулалтын ойн зурвас, талбай
- Бусад

Холимог ашиглалтын бүс

- Үйлдвэр, сууцны холимог бүс
- Худалдаа, үйлдвэр, сууцны холимог бүс
- Үйлдвэр, худалдааны холимог бүс
- Бусад

Инженерийн шугам сүлжээ, зам тээврийн бүс

- Инженерийн шугам сүлжээний бүс
- Инженерийн барилга байгууламжийн бүс
- Гудамж, зам, болон шугаман дэд бүтцийн хамгаалалтын бүс
- Бусад

Тусгай зориулалтын бүс

- Тусгай зориулалтын бүс
- МАА эрхлэхийг хориглох бүс

Хот орчмын ногоон бүс

- Зуслангийн бүс
- Рекреацийн бүс /Амралт зугаалгын бүс/
- Экологийн хязгаарлалттай бүс
- Бусад

Хот орчмын хөдөө аж ахуйн бүс

- Эрчимжсэн мал аж ахуйн бүс
- Хагас эрчимжсэн мал аж ахуйн бүс
- Хучлагат хөрсний ногооны аж ахуйн бүс
- Бусад

Уламжлалт ёс заншлын бүс

- Уламжлалт ёс заншлын болон наадмын талбай
- Уламжлалт ёс заншлын талбайн хамгаалалтын бүс
- Уламжлалт баяр, наадмын морин уралдааны зам
- Бусад

Үйлдвэрийн бүс

- Хөнгөн үйлдвэр
- Хүнд үйлдвэр
- Бусад

Тусгай зориулалттай бүс нутгийн төлөвлөлт

Хог хаягдлын газрын менежментийн бүс

- Төлөвлөж буй хог хаягдлын бүс
- Нөхөн сэргээлт хийхээр төлөвлөж буй хог хаягдлын бүс
- Төлөвлөж буй хог хаягдал боловсруулах үйлдвэрийн талбай
- Хог хаягдлын талбайн хамгаалалтын бүс

Оршуулгын газрын менежментийн бүс

- Төлөвлөж буй энгийн уламжлалт оршуулгын газар
- Төлөвлөж буй тохижилттой уламжлалт оршуулгын газар
- Төлөвлөж буй чандарлах үйлчилгээтэй оршуулгын газар
- Тохижуулалт хийхээр төлөвлөж оршуулгын газар
- Нөхөн сэргээлт хийхээр төлөвлөж буй оршуулгын газар
- Бусад

Тусгай зориулалттай бүс

- Батлан хамгаалах аюулгүй байдлыг хангах зориулалттай газар
- Тэсэрч, дэлбэрэх бодисын агуулахын бүс
- Төлөвлөж буй аюултай хог хаягдлын бүс
- Гадаад улсын дипломат төлөөлөгчийн болон консулын газар, олон улсын байгууллагын төлөөлөгчийн газарт олгосон газар

- Шинжлэх ухаан, технологийн сорилт, туршилт болон байгаль орчин, цаг агаарын төлөв байдлын байнгын ажиглалтын талбай
- Түүх соёлын дурсгалыг хадгалан хамгаалах бүс
- Бусад

Уул уурхайн газрын төлөвлөлт

Уул уурхайн газар /холбогдох хууль, журмын дагуу/

- Ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл лиценз бүхий талбай
- Хайгуулын тусгай зөвшөөрөл лиценз бүхий талбай
- Нөхөн сэргээлт хийхээр төлөвлөж буй эвдэрсэн газар
- Дүйцүүлэн хамгаалах арга хэмжээ авах нутаг
- Бусад

Түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын уурхайн газар /Холбогдох хууль, журмын дагуу/

- Ашиглахаар төлөвлөж буй түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын уурхай
- Хайгуул болон нөөц тогтоолгохоор төлөвлөж түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын уурхай
- Нөхөн сэргээлт хийхээр төлөвлөж эвдэрсэн газар
- Дүйцүүлэн хамгаалах арга хэмжээ авах нутаг
- Бусад

Усны сан бүхий газрын төлөвлөлт

Усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс

- Онцгой хамгаалалтын бүс
- Энгийн хамгаалалтын бүс

Ундны усан хангамжийн эх үүсвэрийн хамгаалалтын бүс

- Эрүүл ахуйн хориглолтын бүс
- Эрүүл ахуйн хязгаарлалтын бүс
- Гадаад тэжээгдэх муж
- Дотоод тэжээгдэх муж
- Бусад

Усны эх газрыг хамгаалах бүс

- Гол, горхины эх газрын хамгаалалтын бүс
- Булаг шандын тархи эх газрын хамгаалалтын бүс
- Усархаг чийглэг газар
- Усны эх газрын хамгаалах тусгай зориулалтын ойн зурвас
- Бусад

Ой сан бүхий газрын төлөвлөлт

Онцгой бүсийн ой

Хамгаалалтын бүсийн ой

Ашиглалтын бүсийн ой

- Ойн нөөцийг ашиглах бүс
- Ойн орчин ашиглах бүс
- Ойн дагалт баялгийг ашиглах бүс
- Ойн газрыг ашиглах бүс
- Бусад

Агро-ойжуулалт хийх менежментийн бүс

- Шинээр ойжуулах бүс
- Мод үржүүлэг, тарьц суулгац бэлдэх талбай
- Агро-ойжуулалт хийх талбай
- Жимс, жимсгэнэ мод, бут тариалах бүс
- Бусад

Ойн нөөцийг хамгаалах, тордох, нөхөн сэргээх менежментийн бүс

- Ойн нөөцийг хамгаалах бүс
- Гал түймрээс хамгаалах зурвас
- Ойг хөнөөлт шавж, ургамлын өвчнөөс хамгаалах ой
- Нөхөн сэргээлт хийхээр төлөвлөж буй ой
- Байгалийн сэргэн ургалтыг дэмжих ой
- Бусад

Аялал жуулчлалын бүсийн төлөвлөлт

Байгалийн нөөц, соёлын өвд тулгуурласан аялал жуулчлалын бүс

- Байгалийн үзэсгэлэн өвд тулгуурласан аялал жуулчлалын бүс
- Соёлын өв нөөцөд тулгуурласан аяллын бүс
- Байгалийн танин мэдэхүйн аялал жуулчлалын бүс
- Бусад

Хил орчмын аялал жуулчлалын бүс

Түүх соёлын ул мөртэй танилцах аялал жуулчлал

- Байгаль түүхийн ул мөртэй танилцах аяллын маршрут
- Газар хөдлөлтийн ул мөртэй танилцах аяллын маршрут
- Түүх соёлын ул мөртэй танилцах аяллын маршрут
- Хүн үүслийн ул мөртэй танилцах аяллын маршрут
- Бусад

Экстрим аялал жуулчлал хөгжүүлэх бүс

- Газрын экстрим аялалын газар
- Агаарын экстрим аялалын газар
- Усны экстрим аялалын газар
- Бусад

Тусгай сонирхлын аялал жуулчлалын бүс

- Ан агнуурын аялал жуулчлалын бүс
- Шувуу ажиглах аялал жуулчлалын бүс, маршрут
- Зэрлэг амьтан ажиглах аялал жуулчлалын бүс
- Эмийн ургамлын аялал жуулчлалын бүс
- Галт уул сонирхогчдын аялал жуулчлалын бүс
- Шашны аялал жуулчлалын бүс
- Бусад

Амралт, эрүүл мэндийн аялал жуулчлалын бүс

- Амралт сувиллын бүс
- Рашаан сувиллын бүс
- Бусад

Зохион байгуулалттай спорт амралтын бүс

- Тэмээн поло аялал жуулчлалын газар
- Гольф тоглох аялал жуулчлалын газар
- Уулын спортын аялал жуулчлалын газар
- Нохой чарганы зохион байгуулалттай аялал жуулчлалын газар
- Орон нутгийн эвент арга хэмжээний аялалын газар
- Бусад

Зам шугам сүлжээний газрын төлөвлөлт

Төмөр замын зурвас газар

Авто замын зурвас газар

Шугам сүлжээний хамгаалалтын бүс

Агаарын тээврийн газар

- Байнгын ажиллагаатай нисэх буудал
- Байнгын бус, нөөц, түр нисэх буудал

Дэд бүтцийн барилга байгууламжийн бүс

Тусгай хэрэгцээний газрын төлөвлөлт

Тусгай хэрэгцээний газар /Аймаг, нийслэлийн нутгийн өөрөө удирдах байгууллага хуулийн хүрээнд шийдвэрлэх боломжгүй бүх газрын төлөвлөлтийг дээд шатны байгууллагын тогтоосон хил заагаар нь төлөвлөх/

- Улсын хилийн зурвас газар
- Хот суурины гаднах улсын батлан хамгаалах болон аюулгүй байдлыг хангах зориулалтаар олгосон газар
- Бүтээгдэхүүн хуваах гэрээний дагуу хайгуулын зориулалтаар ашиглах газрын тосны гэрээт талбай
- Чөлөөт бүсийн газар
- Цөмийн төхөөрөмж барих, ашиглах зориулалтаар олгосон газар
- Бусад

Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн төлөвлөлт

Улсын тусгай хамгаалалтад авах, гаргах бүс нутаг /Зөвхөн тухай шатны/

- Дархан цаазат газар
- Байгалийн цогцолборт газар
- Байгалийн нөөц газар
- Дурсгалт газар

Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутаг /хадгалан үлдээх/

- /Аймаг, нийслэлийн нутгийн өөрөө удирдах байгууллага хуулийн хүрээнд шийдвэрлэх боломжгүй бүх газрын төлөвлөлтийг дээд шатны байгууллагын тогтоосон хил заагаар нь төлөвлөх/

Орон нутгийн тусгай хэрэгцээний газрын төлөвлөлт

Орон нутгийн тусгай хамгаалалтад авах, гаргах бүс нутаг /Зөвхөн тухайн шатны/

- Байгалийн нөөц газар
- Дурсгалт газар

Отрын бэлчээр /Зөвхөн тухай шатны

- Аймаг дундын отрын бэлчээрээс хасах, нэмэх талбай
- Сум дундын отрын бэлчээр
- Сумын отрын бэлчээр
- Бусад

Хадлангийн талбай /Зөвхөн тухайн шатны/

- Улсын тэжээлийн сангийн хадлангаас хасах, нэмэх талбай
- Сум дундын тэжээлийн сангийн хадлангийн талбай
- Сумын тэжээлийн сангийн хадлангийн талбай
- Бусад

Үйлдвэр, уурхай

- Бичил уул уурхай зориулалтаар олгох талбай
- Үйлдвэр, технологийн парк

Аймаг дундын отрын бэлчээр

- /Аймаг, нийслэлийн нутгийн өөрөө удирдах байгууллага хуулийн хүрээнд шийдвэрлэх боломжгүй бүх газрын төлөвлөлтийг дээд шатны байгууллагын тогтоосон хил заагаар нь төлөвлөх/

Улсын тэжээлийн сангийн хадлангийн талбай

- /Аймаг, нийслэлийн нутгийн өөрөө удирдах байгууллага хуулийн хүрээнд шийдвэрлэх боломжгүй бүх газрын

төлөвлөлтийг дээд шатны байгууллагын тогтоосон хил заагаар нь төлөвлөх/

Түүх соёлын дурсгалт газар

- Түүх соёлын дурсгалт газрын хамгаалалтын бүс

Бусад

Дүйцүүлэн хамгаалах шаардлагатай газар нутгийг тогтоох

- Биологийн олон янз байдалд үзүүлэх нөлөөллийг бодитойгоор тогтоож ямар хэмжээний газарт, ямар төрлийн дүйцүүлэн хамгаалах арга хэмжээг, ямар хугацаанд хэрэгжүүлэх зэрэг асуудлуудыг тодорхойлно.
- Хот суурин газар, олборлолтын үйл ажиллагаа явуулж буй газар, дэд бүтцийн газарт дүйцүүлэн хамгаалах шаардлагатай газар нутгийн байршил, зааг, хэмжээг тогтооно.
- Дүйцүүлэн хамгаалах арга хэмжээ тогтоох, төлөвлөлтийн арга хэмжээнд тусгахдаа "Байгаль орчны нөлөөллийн нарийвчилсан үнэлгээ хийх аргачлал"-ыг баримтална.

Хамгаалалтын бүсийн төлөвлөгөө:

Холбогдох хууль журам, дүрмээр тогтоосон хамгаалалтын болон эрүүл ахуйн бүсүүдийн талаар хийсэн судалгаануудыг үндэслэж /хэрвээ хийгдээгүй бол шинээр хамгаалалтын бүсүүдийг тогтоож зураглах/ түүн дотор дагаж мөрдөх дэглэмийг сахиулах арга хэмжээ болон газар, байгалийн нөөцийг ашиглах зориулалт хэмжээг тус тус тодорхой зааж өгч төлөвлөнө.

- Усан сан бүхий газрын хамгаалалтын бүсийн төрөл дэглэм хэмжээ
- Ойн сан бүхий газрын хамгаалалтын бүсийн төрөл дэглэм
- Шугам сүлжээний газрын хамгаалалтын бүсийн төрөл, хэмжээ
- Авто замын хамгаалалтын бүсийн төрөл, дэглэм хэмжээ

Газрын нэгдмэл сангийн экспликацийг гаргах:

- Төлөвлөлтийн үр дүнд газрын нэгдмэл санд орох өөрчлөлтийг харуулсан экспликацийг гаргах

Газрын чанарын өөрчлөлт, доройтлыг тогтоох

- Бэлчээр, тариалан болон атаршсан газар, хот, тосгон бусад суурины газар, улсын тусгай хамгаалалттай газарт газрын төлөв байдал, чанарын улсын хянан баталгаа судалгааны хамгийн сүүлийн үеийн үр дүн, зөвлөмжийг судлана.
- Газрын чанарыг тодорхойлдог арга, стандартыг ашиглан газрын чанарын өөрчлөлт, доройтлыг дараах байдлаар тодорхойлно.
- Газрын төлөв байдал, чанарын хянан баталгааны газрын мониторингийн сүлжээний цэггүй нутаг дэвсгэрт газрын доройтлын индекс LDI -ийг дангаар ашиглан тандан судалгааны аргаар газрын доройтлыг тодорхойлно.

Үүнд:

- Бэлчээрийн ургац, зүйлийн бүрэлдэхүүн, даац багтаамж
- Бэлчээрийн экологийн чадавх
- Бэлчээрийн төлөв байдал өөрчлөлт талхлагдал
- Хөрсний элэгдэл эвдрэл, бохирдол
- Тариалангийн газрын элэгдэл эвдрэл, ашиглалт
- Газрын гадаргын элэгдэл эвдрэл, бохирдол

- Бэлчээрийн фото мониторингийн судалгааанд үндэслэж “Монгол орны зонхилох бэлчээрийн төлөв байдал, өөрчлөлтийн загвар”-ыг ашиглан бэлчээрийн өнөөгийн төлөв байдлыг тодорхойлох. Бэлчээрийн төлөв байдлыг сэргэх чадавхийн ангилалаар байршлын зураг гаргаж талбайн хэмжээг тодорхойлох
- Тохиромжтой байдлын үнэлгээгээр тариаланд тохиромжтой үр дүн гарсан байршлуудаас хөрсний дээж авч төлөв, байдал чанарыг тодорхойлох

Дунд шатны тайлан боловсруулж хүргүүлэх, танилцуулах

- Мэргэжлийн байгууллага хээрийн судалгаа, эхний төсөлжүүлэлтийн үе шатыг хамруулсан дунд шатны гүйцэтгэлийн тайланг боловсруулж аймгийн газрын алба, сумын газрын даамалд хүргүүлнэ.
- Аймгийн газрын алба, сумын газрын даамал дунд шатны тайланд захилагчийн хяналтыг хийж, ажлын хэсгээр хэлэлцүүлэн дүгнэлт, зөвлөмжийг мэргэжлийн байгууллага болон ГЗБГЗЗЕГ-т хүргүүлнэ.

Багийн иргэдийн нийтийн хурлаар хэлэлцүүлэх, зохион байгуулах

Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг боловсруулахад иргэдийн оролцоог хангах үүднээс малчин өрх, тариалан эрхлэгчдийн 45%, үйлдвэрлэл, үйлчилгээ эрхлэгчдийн 25%, сумын ЗДТГ-ын ажилтнуудын 70%-ийг судалгааанд хамруулахаар тооцон судалгаа хийнэ.

Уулзалт, ярилцлага, хэлэлцүүлэг, зорилтот бүлгийн уулзалтуудыг хийж сумын эдийн засгийн үндсэн чиглэлийг гаргана.

Үүнд:

- Эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлэх боломж, сонирхол үр ашгийн тооцоо
- Малын үүлдэр угсааг сайжруулах арга зам, жижиг дунд үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх боломж гарц
- Сумын хэмжээнд чадварлаг боловсон хүчнийг хэрхэн бэлтгэх арга зам
- Хүн амын шилжих хөдөлгөөн сумын эдийн засагт хэрхэн нөлөөлөх болон газар ашиглалтын шинэ хэлбэрээр эдийн засгийг тэлэх зэргээр бусад асуудлууд орно.

Иргэдийн санал бодлыг нутаг дэвсгэрийн төлөвлөгөөнд тусгуулахдаа ашиглалтын олон хэлбэр бүхий газрын хэрэгцээг тодорхойлох нь сумын тогтвортой хөгжилд чухал ач холбогдолтой. Иймээс төлөвлөлтөнд иргэдийн оролцоог хангах үүднээс дараах аргуудыг хэрэглэнэ.

Үүнд: Нүүр тулсан уулзалт, уулзалт ярилцлага, зорилтот бүлгийн хэлэлцүүлэг, асуулгын судалгаа, зорилтот бүлгийн саналаар хийгдсэн зураглал, хэмжилт болон сумын онцлогыг харуулах SWOT дүн шинжилгээ болон PESTEL улс төр, нийгэм эдийн засаг, технологи, хууль эрх зүй, байгаль орчны нөлөөллийн хүчин зүйлийг тодорхойлох шинжилгээг хийнэ

4. ЭЦСИЙН ТӨСӨЛЖҮҮЛЭЛТ

/Судалгааны үр дүнг нэгтгэж төлөвлөгөөний эцсийн хувилбарыг боловсруулна./

Хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөө боловсруулах:

Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөнд газрын нэгдмэл сангийн ангилал тус бүрээр энэхүү аргачлалын дагуу төлөвлөсөн нийт арга

хэмжээг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг үе шаттайгаар хэрэгжүүлэх арга хэмжээ, хугацаа, шалгуур үзүүлэлт, хүрэх үр дүн, хариуцах эзэн, шаардагдах төсөв зардал зэрэг мэдээллийг агуулсан үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг “Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний аргачлал”-ын Хавсралт 2-ын дагуу боловсруулж нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний хамт сумын ИТХ-аар хэлэлцүүлж батлуулна.

Цахим системд бүртгэх

Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг цахим системд бүртгэх асуудлыг “Газрын нэгдмэл сангийн удирдлагын нэгдсэн цахим системийн үйл ажиллагааны журам”-аар зохицуулна.

Мэргэжлийн байгууллага нь цахим системд зурагласан ерөнхий төлөвлөгөөний арга хэмжээ, бүсчлэлийн зурган мэдээллийн давхаргын атрибут агуулгын бүрэн бүтэн байдал, геометр, топологи алдаа зэргийг шалгаж мэдээллийн сангийн загвар, стандартад нийцүүлэн зурагласан байна.

Хэрэв иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаас нутаг дэвсгэрийн төлөвлөгөөний эцсийн шатны тайланг хэлэлцүүлэх явцад өөрчлөлт хийх, нэмж тусгах санал гарсан тохиолдолд уг өөрчлөлтийг иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын тэмдэглэлийн үндэслэн хийх бөгөөд хурлын тэмдэглэлийн хуулбарыг цахим системд заавал хавсарган засварыг хийнэ.

Аймгийн газрын алба Сумын Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлаас баталсан нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг цахим системд баталгаажуулна.

5. ДҮГНЭЛТ ГАРГУУЛАХ

Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагаар дүгнэлт гаргуулах

Төлөвлөгөөний төслийг Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад хүргүүлэхийн өмнө аймгийн газрын алба, сумын газрын даамал нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний эцсийн шатын тайланд захилагчийн хяналтыг хийж, ажлын хэсгээр хэлэлцүүлэн дүгнэлт, зөвлөмж гаргаж, мэргэжлийн байгууллага болон тус байгууллагад албан бичгээр хүргүүлнэ.

Мэргэжлийн байгууллага нь төлөвлөгөөний эцсийн шатны тайланг аймгийн газрын алба болон сумын газрын даамлын гаргасан дүгнэлтийн хамт газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад албан бичгээр хүргүүлж мэргэжлийн дүгнэлт гаргуулна.

Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага дүгнэлт гаргуулах хүсэлтийг хүлээн авсан өдрөөс хойш 30 хоногт багтаан шийдвэрлэнэ. Нэмэлт судалгаа, мэдээлэл шаардлагатай тохиолдолд уг хугацааг 30 хүртэл хоногоор нэмж сунгаж болно. Төлөвлөгөөний тайлан тоон зургийн иж бүрдэл дутуу, цахим системд байршуулаагүй тохиолдолд дүгнэлт гаргахгүй буцаана.

6. АЛБАЖУУЛАЛТ

Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг баталгаажуулах, хүлээлгэн өгөх

Аймгийн газрын алба, сумын газрын даамал газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагын дүгнэлтийн дагуу засвар өөрчлөлтийг бүрэн хийсэн эсэхэд хяналт тавьж сумын Иргэдийн Төлөөлөгчдийн хурлаар хэлэлцүүлж, батлуулах ажлыг зохион байгуулна.

Сумын Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагын мэргэжлийн дүгнэлтийг үндэслэн тогтоол гаргаж, нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг баталгаажуулна. Тогтоолын агуулгад сумын Засаг даргад нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг сумын тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд тусгаж, хэрэгжүүлэх талаар тусгана.

7.	Техникийн шаардлага	<ol style="list-style-type: none"> 1. Хөгжлийн бодлого төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай хууль, Монгол улсын Засгийн газрын 2022 оны 470 дугаар тогтоолоор баталсан “Хөгжлийн бодлогын баримт бичиг боловсруулах нийтлэг журам” 2. “Геодезийн байрлалын сүлжээг WGS-84 солбицол, өндрийн сүлжээг Балтийн тэнгисийн өндрийн тогтолцоонд байгуулж, зураглалыг UTM тусгагт зохионо. 3. ГЗБГЗЗЕГын даргын 2024 оны .....дугаар тушаалаар батлагдсан “Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах арга зүй” 4. ГЗБГЗЗГ-ын 2023 оны 06 дугаар сарын 22-ны өдрийн А/112 дугаар тушаалаар батлагдсан “Газрын нэгдмэл сангийн тоо бүртгэл хөтлөх журам” 5. ГЗБГЗЗГ-ын 2020 оны 02 дугаар сарын 14-ны өдрийн А/40 дүгээр тушаалаар батлагдсан “Газар зохион байгуулалт, хот төлөвлөлтийн цахим систем ажиллуулах журам” 6. “Газрын нэгдмэл сангийн удирдлагын нэгдсэн цахим системийн үйл ажиллагааны ажиллуулах журам” 7. ГХГЗЗГ-ын даргын 2015 оны А/200 дугаар тушаалаар батлагдсан “Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ боловсруулах арга зүй” 8. “Үндэсний стандарт шинээр батлах тухай ”Стандарт, хэмжил зүйн газрын даргын 2021 оны А/36 дугаар тушаал 9. Төлөвлөлтийн зургийг Монгол улсын стандарт “Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний 1:1000, 1:2000, 1:5000 масштабын зургийн таних тэмдэг”: MNS 6316:2012, “Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний 1:25000, 1:50000, 1:100000 масштабын зургийн таних тэмдэг” MNS 6317:2012, “Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний 1:500000, 1:1000000 масштабын зургийн таних тэмдэг” MNS 6315:2012 болон атрибут мэдээллийн тоон өгөгдлийн стандарт 10. ГХГЗЗГ (хуучин нэрээр)-ын даргын 2016 оны А/206 дугаартушаалаар батлагдсан “Улс, бүс, аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний зургийн тоон мэдээлэл боловсруулах заавар” 11. ГХГЗЗГ (хуучин нэрээр)-ын даргын 2015 оны 01 дүгээр сарын 22-ны А/22 дугаар тушаалаар батлагдсан “Газар, байгалийн
----	---------------------	---

		<p>нөөц эдэлбэрийн зүй ёсны эрхийг бүртгэн баталгаажуулах түр заавар”</p> <p>12. Засгийн газрын 2024 оны 92 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Газар зохион байгуулалт хийх журам”, “Газрын төлөв байдал, чанарын улсын хянан баталгаа хийх журам”</p>
8.	Ажлын хяналт шалгалт	<p>1. Аймгийн ГХБХБГ болон сумын Газрын даамал нь “Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах” ажлын захиалагчийн техникийн хяналтыг гүйцэтгэнэ.</p> <p>2. Захилагчийн техникийн хяналтын зардал нь нийт зардлын 5 хувь байна.</p> <p>3. Аймгийн ГХБХБГ болон Газрын даамал нь мэргэжлийн байгууллагын сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах үе шат бүрд дүгнэлт гаргана.</p> <p>4. ГЗБГЗЗЕГ-нь сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний эцсийн шатны тайланд мэргэжлийн дүгнэлт гаргана. /Үе шатны дүгнэлт болон төлөвлөгөөний иж бүрдэл дутуу, цахим системд байршуулаагүй тохиолдолд дүгнэлт гаргахгүй буцаана./</p> <p>5. ГЗБГЗЗЕГ-ын мэргэжлийн дүгнэлтийг үндэслэн “Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө”-ний төслийг сумын иргэдийн Төлөөлөгчдийн хурлаар хэлэлцүүлж төлөвлөгөөг батлуулна.</p>
9.	Хүлээлгэн өгөх материал	<p>Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө цахим системд батлагдсны дараа мэргэжлийн байгууллага батлагдсан нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний иж бүрдлийг тоон болон хэвлэмэл байдлаар сумын Засаг даргын тамгын газар, сумын Газрын даамал, аймгийн газрын алба, Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад тус бүр 1 хувийг холбогдох журам, зааврын дагуу хүлээлгэн өгнө.</p> <p>Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний иж бүрдэл дараах баримт бичгүүдээс бүрдэнэ. Үүнд:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний тайлан 1 боть; • Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний суурь судалгааны тайлан 1 боть /хээрийн судалгааны ажилд ашигласан судалгааны материалуудыг оруулах/; • Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөлтийн зургийн эмхэтгэл 1 боть; • Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө; • Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний баримт бичиг болон төлөвлөлтийн зургийн тоон мэдээлэл, зургийн эхийг бэлтгэсэн прожект файл; /MXD, shapefile/-DVD • Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний цахим системд байршуулж баталгаажсан төсөл; • Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага болон аймгийн газрын алба, сумын газрын даамлын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний үе шат бүрд гаргасан дүгнэлт, зөвлөмж, ГЗБГЗЗЕГ-ын мэргэжлийн дүгнэлт.
10.	Захиалагч байгууллага	<p>1. ....аймгийн .....сумын Засаг даргын Тамгын газар</p> <p>2. .... аймгийн Газрын харилцаа, барилга, хот байгуулалтын газар</p>
11.	Гүйцэтгэгч байгууллага	Газар зохион байгуулалтын Газар зохион байгуулалтын үйл ажиллагаа эрхлэх тусгай зөвшөөрөлтэй мэргэжлийн байгууллага байна.
12.	Санхүүжилт эх үүсвэр	1. Төлөвлөгөө боловсруулах үе шат бүрт явцын дүгнэлт гаргуулж акт үйлдсэний дараа санхүүжилтийг шийдвэрлүүлнэ.

		<p>2. Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах төсөв зардлын 5-аас доошгүй хувийг ажлын үе шатны гүйцэтгэлийн явц, чанарыг шалгах шинжээчдийн баг ажиллуулахад зарцуулна.</p> <p>3. 20..... оны төсвөөс дараах хуваарийн дагуу санхүүжүүлнэ. Үүнд:</p> <p>3.1. Эхний санхүүжилт - ..... хувь /Гэрээ байгуулсны дараа/ 3.2. Хоёр дахь санхүүжилт- ....хувь /Дунд шатны төлөвлөгөөг ажлын хэсгээр хэлэлцүүлж, дүгнэлт зөвлөмж гарсаны дараа/ 3.3. Эцсийн санхүүжилт - ..... хувь /Батлагдсан нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг ГЗБГЗЗЕГ-ын ажил хүлээн авсан акт гарсаны дараа/</p>
13.	Ажлын онцгой нөхцөл	Орон нутгийн ба улсын тусгай хамгаалалттай газар ажиллах бол зөвшөөрөл авах.
14.	Төрийн нууцыг хадгалах, хамгаалах	<ul style="list-style-type: none"> • Төрийн болон албаны нууцын тухай хууль • Монгол улсын төрийн болон албаны нууцыг хамгаалах нийтлэг журам
15.	Даалгаварт тусгагдаагүй ажил	Даалгаварт тусгагдаагүй ажлыг нэмэлт нөхцөлөөр гүйцэтгэнэ.

ХЯНАСАН:

ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ, ГЕОДЕЗИ, ЗУРАГ
ЗҮЙН ЕРӨНХИЙ ГАЗРЫН ГАЗАР ЗОХИОН
БАЙГУУЛАЛТЫН ХЭЛТСИЙН ДАРГА .....

АЙМГИЙН ГАЗРЫН ХАРИЛЦАА, БАРИЛГА,
ХОТ БАЙГУУЛАЛТЫН ГАЗРЫН
ГАЗРЫН УДИРДЛАГЫН ХЭЛТСИЙН ДАРГА .....

.....СУМЫН ЗАСАГ ДАРГЫН ТАМГЫН

ГАЗРЫН ДАРГА .....

БОЛОВСРУУЛСАН:

ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ, ГЕОДЕЗИ, ЗУРАГ
ЗҮЙН ЕРӨНХИЙ ГАЗРЫН ГАЗАР ЗОХИОН
БАЙГУУЛАЛТЫН ХЭЛТСИЙН МЭРГЭЖИЛТЭН .....

АЙМГИЙН ГАЗРЫН ХАРИЛЦАА, БАРИЛГА,
ХОТ БАЙГУУЛАЛТЫН ГАЗРЫН
АХЛАХ МЭРГЭЖИЛТЭН .....

.....СУМЫН ГАЗРЫН ДААМАЛ .....

**СУМЫН НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨНИЙ ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭНИЙ
ТӨЛӨВЛӨГӨӨ**

Д/д	Хугацаа	Гарах үр дүн			Төсвийн /сая төг/	Эх	Хариуцах
		Шалгуур үзүүлэлт /хэмжих нэгж/	Суурь үзүүлэлт	Хугацааны эцэст			
0	2	3	4	5	6	7	8
1.	Газар зохион байгуулалтын үйл ажиллагаа /Хянан баталгаа, байрзүйн зураг хийх, хэсэгчилсэн төлөвлөгөө хийх гэх мэт/	Төлөвлөлтийн хүрээнд хүрэх үр дүнгийн	Одоогийн нөхцөл байдлын үзүүлэлт				ЗДТГ, Газрын даамал,
2.	Нэгдмэл сангийн үндсэн ангилал хооронд шилжүүлэх арга хэмжээ /хот суурины газрыг тэлэх, шинээр үүсгэх, шинээр атар газрыг эргэлтэд оруулах, зам шугам сүлжээний газрыг бий зорилгоор газрын нэгдмэл сангийн ангилал шилжүүлэх санал гаргах, Аймгийн ИТХ-д хүргүүлэх гэх мэт/	Төлөвлөлтийн хугацаанд жил бүр гэх мэт	Ангилалд шилжүүлэх газрын хэмжээ, га				
3.	Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэхтэй холбоотой сумын ИТХ, Засаг даргын зүгээс гаргах журам, бодлого шийдвэрийн баримт бичгүүд /бэлчээр ашиглах, суурин болон бэлчээрийн мал аж ахуйн бүс,	Төлөвлөлтийн хугацаанд жил бүр гэх мэт					ЗДТГ, Газрын даамал, ХАА н мэргэжилтэн, Байгаль орчны байцаагч гэх

	эрчимжсэн аж ахуйд гэрээгээр ашиглуулахтай холбоотой журам боловсруулж батлах, шинэчлэх гэх мэт/						МЭТ
4.	Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэхтэй холбоотой сумын ИТХ, Засаг даргын зүгээс хил зааг, бүс нутаг тогтоох шийдвэр гаргах /Багийн хил зааг, улирлын бэлчээр, бэлчээрийн болон суурин мал малчдын бүс нутаг, суурин өмч, дамжин өнгөрөх бэлчээрийн хил зааг, хуваарийг батлах/						
5.	Газрыг нөхөн, сэргээх, хамгаалах арга хэмжээ /Бэлчээр, хадлангийн өнжөөж, амраах, сайжруулах, сэлгэх арга хэмжээ, хортон мэрэгчтэй тэмцэх, элэгдэл эвдрэлд орсон газрыг нөхөн сэргээх гэх мэт/		Шалгуур үзүүлэлтийг төлөв байдал чанарыг тодорхойлох аргачлал, сэргэх чадавхын дагуу				
6.	Газрыг зүй зохистой ашиглах, өмчлүүлэх, эзэмшүүлэх, ашиглуулах шийдвэр гаргах арга хэмжээ						
7.	Төлөвлөлтийн хугацаанд малын тоо толгойг бэлчээрийн даац, чадавхид тохируулах сүргийн эргэлтийг сум, багийн хэмжээнд төлөвлөх		Малын тоо, хонин толгой				
8.	Сүргийн зохистой бүтцийг болгох бий болгох чиглэлээр авах арга хэмжээ						

Уур амьсгалын эрсдэлийн индекс

Аймаг, сумын нэр	1.1. Зудын эрсдэлийн индекс				1.2. Хуурайшлын индексийн тоон утга				1.3. УАЭИ				1.4. ХАА-н нэгдсэн УАЭИ					
	2020 он	2030 он	2050 он	2020-2030 оны дундаж	2020	2030	2050	2020	2030	2050	2020	2030	2050	2020-2030 оны дундаж	2020	2030	2050	2020-2030 оны дундаж
	Завхан аймгийн сумууд	3.5	3.4	4.0	3.5	0.4417	0.3366	0.3650	3	3	3	3	3	3	3	3.5	3.4	3.9
Улиастай	4.0	1.4	4.8	2.7	0.0000	0.0000	0.0000	5	5	5	5	5	5	5	4.3	2.7	4.9	3.5
Алдархаан	3.4	3.6	3.9	3.5	0.4670	0.3650	0.3829	3	3	3	3	3	3	3	3.4	3.5	3.8	3.5
Асгат	4.7	4.2	4.8	4.4	0.6376	0.4768	0.5374	2	3	3	3	3	3	2.5	4.6	4.2	4.8	4.4
Баянтэс	3.7	3.6	4.3	3.7	0.7114	0.5477	0.6122	2	3	2	2	3	2.5	3.7	3.6	4.3	3.7	3.7
Баянхайрхан	4.0	3.8	4.1	3.9	0.5725	0.4192	0.4617	3	3	3	3	3	3	3	4.0	3.8	4.1	3.9
Дөрвөлжин	3.8	4.1	4.3	3.9	0.1364	0.1200	0.1280	5	5	5	5	5	5	5	3.8	4.1	4.3	3.9
Завханмандал	3.3	3.6	4.0	3.5	0.2616	0.2047	0.2130	4	4	4	4	4	4	4	3.3	3.6	4.0	3.5
Идэр	2.3	3.0	3.0	2.6	0.5332	0.4102	0.4526	3	3	3	3	3	3	3	2.3	3.0	3.0	2.6
Их-Уул	2.7	3.3	3.6	3.0	0.5197	0.3898	0.4343	3	3	3	3	3	3	3	2.7	3.3	3.6	3.0
Нөмрөг	2.9	3.1	3.7	3.0	0.5331	0.3928	0.4370	3	3	3	3	3	3	3	2.9	3.1	3.7	3.0
Отгон	3.4	3.4	3.5	3.4	0.4722	0.3595	0.3918	3	3	3	3	3	3	3	3.4	3.4	3.5	3.4
Сантмаргаз	3.5	3.5	3.8	3.5	0.2921	0.2252	0.2349	4	4	4	4	4	4	4	3.5	3.6	3.8	3.5
Сонгино	4.0	4.2	4.3	4.1	0.5260	0.4015	0.4347	3	3	3	3	3	3	3	4.0	4.2	4.2	4.1
Тосонцэнгэл	3.6	3.5	4.1	3.5	0.5597	0.4225	0.4688	3	3	3	3	3	3	3	3.5	3.5	4.0	3.5
Түдэвтэй	3.3	3.2	4.0	3.3	0.5612	0.4149	0.4568	3	3	3	3	3	3	3	3.3	3.2	4.0	3.3
Тэлмэн	3.1	3.2	3.7	3.2	0.5501	0.4081	0.4546	3	3	3	3	3	3	3	3.1	3.2	3.7	3.2
Тэс завхан	4.0	3.5	4.0	3.7	0.5264	0.3904	0.4300	3	3	3	3	3	3	3	3.9	3.5	4.0	3.7
Ургамал	3.9	4.0	4.6	3.9	0.1911	0.1598	0.1743	5	5	5	5	5	5	5	3.9	4.0	4.6	3.9
Цагаанхайрхан	3.1	3.4	3.7	3.2	0.3803	0.2991	0.3025	3	4	3	3	4	3	3.5	3.1	3.4	3.7	3.2
Цагаанчулуут	3.5	3.3	4.0	3.4	0.3922	0.2990	0.2994	3	4	4	4	4	4	3.5	3.5	3.3	4.0	3.4
Цэцэн-Уул	3.1	3.1	3.7	3.1	0.5215	0.4042	0.4360	3	3	3	3	3	3	3	3.1	3.1	3.7	3.1
Шилүүстэй	3.6	3.6	4.1	3.6	0.3758	0.2794	0.2855	3	4	4	4	4	4	3.5	3.6	3.6	4.1	3.6
Эрдэнэхайрхан	3.7	3.6	4.0	3.6	0.4115	0.3219	0.3416	3	3	3	3	3	3	3	3.7	3.6	4.0	3.6

Толбо	3.7	3.9	4.3	3.8	0.6112	0.5168	0.7334	2	3	2	2.5	3.7	3.9	4.3	3.8
Улаанхус	3.4	3.6	4.0	3.5	0.6067	0.5239	0.7398	2	3	2	2.5	3.3	3.6	3.9	3.5
Цэнгэл	3.7	3.9	4.0	3.8	0.7579	0.6868	0.9800	2	2	1	2	Цэнгэл	3.7	3.9	4.0
Ховд аймгийн дундаж	3.8	3.7	4.4	3.8	0.3275	0.2989	0.3754	3	4	3	3.5	3.7	3.8	4.3	3.7
Жаргалант	4.0	2.9	4.9	3.5	0.0000	0.0000	0.0000	5	5	5	5	4.4	3.7	5.0	4.1
Алтай	3.9	4.0	4.0	3.9	0.1504	0.1419	0.1608	5	5	5	5	3.9	4.0	4.1	4.0
Булган	4.0	4.1	4.2	4.0	0.1850	0.1842	0.2238	5	5	4	5	4.1	4.1	4.1	4.1
Буянт	4.0	3.9	4.8	4.0	0.3182	0.2853	0.3757	3	4	3	3.5	3.7	3.9	4.4	3.8
Дархан-Уул	3.5	3.9	4.3	3.5	0.2030	0.2920	0.2920	4	5	2	4.5	3.6	3.7	4.3	3.6
Дөргөн	3.6	3.6	4.6	3.6	0.1894	0.1874	0.2130	5	5	4	5	3.6	3.6	4.6	3.6
Дуул	3.4	3.6	4.1	3.5	0.6803	0.6024	0.8255	2	2	2	2	3.4	3.6	4.1	3.5
Зэрэг	3.8	3.8	4.7	3.8	0.3179	0.2921	0.3465	3	4	3	3.5	3.7	3.8	4.6	3.8
Манхан	3.5	3.7	4.5	3.6	0.2849	0.2595	0.3193	4	4	3	4	3.5	3.7	4.4	3.6
Мөнххайрхан	3.3	3.4	4.0	3.4	0.5464	0.5011	0.6473	3	3	2	3	3.3	3.4	4.0	3.4
Мөст	3.6	3.7	4.2	3.6	0.4915	0.4591	0.5572	3	3	3	3	3.6	3.7	4.2	3.6
Мянгад	3.6	3.8	4.5	3.7	0.4449	0.4161	0.4897	3	3	3	3	3.6	3.8	4.5	3.7
Үенч	4.2	4.3	4.4	4.2	0.1791	0.1741	0.2030	5	5	4	5	4.2	4.3	4.4	4.2
Ховд хо	4.0	3.8	4.6	3.9	0.4352	0.3768	0.5233	3	3	3	3	3.6	3.5	3.9	3.5
Цэцэг	3.9	3.8	4.4	3.9	0.3687	0.3417	0.3915	3	3	3	3	3.9	3.8	4.4	3.9
Чандмань хо	3.7	4.0	4.3	3.8	0.2168	0.2057	0.2535	4	4	4	4	3.7	4.0	4.3	3.8
Эрдэнэбүрэн	4.0	3.8	4.9	3.9	0.5575	0.4699	0.6428	3	3	2	3	3.9	3.7	4.7	3.8
Увс аймгийн дундаж	3.7	3.8	4.2	3.8	0.5258	0.4576	0.5360	3	3	3	3	3.7	3.8	4.1	3.7
Улаангом	4.0	3.9	4.5	4.0	0.5392	0.4751	0.5844	3	3	3	3	3.8	3.8	4.3	3.8
Баруунтуруун	3.6	3.6	3.6	3.6	0.5048	0.3963	0.4421	3	3	3	3	3.3	3.3	3.4	3.3
Бөхмөрөн	3.8	4.0	4.4	3.9	0.5830	0.4896	0.6434	3	3	2	3	3.8	3.9	4.3	3.9
Давст	3.3	3.8	4.0	3.5	0.4520	0.4358	0.4743	3	3	3	3	3.3	3.7	4.0	3.5
Завхан	3.4	3.8	4.3	3.6	0.1745	0.1752	0.1963	5	5	5	5	3.4	3.8	4.3	3.6
Зүүнговь	3.3	3.3	4.0	3.3	0.3419	0.2880	0.3114	3	4	3	3.5	3.3	3.3	4.0	3.3
Зүүнхангай	4.0	3.8	4.0	3.9	0.5202	0.4031	0.4352	3	3	3	3	4.0	3.8	4.0	3.9
Малчин	4.0	3.8	4.2	3.9	0.3547	0.3368	0.3700	3	3	3	3	4.0	3.8	4.2	3.9
Наранбулаг	3.9	4.0	4.4	3.9	0.3698	0.3664	0.3953	3	3	3	3	3.9	3.9	4.4	3.9
Өлгий увс	3.5	3.8	4.3	3.6	0.2917	0.2776	0.3246	4	4	3	4	3.5	3.8	4.3	3.6

Өмнөговь	3.1	3.5	3.8	3.3	1.0084	0.8886	1.0431	1	2	1	1.5	3.0	3.5	3.8	3.2
Өндөрхангай	3.3	3.6	3.9	3.5	0.4888	0.4014	0.4334	3	3	3	3	3.3	3.6	3.9	3.5
Сагил	4.2	4.1	4.3	4.1	0.8098	0.6815	0.8395	2	2	2	2	4.1	4.1	4.2	4.1
Тариалан увс	4.0	4.0	4.0	4.0	0.5372	0.4843	0.5545	3	3	3	3	3.7	3.8	3.8	3.8
Түргэн	4.0	4.3	4.4	4.2	1.0640	0.8858	1.1024	1	2	1	1.5	3.3	3.8	3.6	3.5
Тэс	3.7	3.7	4.0	3.7	0.3018	0.2816	0.3088	3	4	3	3.5	3.7	3.7	4.0	3.7
Ховд увс	3.5	3.8	4.0	3.7	0.8623	0.7264	0.9458	2	2	1	2	3.5	3.8	3.9	3.6
Хяргас	4.0	3.8	4.0	3.9	0.4442	0.3991	0.4499	3	3	3	3	3.9	3.7	3.9	3.8
Хөвсгөл аймгийн дундаж	4.2	4.3	4.7	4.2	0.3426	0.3027	0.3301	3	3	3	3	4.1	4.3	4.7	4.2
Орхон аймгийн дундаж	3.7	3.4	4.1	3.9	0.4614	0.4310	0.4609	3	3	3	3	3.4	3.2	3.9	3.9
Баян-Өндөр ор	3.5	3.6	4.1	3.6	0.0000	0.0000	0.0000	5	5	5	5	4.4	4.4	4.6	4.4
Жаргалант эр	3.9	3.2	4.0	3.5	0.4844	0.4316	0.4609	3	3	3	3	3.6	3.1	3.6	3.3
Өвөрхангай аймгийн дундаж	3.6	3.8	4.1	3.7	0.2730	0.2042	0.2221	4	4	4	4	3.6	3.8	4.1	3.7
Арвайхээр	4.0	2.2	4.4	3.1	0.0000	0.0000	0.0000	5	5	5	5	4.1	2.5	4.4	3.3
Баруунбаян-Улаан	3.5	4.2	4.3	3.8	0.1940	0.1334	0.1526	5	5	5	5	3.5	4.2	4.4	3.9
Бат-Өлзийт	3.0	2.9	3.4	2.9	0.5760	0.4346	0.4801	3	3	3	3	3.0	2.9	3.4	2.9
Баянгол өв	4.0	4.7	4.9	4.4	0.1725	0.1353	0.1451	5	5	5	5	4.0	4.7	4.9	4.4
Баян-Өндөр өв	3.4	3.9	4.0	3.7	0.3184	0.2406	0.2494	3	4	4	3.5	3.4	3.9	4.0	3.7
Богд өв	3.3	3.9	4.2	3.6	0.1563	0.1102	0.1244	5	5	5	5	3.3	3.9	4.2	3.6
Бүрд	3.9	3.8	4.0	3.9	0.3683	0.2754	0.2925	3	4	4	3.5	3.9	3.8	4.0	3.8
Гучин-Ус	3.3	4.1	4.1	3.7	0.1374	0.1018	0.1164	5	5	5	5	3.3	4.1	4.2	3.7
Есөнзүйл	3.6	4.0	4.0	3.8	0.3458	0.2587	0.2673	3	4	4	3.5	3.6	4.0	4.0	3.8
Зүүнбаян-Улаан	3.8	3.6	4.1	3.7	0.4143	0.3088	0.3307	3	3	3	3	3.7	3.6	4.1	3.7
Нарийнтгэл	3.6	3.9	4.4	3.7	0.3351	0.2492	0.2791	3	4	4	3.5	3.5	3.9	4.4	3.7
Өлзийт өв	4.0	4.1	4.2	4.0	0.3633	0.2707	0.2859	3	4	4	3.5	4.0	4.1	4.2	4.0
Сант өв	3.5	4.1	4.3	3.8	0.1910	0.1483	0.1562	5	5	5	5	3.5	4.1	4.3	3.8
Тарагт	3.2	3.8	4.1	3.5	0.3282	0.2498	0.2723	3	4	4	3.5	3.2	3.8	4.1	3.5
Төгрөг өв	3.6	3.9	4.0	3.8	0.1252	0.0960	0.1079	5	5	5	5	3.9	4.1	4.2	4.0
Уянга	3.7	3.7	4.0	3.7	0.4855	0.3669	0.4132	3	3	3	3	3.7	3.7	4.0	3.7
Хайрхандулаан	3.1	3.4	4.0	3.2	0.2797	0.2090	0.2343	4	4	4	4	3.1	3.4	4.0	3.3
Хархорин	3.9	3.8	4.1	3.9	0.3960	0.2909	0.3130	3	4	3	3.5	3.8	3.8	4.0	3.8

Хужирт	3.4	3.8	4.3	3.6	0.0000	0.0000	0.0000	5	5	5	5	5	5	3.4	3.8	4.3	3.6
Булган аймгийн дундаж	3.4	3.5	3.8	3.4	0.4174	0.3484	0.3787	3	3	3	3	3	3	3.3	3.4	3.7	3.4
Булган бу	3.0	2.5	3.8	2.8	0.0000	0.0000	0.0000	5	5	5	5	5	5	3.4	3.0	4.0	3.2
Баян-Агт	3.2	3.2	3.6	3.2	0.5071	0.3898	0.4326	3	3	3	3	3	3	3.2	3.2	3.5	3.2
Баяннуур бу	4.0	3.8	4.2	3.9	0.2613	0.2222	0.2351	4	4	4	4	4	4	4.0	3.8	4.2	3.9
Бугат бу	3.1	3.2	3.6	3.1	0.5504	0.4537	0.4814	3	3	3	3	3	3	3.0	3.1	3.5	3.1
Бүрэгхангай	3.3	4.0	4.1	3.7	0.3112	0.2684	0.2924	3	4	4	4	4	3.5	3.3	4.0	3.7	
Гурванбулаг бу	4.0	4.4	4.5	4.2	0.3104	0.2451	0.2659	3	4	4	4	4	3.5	4.0	4.4	4.2	
Могод	3.9	4.0	4.0	3.9	0.3496	0.2719	0.2935	3	4	4	4	4	3.5	3.9	4.0	3.9	
Орхон бу	3.4	3.6	3.8	3.5	0.4504	0.3718	0.3956	3	3	3	3	3	3	3.4	3.6	3.7	3.5
Рашаант бу	4.0	3.5	4.1	3.7	0.3196	0.2418	0.2597	3	4	4	4	4	3.5	3.9	3.5	3.7	
Сайхан бу	3.8	4.0	4.1	3.9	0.4844	0.3659	0.3994	3	3	3	3	3	3	3.8	4.0	4.1	3.9
Сэлэнгэ	2.9	3.0	2.9	3.0	0.6615	0.6039	0.6597	2	2	2	2	2	2	2.6	2.7	2.7	2.7
Тэшиг	1.9	2.2	2.5	2.1	0.7038	0.6270	0.6944	2	2	2	2	2	2	1.9	2.2	2.4	2.0
Хангал	3.2	3.3	3.4	3.2	0.5640	0.5182	0.5649	3	3	3	3	3	3	3.1	3.3	3.3	3.2
Хишиг-Өндөр	3.6	4.0	4.2	3.8	0.3319	0.2727	0.2931	3	4	4	4	4	3.5	3.6	4.0	3.8	
Хутаг-Өндөр	2.5	2.8	3.2	2.7	0.5824	0.4808	0.5304	3	3	3	3	3	3	2.6	2.8	3.2	2.7
Баянхонгор аймгийн дундаж	3.7	3.8	4.3	3.8	0.2409	0.1767	0.1955	4	5	5	5	5	4.5	3.7	3.9	4.4	3.8
Баянхонгор бх	4.0	2.8	4.5	3.4	0.0000	0.0000	0.0000	5	5	5	5	5	5	4.1	3.0	4.5	3.5
Баацагаан	4.0	4.3	4.9	4.1	0.1144	0.0807	0.0906	5	5	5	5	5	5	4.0	4.3	4.9	4.1
Баянбулаг	3.7	3.9	4.2	3.8	0.3199	0.2348	0.2502	3	4	4	4	4	3.5	3.7	3.9	4.2	3.8
Баянговь	4.0	4.1	4.7	4.1	0.1282	0.0907	0.1043	5	5	5	5	5	5	4.0	4.2	4.7	4.1
Баянлиг	3.7	4.1	4.5	3.9	0.1060	0.0751	0.0850	5	5	5	5	5	5	3.8	4.1	4.5	3.9
Баян-Овоо бх	4.0	3.8	4.4	3.9	0.3238	0.2384	0.2613	3	4	4	4	4	3.5	4.0	3.8	4.4	3.9
Баян-Өндөр бх	3.9	3.9	4.8	3.9	0.0828	0.0616	0.0710	5	5	5	5	5	5	3.9	3.9	4.8	3.9
Баянцагаан бх	3.8	4.0	4.6	3.9	0.1644	0.1199	0.1327	5	5	5	5	5	5	3.8	4.0	4.6	3.9
Богд бх	4.0	3.9	4.0	3.9	0.2142	0.1431	0.1615	4	5	5	5	5	4.5	4.0	3.9	4.0	3.9
Бөмбөгөр	3.2	3.8	4.1	3.5	0.2389	0.1716	0.1872	4	5	5	5	5	4.5	3.2	3.8	4.1	3.5
Буцагаан	3.6	3.9	4.5	3.7	0.1876	0.1340	0.1460	5	5	5	5	5	5	3.6	3.9	4.5	3.8
Галуут	4.0	3.9	4.3	3.9	0.5011	0.3753	0.4145	3	3	3	3	3	3	4.0	3.9	4.3	3.9

Гурванбулаг бх	3.6	3.8	3.9	3.7	0.4092	0.3051	0.3355	3	3	3	3	3	3.6	3.8	3.9	3.7
Жаргалант бх	3.3	3.5	3.7	3.4	0.4824	0.3612	0.3949	3	3	3	3	3	3.3	3.5	3.7	3.4
Жинст	4.0	4.4	4.7	4.2	0.1274	0.0890	0.1008	5	5	5	5	5	4.0	4.4	4.7	4.2
Заг	3.3	3.8	4.0	3.6	0.3052	0.2252	0.2443	3	4	4	4	3.5	3.3	3.8	4.0	3.6
Өлзийт бх	3.4	4.1	4.4	3.7	0.2831	0.2093	0.2318	4	4	4	4	4	3.4	4.1	4.3	3.7
Хүрээмарал	3.2	3.5	4.0	3.4	0.2199	0.1602	0.1741	4	5	5	5	4.5	3.2	3.6	4.0	3.4
Шинэжинст	3.9	4.0	4.8	4.0	0.0778	0.0578	0.0672	5	5	5	5	5	4.0	4.0	4.8	4.0
Эрдэнэцогт	3.5	3.6	3.9	3.5	0.5324	0.4014	0.4572	3	3	3	3	3	3.4	3.5	3.9	3.5
Архангай аймгийн дундаж	3.3	3.3	3.8	3.3	0.4342	0.3237	0.3522	3	3	3	3	3	3.3	3.3	3.6	3.3
Эрдэнэзулган	3.8	1.8	4.3	2.8	0.0000	0.0000	0.0000	5	5	5	5	5	3.8	1.9	4.4	2.8
Батцэнгэл	3.0	3.1	3.5	3.1	0.4223	0.3112	0.3313	3	3	3	3	3	3.0	3.1	3.5	3.0
Булган ар	3.0	3.0	3.6	3.0	0.6072	0.4613	0.5099	2	3	3	3	2.5	3.0	3.0	3.6	3.0
Жаргалант ар	3.0	3.0	3.3	3.0	0.5038	0.3684	0.3928	3	3	3	3	3	3.0	3.0	3.3	3.0
Ихтамир	3.0	3.4	3.7	3.2	0.4977	0.3680	0.3998	3	3	3	3	3	3.0	3.4	3.7	3.2
Өгийнуур	4.0	3.6	4.0	3.8	0.2558	0.1888	0.2079	4	5	4	4	4.5	4.0	3.6	4.0	3.8
Өлзийт ар	3.8	3.8	4.0	3.8	0.3468	0.2616	0.2837	3	4	4	4	3.5	3.8	3.8	4.0	3.8
Өндөр-Улаан	3.0	3.1	3.5	3.1	0.4655	0.3423	0.3663	3	3	3	3	3	3.0	3.1	3.5	3.1
Тариат	3.3	3.3	3.5	3.3	0.5322	0.3995	0.4351	3	3	3	3	3	3.3	3.3	3.5	3.3
Төвшрүүлэх	3.1	3.2	3.8	3.2	0.3729	0.2755	0.2928	3	4	4	4	3.5	3.1	3.2	3.8	3.2
Хайрхан	3.6	3.5	4.0	3.5	0.3957	0.2913	0.3187	3	4	3	3	3.5	3.6	3.5	3.9	3.5
Хангай	3.7	3.7	4.1	3.7	0.5397	0.4105	0.4585	3	3	3	3	3	3.7	3.7	4.1	3.7
Хашаат	3.8	3.9	4.1	3.9	0.3081	0.2302	0.2516	3	4	4	4	3.5	3.8	3.9	4.1	3.9
Хотонт	3.0	3.1	3.8	3.1	0.4104	0.3013	0.3202	3	3	3	3	3	3.0	3.1	3.8	3.1
Цахир	4.0	3.9	4.0	3.9	0.5911	0.4528	0.5089	3	3	3	3	3	4.0	3.9	4.0	3.9
Цэнхэр	3.2	3.2	3.5	3.2	0.4954	0.3742	0.4005	3	3	3	3	3	3.2	3.2	3.5	3.2
Цэцэрлэг ар	3.5	3.6	3.9	3.5	0.4932	0.3633	0.3921	3	3	3	3	3	3.5	3.6	3.9	3.5
Чулуут	2.9	3.3	3.6	3.1	0.5887	0.4430	0.4917	3	3	3	3	3	2.9	3.3	3.6	3.1
Эрдэнэмандал	3.0	3.0	3.5	3.0	0.4225	0.3066	0.3299	3	3	3	3	3	3.0	3.0	3.5	3.0
Хөвсгөл аймгийн дундаж	2.9	2.9	3.2	2.9	0.6705	0.5446	0.6354	2	3	2	2	2.5	2.8	2.9	3.1	2.9
Мөрөн хө	4.0	3.0	3.8	3.5	0.0000	0.0000	0.0000	5	5	5	5	5	4.1	3.3	3.9	3.7
Алаг-Эрдэнэ	3.2	3.2	3.3	3.2	0.6462	0.5328	0.6214	2	3	2	2	2.5	3.2	3.2	3.3	3.2

Арбулаг	3.2	3.3	3.6	3.3	3.3	0.5591	0.4457	0.5193	3	3	3	3	3	3	3	3	3.2	3.3	3.6	3.3
Баянзүрх	2.3	2.3	2.9	2.3	0.7358	0.5805	0.6735	0.6735	2	3	3	2	2	2.5	2.3	2.3	2.3	2.4	2.9	2.3
Бүрэнтогтох	3.3	3.4	3.5	3.3	0.4777	0.3687	0.4232	0.4232	3	3	3	3	3	3	3.3	3.3	3.3	3.4	3.5	3.3
Галт	3.0	3.2	3.7	3.1	0.4649	0.3480	0.3808	0.3808	3	3	3	3	3	3	3.0	3.0	3.2	3.2	3.7	3.1
Жаргалант хө	3.2	3.7	4.0	3.5	0.5377	0.4032	0.4486	0.4486	3	3	3	3	3	3	3.2	3.2	3.7	3.7	4.0	3.5
Их-Уул хө	2.9	2.9	3.1	2.9	0.5589	0.4387	0.4906	0.4906	3	3	3	3	3	3	2.9	2.9	2.9	2.9	3.1	2.9
Рашаант хө	3.1	3.2	3.5	3.1	0.4694	0.3503	0.3842	0.3842	3	3	3	3	3	3	3.1	3.1	3.2	3.2	3.5	3.1
Ренчинлхүмбэ	2.2	2.2	2.3	2.2	0.9694	0.8182	1.0168	1.0168	1	2	2	1	1	1.5	2.2	2.2	2.2	2.2	2.3	2.2
Төв аймгийн дундаж	2.4	2.4	2.7	2.4	0.5566	0.4527	0.5032	0.5032	3	3	3	3	3	3	2.4	2.4	2.4	2.5	2.7	2.5
Төв аймгийн төв	2.9	2.8	3.1	2.9	0.5056	0.3982	0.4456	0.4456	3	3	3	3	3	3	2.9	2.9	2.9	2.9	3.1	2.9
Төмөрбулаг	3.5	3.6	4.0	3.5	0.4445	0.3401	0.3794	0.3794	3	3	3	3	3	3	3.4	3.4	3.6	3.6	4.0	3.5
Түнэл	3.2	3.2	3.2	3.2	0.5572	0.4554	0.5140	0.5140	3	3	3	3	3	3	3.2	3.2	3.2	3.2	3.2	3.2
Улаан-Уул	2.6	2.7	2.6	2.7	1.2542	1.0466	1.2791	1.2791	1	1	1	1	1	1	2.6	2.6	2.7	2.7	2.6	2.6
Ханх	2.3	2.5	2.9	2.4	0.8708	0.7331	0.8944	0.8944	2	2	2	2	2	2	2.3	2.3	2.5	2.5	2.9	2.4
Цагааннуур хө	2.0	2.1	2.1	2.1	1.4983	1.2950	1.6584	1.6584	1	1	1	1	1	1	2.0	2.0	2.1	2.1	2.1	2.1
Цагаан-Уул	2.0	2.0	2.0	2.0	0.5345	0.4116	0.4684	0.4684	3	3	3	3	3	3	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0
Цагаан-Үүр	3.4	3.8	4.0	3.6	1.0345	0.8971	1.0255	1.0255	1	2	2	1	1	1.5	3.2	3.2	3.6	3.7	3.7	3.4
Цэцэрлэг хө	3.5	3.5	3.9	3.5	0.6775	0.5168	0.5840	0.5840	2	3	3	3	3	2.5	3.5	3.5	3.5	3.5	3.9	3.5
Чандмань-Өндөр	2.4	2.8	3.1	2.6	0.9095	0.7569	0.8638	0.8638	1	2	2	2	2	1.5	2.3	2.3	2.7	2.7	3.0	2.5
Шинэ-Идэр	3.0	3.0	3.2	3.0	0.4573	0.3455	0.3856	0.3856	3	3	3	3	3	3	3.0	3.0	3.0	3.0	3.2	3.0
Эрдэнэбулган	1.9	2.4	2.5	2.2	0.7028	0.5913	0.6548	0.6548	2	3	3	2	2	2.5	1.9	1.9	2.4	2.4	2.4	2.2
Төв аймгийн дундаж	3.3	3.5	3.5	3.4	0.3748	0.3114	0.3248	0.3248	3	3	3	3	3	3	3.3	3.3	3.4	3.4	3.5	3.3
Зуунмод	4.0	1.3	3.8	2.7	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	5	5	5	5	5	5	4.2	4.2	2.0	2.0	4.0	3.1
Алтанбулаг төв	3.2	3.7	3.6	3.4	0.2986	0.2443	0.2452	0.2452	4	4	4	4	4	4	3.2	3.2	3.7	3.7	3.6	3.5
Аргалант	3.0	3.5	3.0	3.3	0.3540	0.3001	0.3050	0.3050	3	3	3	3	3	3	3.0	3.0	3.4	3.4	3.0	3.2
Архуст	3.0	2.8	3.0	2.9	0.3502	0.2854	0.2978	0.2978	3	4	4	4	4	3.5	3.0	3.0	3.1	3.3	3.0	3.0
Батсүмбэр	2.7	3.2	2.7	2.9	0.7793	0.6766	0.7117	0.7117	2	2	2	2	2	2	2.5	2.5	2.8	2.8	2.5	2.6
Баян	3.3	3.7	3.6	3.5	0.2637	0.2138	0.2168	0.2168	4	4	4	4	4	4	3.4	3.4	3.7	3.7	3.6	3.5
Баяндэлгэр	3.0	3.8	3.0	3.4	0.3968	0.3248	0.3383	0.3383	3	3	3	3	3	3	3.0	3.0	3.8	3.8	3.0	3.4
Баянжаргалан	3.1	3.7	3.4	3.4	0.2637	0.2225	0.2280	0.2280	4	4	4	4	4	4	3.1	3.1	3.7	3.7	3.4	3.4
Баян-Өнжүүл	3.1	3.1	3.8	3.1	0.258	0.1946	0.1972	0.1972	4	5	5	5	5	4.5	3.1	3.1	3.1	3.1	3.8	3.1
Баянхангай	4.0	3.6	3.9	3.8	0.2758	0.2312	0.2403	0.2403	4	4	4	4	4	4	4.0	4.0	3.6	3.6	3.9	3.8

Баянцагаан	3.0	3.3	3.4	3.2	0.2243	0.1767	0.1781	4	5	5	5	4.5	3.1	3.3	3.4	3.2
Баянцогт	3.0	3.4	3.0	3.2	0.5246	0.4467	0.4584	3	3	3	3	3	3.0	3.3	3.0	3.2
Баянчандмань	3.8	3.1	3.7	3.5	0.5237	0.4428	0.4601	3	3	3	3	3	3.4	3.1	3.4	3.2
Борнуур	3.8	3.7	3.6	3.7	0.4903	0.4124	0.4343	3	3	3	3	3	3.6	3.5	3.5	3.6
Бүрэн	3.5	3.8	4.0	3.6	0.2688	0.2040	0.2125	4	4	4	4	4	3.5	3.8	4.0	3.7
Дэлгэрхаан төв	4.0	4.0	4.0	4.0	0.2933	0.2220	0.2323	4	4	4	4	4	4.0	4.0	4.0	4.0
Жаргалант төв	3.6	3.8	3.6	3.7	0.4422	0.3817	0.4044	3	3	3	3	3	3.2	3.3	3.2	3.2
Заамар	3.7	3.9	4.0	3.8	0.3167	0.2829	0.3047	3	4	3	3	3.5	3.6	4.0	3.9	3.8
Дун	3.1	4.0	4.0	2.5	0.2496	0.2061	0.2444	4	4	4	4	4	3.2	4.0	4.0	3.6
Мөнхшарьт	3.0	3.7	3.0	3.3	0.2886	0.1597	0.15783	3	3	3	3	3	2.8	3.1	2.8	3.1
Өндөрширээт	3.6	4.0	4.6	3.8	0.2652	0.2104	0.2202	4	4	4	4	4	3.6	4.0	4.6	3.8
Сүмбэр төв	4.0	2.9	3.8	3.4	0.4244	0.3632	0.3766	3	3	3	3	3	3.6	2.9	3.5	3.2
Сэргэлэн төв	3.1	3.5	3.3	3.3	0.3437	0.2786	0.2843	3	4	4	4	3.5	3.1	3.5	3.3	3.3
Угтаалцайд	2.9	3.0	3.1	2.9	0.3475	0.3009	0.3149	3	3	3	3	3	2.9	3.0	3.1	2.9
Цээл төв	3.6	3.8	4.0	3.7	0.3698	0.3239	0.3462	3	3	3	3	3	3.4	3.6	3.8	3.5
Эрдэнэ төв	2.2	3.0	2.3	2.6	0.6987	0.5786	0.6108	2	3	2	2	2.5	2.2	3.0	2.3	2.6
Эрдэнэсант	3.9	4.1	4.4	4.0	0.3165	0.2451	0.2586	3	4	4	4	3.5	3.9	4.1	4.4	4.0
Говьсүмбэр аймгийн дундаж	3.3	3.4	3.8	3.3	0.2072	0.1734	0.1695	4	5	5	5	4.5	3.3	3.5	3.9	3.4
Сүмбэр гс	3.4	3.7	4.0	3.6	0.2367	0.1975	0.1936	4	5	5	5	4.5	3.4	3.8	4.0	3.6
Баянтал	3.4	3.5	3.6	3.4	0.2066	0.1717	0.1672	4	5	5	5	4.5	3.5	3.6	3.7	3.5
Шивээговь	3.0	3.0	4.0	3.0	0.1782	0.1509	0.1476	5	5	5	5	5	3.1	3.1	4.1	3.1
Сэлэнгэ аймгийн дундаж	2.7	2.9	2.6	2.8	0.4450	0.4061	0.4379	3	3	3	3	3	2.8	2.9	2.7	2.9
Сүхбаатар сэ	4.0	2.2	3.4	3.1	0.0000	0.0000	0.0000	5	5	5	5	5	4.7	4.1	4.5	4.4
Алтанбулаг сэ	2.0	2.2	1.9	2.1	0.3769	0.3482	0.3756	3	3	3	3	3	2.4	2.5	2.3	2.5
Баруунбүрэн	3.0	3.4	3.0	3.2	0.4525	0.4223	0.4470	3	3	3	3	3	3.0	3.3	3.0	3.1
Баянгол сэ	3.0	3.3	3.0	3.1	0.4418	0.3885	0.4181	3	3	3	3	3	3.0	3.2	3.0	3.1
Ерөө	2.0	2.7	2.0	2.3	0.9416	0.8198	0.8844	1	2	2	2	1.5	1.5	2.3	2.0	1.9
Жавхлант	3.0	3.3	3.0	3.2	0.3714	0.3487	0.3820	3	3	3	3	3	3.0	3.3	3.0	3.1
Зүүнбүрэн	2.3	2.6	1.9	2.4	0.3018	0.2923	0.3240	3	4	3	3	3.5	2.6	3.2	2.4	2.9
Мандал	2.2	2.9	2.2	2.5	0.8083	0.6976	0.7479	2	2	2	2	2	2.1	2.3	2.1	2.2
Орхон сэ	3.1	3.7	3.1	3.4	0.3479	0.3172	0.3364	3	3	3	3	3	3.1	3.4	3.1	3.3

Орхонтуул	3.1	3.7	3.4	3.4	0.3870	0.3516	0.3715	3	3	3	3	3.1	3.6	3.3	3.3
Сайхан сэ	3.0	3.6	3.0	3.3	0.3235	0.2999	0.3235	3	3	3	3	3.0	3.5	3.0	3.2
Сант сэ	2.5	2.8	2.5	2.7	0.3683	0.3476	0.3740	3	3	3	3	2.7	2.9	2.7	2.8
Түшиг	2.4	2.4	2.0	2.4	0.3797	0.3698	0.4018	3	3	3	3	2.7	2.7	2.5	2.7
Хүдэр	2.0	2.6	2.0	2.3	0.8530	0.7424	0.7994	2	2	2	2	2.0	2.4	2.0	2.2
Хушаат	2.2	2.5	1.9	2.4	0.4070	0.3899	0.4229	3	3	3	3	2.4	2.7	2.1	2.5
Цагааннуур сэ	2.5	2.6	2.4	2.6	0.5020	0.4830	0.5264	3	3	3	3	2.6	2.7	2.5	2.6
Шаамар	3.2	2.9	2.9	3.0	0.3028	0.2852	0.3099	3	4	3	3.5	3.0	3.8	3.0	3.4
Орхон-Уул аймгийн Баянгол сум	3.5	3.7	4.1	3.6	0.1529	0.1191	0.1130	5	5	5	5	3.6	3.9	4.1	3.7
Сайншанд	3.3	3.7	4.3	3.5	0.1248	0.0893	0.0829	5	5	5	5	3.5	3.8	4.4	3.6
Айраг	3.5	4.0	4.4	3.7	0.1673	0.1420	0.1289	5	5	5	5	3.6	4.1	4.4	3.8
Алтанширээ	3.7	4.1	4.2	3.9	0.1536	0.1318	0.1134	5	5	5	5	3.8	4.1	4.2	3.9
Даланжаргалан	4.0	3.9	4.5	4.0	0.1987	0.1712	0.1667	5	5	5	5	4.0	4.0	4.5	4.0
Дэлгэрэх	3.3	3.7	4.0	3.5	0.2063	0.1848	0.1541	4	5	5	4.5	3.3	3.7	4.0	3.5
Замын-Үүд	4.0	3.5	4.0	3.8	0.1263	0.0854	0.0850	5	5	5	5	4.0	3.6	4.0	3.8
Иххэт	3.4	3.7	4.1	3.6	0.1870	0.1701	0.1552	5	5	5	5	3.5	3.7	4.1	3.6
Мандах	3.6	3.8	4.5	3.7	0.1307	0.0936	0.0954	5	5	5	5	3.7	3.8	4.5	3.7
Өргөн	3.4	4.0	4.2	3.7	0.1506	0.1090	0.0984	5	5	5	5	3.4	4.0	4.2	3.7
Сайхандулаан	3.7	3.8	4.0	3.7	0.1383	0.1031	0.0965	5	5	5	5	3.7	3.8	4.0	3.8
Улаанбадрах	3.2	3.4	3.5	3.3	0.1289	0.0887	0.0872	5	5	5	5	3.3	3.5	3.5	3.4
Хатанбулаг	3.8	3.7	4.5	3.7	0.1352	0.0977	0.1141	5	5	5	5	3.8	3.7	4.5	3.8
Хөвсгөл	3.0	3.2	3.5	3.1	0.1450	0.1014	0.1079	5	5	5	5	3.0	3.2	3.5	3.1
Эрдэнэ дг	3.3	3.8	3.8	3.5	0.1470	0.0995	0.0962	5	5	5	5	3.3	3.8	3.9	3.6
Дархан-Уул аймгийн Дундаж дархан да	3.3	2.6	3.0	2.9	0.1137	0.1036	0.1122	5	5	5	5	3.7	3.2	3.5	3.4
Дархан да	4.0	2.0	3.5	3.0	0.0000	0.0000	0.0000	5	5	5	5	4.1	2.4	3.7	3.2
Орхон да	3.0	3.0	2.8	3.0	0.0000	0.0000	0.0000	5	5	5	5	3.8	3.8	3.6	3.8
Хонгор да	3.0	3.3	2.8	3.1	0.4548	0.4143	0.4488	3	3	3	3	3.0	3.3	2.8	3.1
Шарын гол	3.1	2.0	3.1	2.5	0.0000	0.0000	0.0000	5	5	5	5	4.0	3.4	3.9	3.7
Өмнөговь аймгийн Дундаж далаанзадгад	3.3	3.4	4.1	3.4	0.1054	0.0763	0.0888	5	5	5	5	3.4	3.5	4.1	3.5
Далаанзадгад	3.4	2.7	4.2	3.1	0.0000	0.0000	0.0000	5	5	5	5	3.8	3.2	4.4	3.5
Баяндалай	3.8	3.9	4.7	3.8	0.1264	0.0921	0.1069	5	5	5	5	3.8	3.9	4.7	3.9

Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох үйл ажиллагаануудын жагсаалт, тэдгээрт хийсэн үнэлгээ

	Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох үйл ажиллагаануудын жагсаалт	Зардал	Байгальд суурилсан үйлдэл	Техникийн үйлдэл	Зөвшөөрөгдөх үйлдэл (сөр, уламжлал)	Хэрэгжүүлэхэд шаардлага	Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох үйл ажиллагаануудын жагсаалт	Хэрэгжүүлэхэд шаардлага	Орон нутаг дахь үйлдэл, нийгмийн байгууллага, хувийн хэвшлийн үйлдэл
A.									
1	Нүүдлийн менежмент (жилийн, улирлын, онцгой үеийн)	Д-Б	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө
1	Оторлох (хол газар нүүх) нутаг, ердийн, онцгой үеийн нөөцийг тодорхойлох	Б	Ө	Ө	Ө	Д	Ө	Д	Ө
2	Ган эсвэл зуданд (цаг агаарын онцгой үзэгдэл) нэрвэгдсэн бэлчээрийг нөхөн сэргээхийн тулд нүүдэл, отрыг төлөвлөх, зохион байгуулах	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Ө	Ө
3	уны бэлчээр, отрын нутагт Засгийн газраас явуулын үйлчилгээгээр хангах	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Ө	Б
4	Хил хязгаар даван нүүх хөдөлгөөн, байршлыг зохицуулах аймаг, сум хоорондын хамтын ажиллагааг идэвхжүүлэн дэмжих	Б	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Б
II	Институцийг бэхжүүлэх, төсвийг сайжруулах болон газрын эзэмшлийн эрх зурлыг шийдэх	Д	Ө-Д	Д-Н	Н	Д	Н	Д-Н	Ө-Д
5	Бүлгийн бэлчээрийн заагийг тогтоож (уламжлалт холбоо сүлжээ, бэлчээр ашиглагчдын хэсэг, байгалийн нөөцийн менежментийн бусад бүлэг, байгаль хамгаалал) тодруулснаар малчдын хамтын үйл ажиллагааны бүтцийг бэхжүүлэх	Д	Ө	Н	Н	Д	Н	Д	Ө

21	Малыг эрт төллүүлэх, тэжээл бэлтгэх, гамшиг, цаг агаарын нөхцлийг цаг хугацаанд нь үнэн бодитойгоор мэдээлдэг (Ус цаг уур, орчны шинжилгээний газар болон бусад байгууллагууд) урьдчилан сэргийлэх системийг бүрдүүлэх	Ө	Ө	Ө	Б	Д	Д	Д	Ө	Д	Д	Ө	Д	Б
22	Хөдөө орон нутаг, малчдад зориулсан мэдээлэл, харилцааны технологийг хөгжүүлэх	Ө	Д	Б	Д	Ө	Ө	Д	Ө	Д	Д	Ө	Д	Б
23	Уян хатан байдлыг нэмэгдүүлэхийн тулд малын индексжүүлсэн даатгалыг хөгжүүлэх	Д	Ө	Б	Ө	Д	Д	Д	Ө	Д	Д	Ө	Д	Б
24	Сумын эрсдэлийн менежментийн болон онцгой байдлын төлөвлөгөө бэлтгэх	Ө	Б	Н	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Д	Ө	Д	Б
I	Мал аж ахуйн бүтээмж болон чанар (үүлдэр угсаа, эрүүл мэнд, тэжээлийн чанар)	Д	Д	Д	ө	Д	ө	Д	Д-ө	М-н	Ө			
25	Нутгийн үүлдрийг сайжруулах замаар илүү сайн дасан зохицох чадвартай цөм сүргийг бий болгох	Ө	Б	Ө		Ө		Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Д	Ө
26	Тэсвэр сайтай, эсвэл илүү бүтээмжтэй үүлдэр бий болгохын тулд (жишээ нь, хот орчмын газар өндөр бүтээмжтэй сүүний чиглэлийн үхэр үржүүлэх) зохиомол хээлтүүлгийн хэрэглээг нэмэгдүүлэх	Д	Ө	Д		Д		Д	Д	Д	Ө	Ө	Д	Ө
27	Өвчинг тэсвэрлэх чанарыг дээшлүүлэхийн тулд вакцинжуулах	Д	Д	Б		Ө		Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө
28	Халдварт өвчнийг эмчлэх, хяналт тавих	Д	Д	Б		Ө		Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Б
29	Паразитийг эмчлэх (хонийг уусмалд дүрэх)	Д	Д	Б		Ө		Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө
II	Тэжээлийн ургамал /тэжээл бэлтгэх, үйлдвэрлэх	ө	Д-ө	Д	Дө	ө	Д	ө	ө	ө	ө	ө	ө	ө
30	Хорогдлыг багасгахын тулд хадлан, тэжээлийн агуулах барих	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө
31	Малчин өрх, бүлгүүдэд хадлангийн талбай хуваарилах	Д	Б	Ө	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Б
32	Хадлангийн гарцыг сайжруулах (ганд тэсвэртэй зүйл, өндөр чанартай үр, органик бордоо, усалгаатай тариалан ашиглах),	Ө	Ө	Д	Д	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө
33	Малын тэжээлийг нэмэгдүүлэх (ганд тэсвэртэй зүйл ургамлууд тариалах)	Ө	Ө	Д	Д	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө
34	Дарш хийх эрдэнэшиш (ганд тэсвэртэй зүйл) тариалах	Ө	Ө	Д	Б	Д	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө
35	Байгалийн унаган ургамлын төрөл зүйлийг ашиглан даршны үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх (экологийн бүсээс хамаарна): Халгай, лууль, сонгины төрлийн ургамлууд: таана, хөмүүл болон чихэр өвс (боловсролтын эхний Үе шатанд идэмж муу)	Ө	Б	Д	Д	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө

36	Нэмэлт тэжээл болон/эсвэл эрдэс бодис агуулсан шахмал тэжээл үйлдвэрлэх	Ө	Д	Б	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө
37	Нэмэлт тэжээл (овъёос болон хивэг) худалдан авах	Ө	Ө	Б	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө
III	Сүргийн бүтэц ба мал маллагааны туршлага	ө	Д	Ө	ө	ө	Д	Д-ө	ө	ө	ө	ө
38	Бод, бог малын уламжлалт харьцааг бий болгож сүргийн бүтцийг тохируулах болон бэлчээрийн талхлалтыг багасгахын тулд ямааны тоо толгойг бууруулах	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө
39	Малын хорогдол, тэжээлийн зардлыг бууруулахын тулд өвөл	Ө	Б	Ө	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө
40	Малын хорогдол, тэжээлийн зардлыг бууруулахын тулд залуу малыг нядлах	Д	Б	Ө	Ө	Ө	Б	Д	Ө	Ө	Ө	Ө
41	Орон нутгийн болон явуулын мал нядалгааны газар, зоорь байгуулах	Ө	Ө	Б	Д	Ө	Б	Ө	Ө	Ө	Д	Ө
42	Намгархаг газар, голын сав болон налуу газар, ой, доройтсон бэлчээрийн нутагт мал бэлчээрлүүлэхээс урьдчилан сэргийлэх	Ө	Б	Ө	Б	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө
43	"Сэлгэн бэлчээх"- малын нягтрал ихтэй газрыг ойр ойрхон сэлгэн нүүдэллэх, бага талбайд бэлчээрлүүлэхдээ гарцын 50%- ийг үлдээх	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Б	Ө	Ө	Ө	Д	Ө
44	Алслагдсан отрын бэлчээрт малын хашаа хороо барих	Ө	Д	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө
IV	Хот орчмын тохиромжтой газар сүүний аж ахуй байгуулах	ө	ө	Б	ө	ө	Д	ө	ө	ө	Д	ө
45	Сүүний чиглэлийн үхрийн дулаан хашаа хороо (хаалттай байр) барих	Ө	Ө	Б	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Д	Ө
46	Сүү хадгалах байгууламж барих	Ө	Ө	Б	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Д	Ө
C	ЭКОСИСТЕМ, ХӨДӨӨ АЖ АХУЙ БОЛОН БАЙГАЛИЙН НӨӨЦИЙГ АШИГЛАХ, ХАМГААЛАХ											
I	ХАА-Н ГАЗРЫН МЕНЕЖМЕНТ	Д-ө	Д	Ө	Д-ө	Д	Д	Д	ө	ө	Д	Ө
47	Бэлчээр, мал аж ахуйн менежментийн чиглэлээр өймаг, сумын мэргэжилтнүүдийн хоорондын хамтын ажиллагааг нэмэгдүүлэх	Ө	Б	Н	Ө	Д	Д	ө	ө	ө	ө	Б
48	Бэлчээрт ойн нөлөө бий болгох: мод тарих (хайлаас, сухай, эсвэл чацаргана), эко бүсээс нь хамааруулан чихэр өвс, бургас, булцуут таримал ургамлуудыг тарих, талбайн эргэн тойронд салхинаас хамгаалах халхавч байгуулах (мод, бут, сөөг, хүнсний ногоо, тэжээлийн ургамал тарих)	Д	Б	Н	Ө	Д	Д	Ө	ө	ө	Б	Ө

II	ОЙН НӨӨЦИЙН ХАМГААЛАЛТ БА МЕНЕЖМЕНТ: ойн түймэр, ойн өвчин, хөнөөлт шавжтай тэмцэх, ойжуулалт хийх, ойн замын сүлжээг нэмэгдүүлэх	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө
59	Ойн түймэр: Олон нийтийн мэдлэг ойлголтыг дээшлүүлэх замаар түймрээс сэргийлэх	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө
60	Түймэртэй тэмцэх сургалт хийх, багаж хэрэгсэл худалдан авах	Ө	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө
61	Мэдээллийн солилцоог боловсронгуй болгох замаар ойн түймэртэй тэмцэх ажлыг сайжруулах	Ө	Д	Б	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө
63	Олон улсын хамтын ажиллагааны хүрээнд ойн түймэртэй тэмцэх чадавхийг сайжруулах	Ө	Ө	Б	Д	Д	Д	Д	Б	Д	Д	Б
64	Ойн өвчин, хөнөөлт шавж: Нас гүйцсэн ойг сийрүүлэх, байгалийн сэргэн ургалтыг дэмжих	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө
65	Устгалыг хамгийн үр дүнтэй байх хугацаанд хийх буюу тухайн шавжны биологийн хөгжлийн үеийг тооцох	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө
66	Тэсвэрт чанарыг нэмэгдүүлэх	Д	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө
67	Хөнөөлт шавжтай тэмцэх арга хэмжээний талаар шийдвэр гаргах үйл ажиллагааг сайжруулах	Ө	Б	Б	Ө	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Б
68	Олон улсын хамтын ажиллагааны хүрээнд хөнөөлт шавжтай тэмцэх үндэсний чадавхийг бүрдүүлэх	Ө	Ө	Б	Д	Д	Б	Д	Б	Д	Д	Б
69	Ойжуулалт хийх: Тарьц, суулгачын чанарыг сайжруулах	Д	Ө	Д	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө
70	Үр дүн өндөртэй ойжуулалтын ажлыг урамшуулах	Ө	Ө	Д	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө	Д	Б
71	Нөхөн сэргээх үйл ажиллагааг сайжруулах/Байгалийн нөхөн сэргэлтийг дэмжих арга хэмжээг нэмэгдүүлэх	Д	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Д	Ө
72	Татмын ойг нөхөн сэргээх			Д								Ө
73	Ойн замын сүлжээг нэмэгдүүлэх: (ойн нөөцийн ашиглалт, хамгаалалт, нөхөн сэргээлт, хяналтын менежмент хэрэгжүүлэх, ойн хортонтой тэмцэх болон түймрийн менежмент хэрэгжүүлэх)	Ө	Ө	Б	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө	Д	Д
74	Төв зам, ногоон бүсийн зам	Ө	Ө	Б	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө
75	Салаа зам, ойн аж ахуйн объектыг орон нутгийн замтай холбох зам	Ө	Ө	Б	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө

76	Түймэртэй тэмцэх зам, дагалт баялаг, ойн химийн түүхий эд тээвэрлэх зам, түр хугацааны мод үржүүлгийн газар, ойн үрийн байнгын талбай, хамгаалалтын зурвас, байгаль хамгаалагчийн	Ө	Ө	Б	Д	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө
III	УСНЫ НӨӨЦИЙН ХАМГААЛАЛТ БА МЕНЕЖМЕНТ: намгархаг газар, гол, горхи, нуур, тойром, бүрд (баян бүрд)	ө	Д-ө	Д-ө	ө	Д-ө	Д	Д	ө	Д	Ө
77	Голын эрэг хавийн газар нутгийг нөхөн сэргээх, хамгаалах	Ө	Ө	Ө	Ө	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө
78	Доройтол, хэт хэрэглээнээс урьдчилан сэргийлэхийн тулд уст цэгийн ашиглалтыг зохицуулах	Ө	Д	Ө	Ө	Д	Д	Д	Ө	Ө	Ө
80	Голоос болон булаг, шанд, усан сан, хөв цөөрмөөс суваг, шуудуу	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Д	Д	Ө	Д	Ө
81	Хөв цөөрөм, усан сан байгуулах	Ө	Ө	Д	Д	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө
82	Хур борооны ус хурааж, хуримтлуулах	Ө	Б	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө
83	Усны сав газрын захиргаа (төрийн байгууллага), зөвлөл, дэд зөвлөл (иргэний нийгмийн байгууллага) байгуулж бэхжүүлэх	Ө	Д	Н	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Б	Ө
84	Голын сав газар, дэд сав газрын менежментийн төлөвлөгөө гарган хэрэгжүүлэх	Ө	Ө	Н	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Б	Д
85	Гол, горхи, нуурын эргийн хамгаалалтын бүс тогтоох, дэглэмийг мөрдүүлэх	Ө	Б	Ө	Д	Б	Б	Д	Ө	Д	Ө
IV.	Экосистемийн менежмент ба хамгаалал	Д-ө	Д	Д	Д-ө	Д-ө	Д	Д	ө	Д	Ө
86	Аймаг, сумын одоогийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг мөрдүүлэх (уул уурхайн тусгай зөвшөөрөл, уул уурхайн газрын нөхөн сэргээлт хийлгэх г.м)	Ө	Д	Н	Д	Д	Д	Д	Ө	Д	Б
87	Гантай үед гал түймрийн эрсдэлийг бууруулах ойн аж ахуй, бэлчээрийн менежментийг сайжруулах	Ө	Д	Н	Д	Ө	Д	Ө	Ө	Д	Д
88	Газрын доройтол, экосистемийг хувирган өөрчлөх явдлыг багасгаж уян хатан чанарыг нэмэгдүүлэх	Ө	Д	Н	Ө	Д	Д	Д	Ө	Д	Д
89	Тогтвортой менежментийг төлөвлөн хэрэгжүүлэх газар ашиглагчдын хэсгийг байгуулан, тэдний үйл ажиллагааг дэмжих	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө
90	Ойн доройтлыг бууруулж уян хатан чанарыг нэмэгдүүлэхийн тулд түлшний үр ашигтай пийшин, шахмал түлшний хэрэглээг хөхиүлэн дэмжих	Д	Д	Б	Д	Д	Д	Д	Ө	Д	Б

105	Жимс, жимсгэний бут (чацаргана, үхрийн нүд, гэх мэт) тариалах, бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх	Ө	Д	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө
106	Мод орлуулах бүтээгдэхүүнийг хөгжүүлэх	Д	Д	Ө	Д	Д	Ө	Д	Ө	Д	Д	Д	Ө
107	Тогтвортой аялал жуулчлалыг дэмжих	Б	Д	Ө	Д	Ө	Ө	Б	Ө	Д	Ө	Д	Ө
108	Жижиг, дунд аж ахуйн нэгж, аж үйлдвэрийн салбарт мэргэжлийн сургалт үйлдвэрлэлийн төвийг нээж ажлын байр бий болгох	Д	Д	Б	Д	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Б
III	Маркетинг	Н	Д	Д	Д	Д	Н	Д	Н	Д	Н	Д	Д
109	Бүтээгдэхүүнийг зах зээлд нэвтрэх боломжийг нэмэгдүүлэх	Ө	Д	Д	Д	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө	Д	Д
110	Брэнд, сертифициацийг хөгжүүлэх, тооцол үзүүл, маркетинг хийх зорилгоор)	Д	Ө	Д	Д	Д	Ө	Б	Ө	Д	Ө	Д	Ө
111	Маркетингийн хоршоодыг байгуулж бэхжүүлэх	Ө	Д	Б	Д	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө
E	ДАСАН ЗОХИЦОХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГААГ ХЭРЭГЛЭЭНД НЭВТРҮҮЛЭХ												
I	Стратегийн төлөвлөлт, төсөв, бодлого	Д-ө	Б	ө	ө	ө	ө	Д	ө	Д	ө	Д-ө	Д-ө
112	Дасан зохицоход чиглэсэн засаг даргын үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, сумын хөгжлийн төлөвлөгөө, сумын хөгжлийн стратегийг боловсруулах	Д	Б	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Д
113	Бэлчээрийн менежментийн төлөвлөгөө, мал аж ахуйн үйл ажиллагааны хөтөлбөр, дасан зохицох туршлагыг хэрэгжүүлэхийн тулд хэрэгцээнд суурилсан төсвийн төлөвлөлтийг бий болгох - зардлыг тодорхойлж сумын хөгжлийн сангаас төсөв олгох	Д	Б	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Б
114	Газар ашиглалтыг зохицуулсан шинэ хуулинд бэлчээрийн тогтвортой менежментийн бодлогыг тусгах	Д	Б	Д	Ө	Ө	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Ө	Б
115	Доройтол, дасан зохицох чадавхийн алдагдлыг бууруулахын тулд газар ашиглалтын журмыг хэрэгжүүлэх	Ө	Д	Д	Ө	Ө	Ө	Б	Ө	Д	Ө	Д	Б
116	Бэлчээр, МАА-н салбар луу чиглүүлсэн Үндэсний онцлолт тохирсон хүлэмжийн хий бууруулах, дасан зохицох үйл ажиллагааны хэрэгжилтэнд үндэслэн уур амьсгалын сан, нүүрстөрөгчийн зах зээлээс нэмэлт санхүүжилтийн эх үүсвэр бий	Д	Б	Ө	Ө	Ө	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Б
117	Судалгаа ба Чадавч бэхжүүлэх, судалгаа бүрдүүлэх Монгол Улсад хэрэгжих боломжтой мал аж ахуйн метал хийн ялгарлыг бууруулахын тулд тэжээлийг өөрчлөх, ганд тэсвэртэй ургамлын зүйл тариалах зэргээр дасан зохицох, ялгарлыг бууруулах талаар цаашид судалгаа хийх	ө	Д	Д	Д	Д	Д	Д	ө	Д	ө	Д	Д
		Ө	Д	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Б

118	Уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөллийг илэрхийлэх техникийн чадварыг нэмэгдүүлэх	Ө	Ө	Д	Ө	Д	Д	Д	Ө	Д	Д	Б
119	Уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөллийн талаар олон нийтийн мэдлэг, ойлголтыг дээшлүүлэх	Ө	Ө	Д	Д	Д	Д	Д	Д	Ө	Б	Д

Үнэлгээний зэрэг: Ө-өндөр, Д-дундаж, Б-бага, Н-нийцтэй

**ОРОЛЦООГ ХАНГАСАН, ЖЕНДЭРИЙН МЭДРЭМЖТЭЙ ГАЗАР ЗОХИОН
БАЙГУУЛАЛТЫН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ БОЛОВСРУУЛАХ
СУРГАЛТЫН ХӨТӨЛБӨР**

Сургалтын зорилгыг, хамрах хүрээ:

- Оролцогчид жендэр, жендэрийн тэгш байдал болон оролцоо, түүний түвшингүүдийн талаар ерөнхий ойлголттой болсон байна.
- Оролцогчид жендэрийн мэдрэмжтэй газар зохион байгуулалт болон түүний зарчмууд, тавигдах шаардлагууд, авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээний талаар нэгдсэн ойлголттой болсон байна.
- Монгол орны газрын харилцаан дахь жендэрийн төлөв байдалтай танилцсан байна.
- Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг оролцоог хангасан, жендэрийн мэдрэмжтэй боловсруулах арга, аргачлалуудтай танилцаж, дадлага хийсэн байна.
- Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө хэр сайн оролцоо болон жендэрийн тэгш байдлыг ханган хэрэгжиж байгаад хяналт хийхэд анхаарах зүйлүүдэд суралцсан байна.

Оролцогчид: Аймгийн ГЗБЕТ болон Сумын НДХТ гүйцэтгэх мэргэжлийн байгууллагын мэргэжилтнүүд, Үндэсний болон аймгийн газар зохион байгуулалтын мэргэжилтнүүд, сумын газрын даатгалууд гэх мэт.

Сургалтын агуулга:

1. Жендэр, жендэрийн тэгш байдлын талаарх ерөнхий ойлголт
2. Жендэрийн мэдрэмжтэй газар зохион байгуулалт гэж юу вэ
3. Монгол орны жендэр болон газрын харилцааны өнөөгийн төлөв
4. Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг оролцоог хангасан, жендэрийн мэдрэмжтэй боловсруулах аргачлалууд
5. Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө оролцоо болон жендэрийн тэгш байдлыг хэр сайн ханган хэрэгжиж буйд хяналт тавьж, үнэлэх

Үргэлжлэх хугацаа: 1 өдөр

Нэг удаагийн сургалтын оролцогчдын тоо: 15-20

Сургалтын аргачлал, тавигдах ерөнхий шаардлага:

Сургалтыг газрын харилцаа болон жендэрийн чиглэлээр судалгаа, сургалт явуулдаг туршлагатай мэргэжлийн байгууллага зохион байгуулж, чиглүүлэн явуулна.

Сургалтын ерөнхий хөтөлбөр

Эхний хэсэг

Оролцоог хангасан, жендэрийн мэдрэмжтэй газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө боловсруулах аргачлал сургалтын хөтөлбөр			
Цаг	ҮРГЭЛЖЛЭХ ХУГАЦАА	СЭДЭВ	

Хэсэг 1,2 2 цаг	15 мин	Танилцах хэсэг Сургалтын зорилго, хөтөлбөр 3Н + MOVE зарчим Оролцоо, түүний түвшингүүд, жендэр, жендэрийн эрх тэгш байдал
	5 мин	
	5 мин	
	90 мин	
Хэсэг 3 2 цаг	60 мин	Дүрийн тоглолт Жендэрийн мэдрэмжтэй газар зохион байгуулалт гэж юу вэ? Түүний үндсэн зарчмууд, хэрхэн хэрэгжүүлэх,
	60 мин	
Хэсэг 4 1 цаг	20 мин	Монгол орны жендэр болон газрын харилцааны өнөөгийн төлөв Дасгал ажил
	40 мин	
Хэсэг 5 1 цаг	60 мин	Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг оролцоог хангасан, жендэрийн мэдрэмжтэй боловсруулах аргачлалууд Дадлага ажил
	60 мин	
Эхний хэсгийн сургалтын дүгнэлт, хаалт		

Дараагийн хэсэг

Оролцоог хангасан, жендэрийн мэдрэмжтэй газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө боловсруулах аргачлал сургалтын хөтөлбөр		
Цаг	ҮРГЭЛЖЛЭХ ХУГАЦАА	СЭДЭВ
Хэсэг 6 1.1 цаг	10 мин	Өмнөх өдрийн хийсэн ажлаа эргэн санах Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө оролцоо болон жендэрийн тэгш байдлыг хэр сайн ханган хэрэгжиж буйд хяналт тавьж, үнэлэх
	60 мин	
Хэсэг 7 0.5 цаг	30 мин	Сургалтын үнэлгээ Оролцогчдын сэтгэгдэл, санал ХААЛТ